5

1986

létünk

társadalom
tudomány
kultúra

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XVI. évfolyam, 5. szám, 1986. szeptember—október

„Nem az emberek tudata az, amely létüket, hanem megfordítva, társadalmi létük az, amely tudatukat meghatározza."

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához Előszó, 1859.

Forum Könyvkiadó, Újvidék

Kiadja a Forum Könyvkiadó

A Forum Könyvkiadó Kiadói Tanácsa

Dr. Bányai János
Bognár Antal
Mgr. Bordás Győző
Dr. Bori Imre
Dudás Károly
Fehér Ferenc
Fehér Kálmán
Gion Nándor
Gobby Fehér Gyula
Illés Lajos
Major Nándor
Maurits Ferenc
Minda Tibor
Dr. Móra András, a Tanács elnöke
Rajcsán István
Tóbiás László
Tolnai Ottó

Szerkesztőbizottság

Árokszállási Borza Gyöngyi szerkesztő
Ing. Bacsi Sándor
Bózsó István
Fehér Kálmán
Mgr. Fejős I. István
Dr. Gabrić-Molnár Irén
Dr. Györe Kornél főszerkesztő-helyettes
Illés Lajos műszaki szerkesztő
Dr. Matkovics József
Mgr. Borislav Martin
Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő
Szilágyi Gábor
Dr. Szórád György
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztőségi titkár

Terényi Zsófia

A fedőlapot

Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor tervezte

Készült a Forum nyomdájában, Újvidéken
A szám kéziratának leadási ideje 1986. július 20.
Megjelent 1986. október 20-án.
YU ISSN 0350-4158

TARTALOM

Rehák László Adalékok a szociológiának mint külön tudománynak a kialakulási folyamatához 611

Hódi Sándor A családi élet változásai 627

Hódi Éva A fiatalok és a kábítószer 649

Antun Rudinski Balkonok Szabadka épületein 678

Mayer Ottmár születésének 75. évfordulója

Urbán János Mayer Ottmár élete nyomában 713

Visszaemlékezések Mayer Ottmárra:

Nemes G. Zsuzsa Máriás József, Kun Szabó György, M. Lovászy Magda 720

Petrányi Ilona Interjú Szentiványi Jenő íróval Mayer Ottmár és a Híd magyarországi kapcsolatairól 740

Malušev Cvetko Széljegyzetek a Híd folyóirat mozgalmi jellegéről 753

Dokumentum

Bosnyák István A Tanácsköztársaság vajdasági közírója és rétora — Sinkó Ervin cikkei, interjúja és beszédei a kecskeméti *Magyar Alföldben* 765

Könyv- és folyóiratszemle

Hódi Sándor Göncz Lajos: A kétnyelvűség pszichológiája 787

Milica Maširević Nagyapáti Kukac Péter 790

Hódi Éva Nők és férfiak (H. Sas Judit: Nőies nők és férfias férfiak) 792

Bálint István A változó Görögország (A Les Temps Modernes tematikus száma) 795

Illusztráció

Balkonok Szabadka épületein — Augustin Juriga fotói

Original scientific paper

Rehák László

ADALÉKOK A SZOCIOLÓGIÁNAK MINT KÜLÖN TUDOMÁNYNAK A KIALAKULÁSI FOLYAMATÁHOZ

1. Érdeklődés a társadalmi törvényszerűségek feltárása iránt

A szociológia széles körben ismert tudományág, s a hagyományosnak tekintett tudományokhoz képest aránylag fiatal. Azért mondjuk, hogy csak relatíve fiatal, mivel a XX. század második felében a különböző tudományok (fizika, technika, biológia, orvostudomány, szervezéstudomány és informatika) robbanásszerű kialakulásának és fejlődésének voltunk szemtanúi, s mivel időközben már a szociológia is kitermelt magából jó néhány szakszociológiát. Igaz, hogy a szociológia meghatározásában nagy eltérés tapasztalható a különböző szerzők között, mégis megbízható érvekkel és a korszerű értelemben felfogott szociológia minden meghatározására vonatkozó különbségek figyelembevételével védhető az az állítás, hogy Európa fejlett országaiban a XIX. század első felében, vagy egészen szigorú mércét alkalmazva, a század derekán alakult ki ez a tudományág.

Ez a társadalmi folyamatokkal, intézményekkel, valamint a társadalmon belüli alakulatok és csoportok magatartásával foglalkozó tudomány azonban annak ellenére, hogy művelői először mint elméleti követelményt tűzték ki az igényt a társadalomban végbemenő folyamatok tudományos elemzésére és a rájuk ható tényezők feltárására, valamint a kapott eredmények alapján a társadalmi folyamatok illetve történések és ezek mellett az adott társadalom kisebb-nagyobb emberi csoportjai befolyásolási lehetőségének a vizsgálatára, nem robbant be váratlanul a társadalomtudományok világába és az emberek, a társadalmi osztályok és a politikai szervezkedési formák gyakorlatába. Zygmunt Bauman, a jelenkor egyik jelentős marxista szociológusa (aki a 70-es években az értelmiség mellőzése és az antiszemita irányzatok előtérbe jutása idején Lengyelországból Izraelbe vándorolt) Jerzy Szackira hivatkozva a következőket fejti ki erről: „Minden olyan típusú megállapítás, mint hogy »a szociológia X műveivel kezdődött«, lényegében rejtett definíció, vagy pedig, ha ezzel együtt jár a szociológia koncepciójának és feladatainak meg-

fogalmazása, amelyet a tétel szerzője a »tudományos szociológia« szinonímájának tart, egyszerűen tautológia, analitikai és önkényes tétel."[1]

A szociológia előtörténete (de nem úgy, mint a társadalomtudományok egyik ágáé) messze visszanyúlik az emberiség múltjába. Valójában az őstársadalmak emberében, a kérlelhetetlen valóság kényszerítő hatására kezdett tudatosulni, hogy közösségben él, és hogy a közösséghez való tartozása létfenntartásának elengedhetetlen követelménye, s ezáltal a közösségi élet fennmaradása lényeges tartozéka a természeti környezettel vívott küzdelmében. Ez a felismerés és tudatosulás természetesen nem fogalmazódhatott meg teljes szabatossággal, hanem a kezdeti vallási képzeletekben, a kialakuló etikai szabályok íratlan törvényeiben jutottak kifejezésre. Ezt a felismerést Marx és Engels az 1845—1846-ban írt *A német ideológiá*ban (első nyomtatásos megjelenése 1932-ben) még „birkatudat"-ként jelöli. Nézetüket erre vonatkozóan így fogalmazzák: „... A tudat tehát már eleve társadalmi termék és az is marad, ameddig emberek egyáltalában léteznek. A tudat eleinte természetesen csupán a *legközelebbi* érzéki környezetről való tudat és a maga tudatára ébredő egyénen kívüli más személyekkel és dolgokkal való korlátolt összefüggés tudata;... másrészt megvan annak a szükségszerűségnek a tudata, hogy a környező egyénekkel kapcsolatba kell lépni, annak a tudatnak kezdete, hogy az ember egyáltalában társadalomban él. ... E birkatudat vagy törzsi tudat további fejlődése és kialakulása a termelékenység fokozódásának, a szükségletek szaporodásának és a mindkettő alapjául szolgáló népességszaporulatnak a következménye."[2]

A vallási elképzelésekbe iktatott társadalmi tudat az őstársadalom teljes időszakára jellemző, és az emberiség létezésének körülbelül kilenctizedét foglalja magába. Ez a vallási köntösbe burkolt társadalmi tudat az osztálytársadalmakban is jelen van, amikor már a tudományosság igényével jelentkeznek a társadalmi valóságra vonatkozó felfogások, nézetek. Az ősi felfogásokkal rokon nézeteket az utóbbi két évszázadban fejlett tudományos módszerekkel is sikerült rögzíteni és felkutatni a világ fejlett része számára az akkor felfedezett világrészek lakosságának és kultúrájának vizsgálata alapján. Ez pedig lehetővé tette a korábbi ősleletek teljesebb értékelését és az őstársadalmak teljesebb rekonstrukcióját. Természetesen a vallási köntösbe rejtett társadalmi felfogások ma is jelen vannak, és még soká jelen is lesznek társadalmi valóságunkban, mindaddig, amíg vallási nézetekre az emberek igényt tartanak.

Európa és a jelenkor egész világának társadalomtudománya szempontjából lényegesek a Közel- és Közép-Keletnek a társadalomra vonatkozó vallási nézetei, mert Európa és a Földközi-tenger térségének középkorában, de még később is, uralkodó szerepük volt a szellemi életben általában. Ez azonban nem jelenti azt, hogy megfeledkezhetünk világ-léptékben tekinteni a társadalmi tudat kialakulási folyamataira. Igen jelentősek és figyelemre méltóak önmaguk értékeinél fogva is nem csak azért, mert hatalmas embertömegekre vonatkoznak — Kína, India és az egész ázsiai térség, továbbá Afrika és a Kolumbus előtti Amerika népei hiede-

lem- és vallásvilágának a társadalmi eszmélésre vonatkozó elemei és tanításai, ám nem hatottak közvetlenül és lényegesen a társadalomtudományok kialakulására, még kevésbé a szociológiára mint társadalomtudományi ág megalapozására és felfejlődésére.

Noha a klasszikus görög filozófia képviselőinek már az állam, ennek intézményei és az államigazgatás kerültek érdeklődése homlokterébe, a társadalommal mégis mint egésszel, mint totalitással is foglalkoztak. Ez vonatkozik legjelentősebb képviselőikre, Platónra és Arisztotelészre is, noha a társadalom kérdéseivel legrészletesebben (és bírálóan) a szofisták foglalkoztak. Ez utóbbiak az emberi társadalom szerintük természetes, „aranykorbeli" állapotára hivatkozva elvetik a rabszolgaságot, míg a filozófusok többsége, köztük Platón és Arisztotelész is, a meglévő osztályrend védelméből és megszilárdításából indulnak ki. Ez jellemzi a római birodalom társadalmi tudatának megfogalmazását is, amely elsősorban a jogrend és államigazgatás szemszögéből tekint a meglévő társadalmi rendszer megszilárdítására.

A középkorban az egyházi tényező isteni rendeltetésként tekint a hűbéri rendszer létezésére és védelmére. Vonatkozik ez a keresztény egyházi szervezetekre mint a leghatalmasabb gazdasági erővel rendelkező hübérúrra, de az Ibériai-félsziget és Észak-Afrika iszlám szervezeteire is, majd később a sajátos hűbéri-katonai berendezésű ottomán birodalomra is. Ez alól nem kivételek a kor legkiválóbb gondolkodói sem, mint Ágoston hippói püspök vagy Aquinói Tamás egyházatyák, de kora nagy egyénisége és alkotója, Ibn Haldun sem.

Említésre méltók a polgárosodás előhírnökei és a hűbéri rendszer meghaladásának szellemi kifejezői az általános elméleti filozófiai közelítés alapján Angliában, Franciaországban és a környező országokban (Thomas Hobbes, Baruch Benedictus Spinoza), továbbá a korai utópista szocialisták jelentkezése (Sir Thomas More, Tomaso Campanella) és az addigi reális világtól való elfordulást hirdető keresztény nézetekkel szembeszegülő reformátorok (Martin Luther, Jean Calvin, Thomas Münzer), de előrelépést a szociológia kialakulása felé, pontosabban, a társadalom behatóbb vizsgálata felé irányuló fokozottabb érdeklődést a XVIII. századi francia felvilágosulás képviselői mutatnak. Közülük elsősorban Montesquieu-t (Charles de Sécondat, baron de la Bréde et de Montesquieu, 1689—1755) kell megemlíteni a hatalom megosztásának elméletével, valamint a földrajzi tényezők és a társadalmi viszonyok kapcsolatáról vallott nézeteivel, Jean Jacques Rousseau-t (1712—1778) a társadalmi szerződés elméletének hívét és az enciklopédistákat (Denis Diderot 1713—1784; Claude-Adrien Helvetius, 1715—1771; Paul-Henri-Thierry baron d'Holbach 1723—1789).

A szociológia közvetlen megalapozói a XIX. század utópistái és az akkori polgári rendszer közvetlen bírálói voltak. Részünkről nemcsak elfogadható, de helyes is a Szövetségi Németország egyik vezető polgári társadalomtudósának, Ralf Dahrendorfnak az a fejtegetése[3] — a nézetével egyezők tábora ma már igen népes —, amely szerint egyes történé-

szek, akik az ókori filozófiát és a modern szociológiát egységes szociológiatörténetként fogják fel, olyan kontinuitás látszatát keltik, amely a valóságban nem létezik. Dahrendorf szerint az olyan filozófusok, mint Platón, Arisztotelész, Cicero, Tacitus, Ágoston, Tamás és mások, akik foglalkoztak társadalmi problémákkal is, a társadalmi struktúra sajátosságait nem tudományos problémaként közelítették meg. A tényeket mint természettől adottakat, isteni vagy ördögi jelenségeket fogták fel, és a róluk alkotott véleményüket fejtették ki. Jó példa erre az emberek egyenlőtlensége, melynek kapcsán a szociológia szempontjából nem az a lényeges, hogy elfogadja-e azt valaki, vagy sem, hanem hogy képes-e elfogadható tudományos érvekkel alátámasztani a különbségek létrejöttét, vagy sem. Ralf Dahrendorf és az őt idéző Kulcsár Kálmán szerint a szociológia története tulajdonképpen ott kezdődik, ahol ezt a problémát már tudományosan tárgyalják, tehát a XIX. század közepén.

2. *A szociológiának mint külön tudományágnak a kialakulási folyamata*

A szociológiával is az történt, ami jó néhány tudományággal és nem egy alapvető társadalmi fogalommal, hogy jóval a létrejötte után kapta meg elnevezését. Az elnevezés, amely Auguste Comte-tól (1799—1857), Saint-Simon valamikori titkárától és munkatársától ered, azonban nem jelenti magának a szociológiának a megszületését is. Az elnevezés ugyanis — noha minden terminus, szakkifejezés bizonyos társadalmi megállapodás szerint jön létre — aligha mondható szerencsésnek, mert puszta etimológiai értelmezés, szófejtés alapján semmi lényegeset nem mond arról, hogy voltaképpen mi értendő a „szociológia" elnevezésen, tekintettel arra, hogy számos, a társadalommal foglalkozó tudomány létezik.

Megjegyzendő, hogy Comte *A pozitív filozófia tanfolyama* című (1830 és 1842 között megjelent) hatkötetes munkájában kifejti a „szociális fizikán", illetve a szociológián értendő kutatási területet és a társadalmi történések pozitív törvényszerűségeinek felderítésére irányuló igényt. A polgári szociológusok többsége, hatásukra pedig a marxista társadalomtudósok egy része is, Comte-ot tekinti a szociológia megalapítójának. Többségük szerint a marxista szociológia csak a polgári szociológiai vonulat egy mellékhajtása, amely századfordulónkon jelentkezik erőteljesebben. Mély meggyőződésünk, hogy ez egy igen leegyszerűsített és téves kép a szociológia kialakulásáról. Valójában a szociológia mai, általánosan elfogadott értelemben vett megalapozása a XIX. század elején tevékenykedő utópista szocialisták — elsősorban Saint-Simon (Claude-Henri de Rouvroy, 1760—1825), Fourier (Francois Marie Charles 1772—1837), Owen (Robert 1771—1858) nevéhez fűződik. A marxista irodalom őket emlegeti mint klasszikusokat. Egyik újabb keletű, 1984-ben közzétett tanulmányában Predrag Vranicki tényekkel alátámasztva bizonyítja még Moses Hess (1812—1875) jelentőségét is, aki különben

az „igaz szocializmus" egyik képviselője, és Vranicki kutatásai alapján az ifjúhegeliánusok és Feuerbach mellett a harmadik alapvető kapocs volt Marx és Hegel között.[4]

A valóságos tényállás a mai értelemben vett szociológia kialakulása körül az, hogy közös alapokból indult ki: a XIX. század eleji szociálutópisták ténykedéséből. Ebből a talajból sarjad a szociológia két ágazata, amelyet egyrészt Comte képviselt, miután mesterével, Saint-Simonnal szakított, másrészt Marx és Engels, akik szintén túlszárnyalták a korai kapitalizmus szociálutópistáit, de a tőkés társadalmat nemcsak bírálták, hanem a túlhaladásának utait is felfedték.

Marx elítélte Comte-ot. Indokolatlannak tartotta azt a polgári hűhót, amelyet körülötte csaptak Angliában és Franciaországban. Engelsnek írt levele (1866) utóiratában közli, hogy „Most mellesleg Comte-ot tanulmányozom", és megállapítja, hogy az „enciklopedikus, a szintézis" módszerének alkalmazásával vesztegeti meg olvasóit, de „Hegelhez képest szánalmas még mint matematikus és fizikus is", noha ez Comte hivatása, amikor kilép a részletezésből és az általánosítás területére tér át. Marx szerint: „Hegel még itt is mérhetetlenül nagyobb. Ez a nyavalyás pozitivizmus — megállapítással zárja Marx megjegyzését — 1832-ben jelent meg!"[5]

Megjegyzendő, hogy Marxnak nem voltak kimerítő értesülései, mert Comte életében fokozatosan elszigetelődött polgári társadalmi környezetétől, attól a társadalomtól, melynek megjavítását szorgalmazta. „Comte-ot egyre jobban kirekeszti a párizsi értelmiség. Inkább különcségei keltenek feltűnést, s művei is köznevetség tárgyává válnak."[6] Csak utólag övezte körül a polgári irodalom Auguste Comte-ot a szociológia megalapítójának dicsfényével.

A polgári szociológia elsőszülöttségének kérdését, amely Comte nagyságához és megalapító tevékenységéhez fűződik, talán kellőképpen megvilágítja Engelsnek élete utolsó évében (1895-ben) papírra vetett néhány Comte-ra vonatkozó fejtegetése. Engels Ferdinand Tönnieshez 1895. január 24-én írt levelében többek között kifejti:

„Tisztelt Professzor Úr,... Érdekeltek az Ön Auguste Comte-ra vonatkozó megjegyzései. Ami ezt a „filozófust" illeti, véleményem szerint még tetemes mennyiségű munkát kell rá fordítani. Comte öt éven át Saint-Simon titkára és bizalmasa volt. Saint-Simon vitathatatlanul gondolatbőségben szenvedett; lángész és misztikus volt egy személyben. A világos kidolgozás, rendezés, rendszerbe foglalás — erre képtelen volt. Így aztán Comte személyében olyan embert nevelt fel magának, aki talán hivatva volt a mester halála után az ő túlcsorduló eszméit rendezett formában a világ elé tárni; Comte, matematikai iskolázottságánál és gondolkodásmódjánál fogva, különösen alkalmasnak tűnhetett erre, ellentétben a többi, rajongó tanítvánnyal. De Comte váratlanul szakított a „mesterrel" s kivonult az iskolából. Ebben a rendszerben három jellemző elem van: 1. számos zseniális gondolat, amelyeket azonban szinte szabályszerűen többé-kevésbé leront az, ahogy nincsenek kellően kifejtve, ami meg-

felel, 2. korlátolt, filiszteri felfogásmódjának, amely ékes ellentétben áll ezzel a zsenialitással; 3. a feltétlenül saint-simoni forrásból eredő, de minden miszticizmustól megfosztott, rendkívül ellaposított, hierarchikusan megszervezett vallási alkotmány, valóságos pápával az élén, úgyhogy Huxley azt mondhatta a Comteizmusról, hogy az katolicizmus kereszténység nélkül. ... hogy Comte minden zseniális eszméjét Saint-Simontól vette át, de azzal, hogy a maga sajátos személyes módján csoportosította, tönkre is javította őket: lefejtvén róluk a hozzájuk tapadó miszticizmust, egyúttal alacsony színvonalra szállította le, s a maga erőinek megfelelően filiszteri módon dolgozta át őket."[7]

Ezért kétkötetes szociológiatörténetében, amelyet Harry Elmer Barnes szerkesztett 1948-ban, a hírhedt McCarthy-féle reakciós hajsza idején, és egyesek szerint a második világháború utáni leginformatívabb történetkönyv (az akkori idők légköre által diktált részrehajlása szembetűnően megnyilvánul tartalmában, de ennek ellenére késve — 1982-ben — nálunk is megjelentették szerbhorvát nyelven), kénytelen megállapítani: „... Nyilvánvaló, hogy Comte sokat köszönhet Saint-Simonnak számos alapvető eszméjéért. Kant-tól, Hume-tól és Gall-tól átvette a kauzalitás alapvető tanítását és a pozitivizmus módszerét. A történelem — mint az elkerülhetetlen és sorsszerűség kombinációja — sajnos értelmezésének eredete Hume, Herder és Turgot történelmi determinizmusából származtatható, valamint Bossuet, Vico és De Maitre hangsúlyozott sorsszerűség elemeiből. Saint-Pierre, Montesquieu, Turgot, Condorcet és Saint-Simon hangsúlyozták egy általános, alapvető, a társadalommal foglalkozó tudomány igényét, amely alapján a politikai elmélet és gyakorlat igazodna. Végül Montesquieu bevezette a társadalmi törvényszerűség koncepcióját, Condorcet részletezte a haladás elméletét, Saint-Simon pedig a társadalmi rendszer megváltoztatásának szükségszerűségét. Mindezek alapján Comte szociológiai rendszerének elméleti tartalma nem mondható túlságosan eredetinek."[8]

3. A marxista és a polgári szociológia közös gyökerei — a szociológia két különböző irányvétele

A kétféle osztályirányzatot és érdeket magába foglaló — egyrészt a tőkés társadalom fenntartását szorgalmazó, másrészt a kapitalista társadalmi viszonyok meghaladását és a kommunista társadalom létrehozását igénylő — szociológia közös történelmi és felfogásbeli gyökereinek érzékeltetése céljából megszívlelendő a lengyel Jan Szczepanski következő fejtegetése:

„... A francia forradalom előtti időkben a társadalmi problematikát az állam, a politikai berendezések kérdéseire vezették vissza: a korabeli teoretikusok és reformerek feladatukat az államrend olyan felkutatásában látták, amelyek összhangban állnak minden ember természetével. A forradalmi tapasztalat és az azt követő fejlődés nyomán a közgazdászok,

politikusok és filozófusok tudatára ébredtek annak, hogy az igazi okok mélyebben fekszenek: a társadalom osztályszerkezetében, az osztályok és csoportok egymáshoz való viszonyában, ellentétes gazdasági és társadalmi érdekeiben. Ez a felismerés óriási hatást gyakorolt a majdani szociológia problematikájának kialakulására."[9]

Az imént idézett lengyel szociológus álláspontja (ami védhető is, meg kétségbe is vonható) az, hogy a szociológia problematikája hosszú időn át érlelődött, és hogy elemei az ókortól kezdve sok gondolkodó műveiben megtalálhatók. Dahrendorf és Kulcsár álláspontjára hivatkozva megállapítottuk, hogy bár a társadalomról (nemcsak az államhatalomról) alkotott nézetek régebben csakis vallási köntösben jelentkeztek, s figyelemre méltó megnyilatkozásai a társadalmi tudatnak, mégsem tekinthetők a szociológia csíráinak. (Igaz, az is vitatható, hogy mi értendő „a szociológia elemei" kifejezésen!) Szczepanski nézete szerint a szociológia problematikája érett formában a XIX. század első felében fogalmazódik meg, amivel a szakirodalomban sokan, véleményünk szerint indokoltan, egyetértenek. Ennek a folyamatnak az életre hívói részben az akkori tőkés társadalomban végbemenő folyamatok, a korabeli szellemi légkör, valamint a kibontakozó társadalmi törekvések és osztályerők igényei.

Szczepanski szociológiatörténete Saint-Simonnal kezdődik. Ezt elöljáróban meg is indokolja, ami szintén fényt derít Comte állítólagos — a szociológiát megalapozó — szerepére, de ezen túl a pozitivizmusra is a szociológiában, ami megint csak nem kapcsolódhat kizárólagosan és elsősorban Comte-hoz. A lengyel társadalomtudós a következőket fejti ki:

„... Saint-Simon, akivel a szociológia mint tudomány fejlődését kezdjük majd, tudatában volt annak, hogy a társadalom nem az állampolgároknak meghatározott jogi-politikai rendszer által összefogott összessége, hanem a politikai formáktól független gazdasági és társadalmi viszonyok között élő közösség, amelynek öntörvényű történelmi fejlődése van. Saint-Simon gondolataiban a Hume, D'Alambert, Condorcet, Laplace által kifejlesztett pozitivista tudományfelfogás fejlődött tovább. A szociológia születése szorosan összekapcsolódott a pozitivista tudományelmélet fejlődésével. Saint-Simon is azt hirdette, hogy a társadalmi élet törvényeit ugyanolyan módon kell megismerni, mint a természet törvényeit... Azok közé a francia gondolkodók közé tartozott, akik az *ancien régime* összeomlása és az egyház mint szervezőerő jelentősége hanyatlása után tudományos módszerekre támaszkodva kerestek új alapelveket. Ő vetette fel teljes határozottsággal, hogy meg kell alkotni a társadalommal foglalkozó tudományt, mint a politika alapját, s ez a tudomány arra hivatott, hogy a társadalom struktúráját és fejlődését vizsgálja. A társadalmat úgy fogta fel, mint a társadalmi életnek és jelenségeinek természetes egészét, amely független az egyén akaratától és individuális törekvéseitől."[10]

Saint-Simon tanítványai mesterük nézeteit népszerűsítendő annak halála után előadás-sorozatokat tartanak, és ezek alapján 1829-ben kiadják „Saint-Simon tanításait". De ekkor már követőinek egy része a „mesternél" radikálisabb nézeteket vall, mások meg hajlanak azon reformerek

nézetei felé, akik Angliában már a XVIII. század legvégén, majd a következő század első néhány évtizedében Angliában és Franciaországban a liberálisok és filantrópok kutatásai alapján tényfeltáró munkáikban főleg a társadalom szegénységével, a bérmunkások nyomorával, a börtönökben, valamint a kórházakban uralkodó helyzettel foglalkoznak. A megjelentetett munkák egy részének volt foganatja is, a polgári kormányzatok több intézkedést is foganatosítanak. A Napoleon bukása utáni Bourbon restauráció idején Az Erkölcsök és Politikai Tudományok Akadémiája a korábban közzétett kutatásai alapján L. Villermé orvost megbízza „a dolgozó osztályok erkölcsi és fizikai állapotának lehető legpontosabb megállapításával". Kutatási eredményeit 1840-ben teszi közzé. Ugyanebben az évben az Akadémia díjjal tüntette ki E. Buret *A dolgozó osztályok nyomora* című munkáját.

Noha a társadalmi viszonyok reformereinek tevékenysége Franciaországban a Bourbonok idején bontakozik ki szélesebb méretekben, a társadalmi folyamatok szempontjából a Bourbonok visszatérése csak epizód volt. Erre hívja fel a figyelmet Kulcsár Kálmán is, amikor kifejti: „... a Bourbon-uralom politikai és gazdasági viszonyainak stabilizálására való törekvés jórészben már a polgári társadalmi viszonyok stabilizációját jelentette. Midőn pedig — az 1830-as és az 1848-as forradalmak után — a polgárság politikai uralma teljesen kétségtelenné vált..."[11]

Már a polgári rend kialakulásának első időszakában fellépő ellentmondások és a meghirdetett elvek, valamint a ténylegesen megvalósuló társadalmi viszonyok közötti nagy eltérések serkentették a rendszer konszolidálását szolgáló lehetséges reformok kialakítására irányuló kutatásokat. Ezen kutatásoknak és az ezek alapján megjelentetett munkáknak már részben foganatja is volt. Comte munkássága előtt a kutatók főleg a kor társadalmának szociális patológiájával foglalkoznak (így John Howardt 1777-ben teszi közzé *A börtönök állapota Angliában és Walesben* című könyvét részletes felmérései és kutatásai alapján; F. M. Eden könyve *A szegények állapota, avagy a dolgozó osztályok története Angliában* 1797-ben jelenik meg; 1795-ben hagyja el a sajtót John Aikin könyve *A Manchester körüli vidék leírása*, majd James Ph. Kay munkája *A manchesteri gyapotiparban foglalkoztatott munkások erkölcsi és fizikai állapota* címmel; Franciaországban J. M. de Gérando katolikus filantróp 1820-ban jelenteti meg *Látogatás a szegényeknél* című könyvét, amelyet további két hasonló tárgyú kötet követ; 1832-ben Bigot de Moroques műve, *A munkások nyomora és enyhítésének módja* címmel jelenik meg.). Ezek a kutatások és a közzétett munkák már mai értelemben vett szociológiai kutatásoknak tekinthetők.

Mindezért Comte pozitivizmusának — mint módszernek és társadalmi gyakorlatnak — az elsőbbsége a szociológia megalapozásának költött nimbuszához hasonlóan, nemigen védhető tudományos érvekkel. Ez is inkább a polgári irányzatú szakirodalom folklórjához, hagyományos tárgyalási módjához tartozik. Ez a körülmény annál inkább fennáll, mert Comte a társadalmi folyamatok törvényszerűségének a természettudomá-

nyokéhoz hasonló megbízhatósággal történő felfedését elsősorban mint célt, mint igényt hangoztatja, kevésbé fejti ki feltevéseit, gyakorlati ellenőrzésükről pedig szó sincs. Nem kétséges viszont, hogy ha nem is elsőként, de a burzsoá társadalom stabilizálásának szolgálatába szegődik — ami valamikori tanítómesteréről, Saint-Simonról nem mondható el —, s ezzel szélesebb alapokra helyezve kibontakozik a burzsoá társadalmat megőrző, kirívó ellentmondásainak tompítására irányuló polgári szociológia, amit természetesen — ismételten hangsúlyozzuk — nem ő alapozott meg vagy hozott létre.

A meglevő polgári társadalom javítására és konszolidálására irányuló törekvésekkel párhuzamosan a szociológiában jelen van a polgári társadalmat túlhaladó tényezőket serkentő irányzat is. Ez nemcsak elveken és nézeteken alapszik, hanem a gyakorlati politikán és a társadalmi gyakorlaton is, még ha ezeket a gyakorlati intézkedéseket nem koronázhatta is siker. Ezekre az előzményekre, illetve ebből az indításból alakult ki a forradalmi, marxista szociológia, párhuzamosan és gyakorlatilag egyidejűleg a polgári szociológiával. Ez akkor is így van, ha a polgári szerzők többsége másképpen látja vagy ha a marxizmust egyszerűen a szociológia szempontjából nem létezőnek tekinti.

A polgári rendet meghaladni törekvő irányzat első jelentős képviselőjeként — még utópista indíttatásból — mindenképp a francia polgári forradalomban létrejött titkos szervezetet, az Egyenlők Összeesküvését említhetjük meg, vezető egyéniségével, Babeuf-fal (Francois Noel Babeuf-Gracchus, született 1760-ban) az élen, akit várfogságából való sikertelen kiszabadítása kapcsán a Direktórium alatt 1797-ben lenyakaztak. Saint-Simonról és követőinek radikális szárnyáról már volt szó. De utalni kell Fourier és Owen „szocialista kolóniáira" is Angliában és Észak-Amerikában, amelyek nem maradhattak fenn. Felesleges hangsúlyozni, hogy a tudományos szocializmus egyik eszmei forrásaként emlegetett három „kritikus utópisztikus szocialista" csak a három legjelentősebb egyéniség volt. Valójában követőiknek egy egész soráról számolhatnánk be a tudományos szocializmust megelőző időkből. Ezeket és a velük párhuzamosan létező egyéb szocialista törekvéseket, illetve a polgári társadalom túlhaladását szorgalmazó eszméket és irányzatokat bírálva fejlesztették ki Marx és Engels a marxista irányzatú általános társadalomszemléletet, amely magába foglalta a tudományos szocialista irányzatú szociológia kezdeteit is.

Saint-Simon és a többi utópista szocialista radikalizmusát továbbfejlesztve, átgondoltabban és szilárdabb tudományos alapokra helyezve jelentkezik a Marx és Engels által megalapozott szociológia. A marxista szociológia eszmei forrása — mint már említettük — az utópista szocialisták széles körű munkássága volt. Tehát nem csak a népszerűsítő marxista irodalom által leggyakrabban emlegetett három klasszikus utópista szocialistáról van szó, hanem egy egész irányzatról, vonulatról, amelyet a marxista szociológia nemcsak előd, hanem kortárs irányzatként tart számon, amely párbeszédre és továbblépésre késztet (Hess, Proudhon, Blan-

quie, Lassalle, Dühring és legújabban a harmadik világ fejletlen társadalma és hagyományai alapján létrejött szocialista irányzatok). Így Marx és Engels, valamint közvetlen harcostársaik halála után, napjainkban is fennáll a követelmény, hogy most, a szocializmus világfolyamattá terebélyesedő időszakában a haladó, társadalomalakító törekvések a szociológiában is megszabaduljanak a tévhitektől vagy éppenséggel reakciós irányzatoktól, és a szocializmushoz vezető vagy a szocializmust építő, járható utakat és elérhető szocialista célokat jelöljenek ki maguknak.

A szociológia két alapvető irányzata — a polgári, amely közvetlenül vagy közvetve a meglévő tőkés társadalom fennmaradását szorgalmazza valamint a marxista, amely a marxizmus társadalomalakító forradalmi jellegével összhangban a tőkés társadalom túlhaladásának és az igazi szocialista humanizmus kiteljesedésének álláspontján áll — tehát azonos alapokból sarjadt, és mind a kettő immár másfél évszázados saját hagyománnyal rendelkezik, s ezért nem is választható szét egyszerűen és mereven két elhatárolt pólusra. E két, céljaiban és szemléletében merőben eltérő szociológiai irányzat — művelőinek törekvései, valamint kutatási eredményei és kifejlesztett módszerei alapján is — át meg átszövi egymást. Ennélfogva a polgári társadalom tudatosan elkötelezett szociológusainál is gyakori a tudományosan megalapozott és a tőkés társadalom lényegére vonatkozó bírálat, ám az sem ritka, hogy valaki személyes meggyőződése alapján marxistának vallja magát, noha a kutatási és gondolkodásmódja, valamint a tudományos eredményei nem ezt bizonyítják. Így az esetlen leegyszerűsítés — leegyszerűsíteni, elvonatkoztatni a társadalomtudományokban rendszerint elengedhetetlen követelmény — és a gondolati tunyaság nem egy esetben — a kész minták ismétlése és metafizikai merevsége folytán — valójában nem marxista szociológiai termékek létrejöttéhez vezet.

A kétféle alapvető szociológiai irányzat megítélése és a hozzájuk való viszonyulás dolgában igen találó Leninnek 1919-ben a *Filozófiai füzetek*ben megfogalmazott nézete a marxista módszerről, amikor is előnyben részesíti „az okos idealizmust" „a buta materializmussal" szemben. „Az okos idealizmus közelebb áll az okos materializmushoz, mint a buta materializmus. Dialektikus idealizmus — okos helyett; metafizikus, fejletlen, holt, durva, mozdulatlan — buta helyett."[12] „A filozófiai idealizmus *csak* badarság a durva, egyszerű, metafizikus materializmus nézőpontjából. Megfordítva, a *dialektikus* materializmus nézőpontjából a filozófiai idealizmus a megismerés egyik vonásának, oldalának, síkjának *egyoldalú*, túlzott, überschwengliches (Dietzgen) kifejlesztése, (felduzzasztása, felfúvása) abszolúttá, *elszakítva* az anyagtól, a természettől, istenítve."[13]

4. *Marx és Engels hozzájárulása a szociológia megalapozásához*

A tárgyilagos szemlélő nem vonhatja kétségbe azt, amire Kulcsár Kálmán is utal, miután különböző polgári szociológusok véleményét ismerteti Marxról: „A módszer, a kutatási technika és az elmélet egysége adta meg a marxi szociológia azóta sem túlszárnyalt szintjét."[14] E három tényező egységét, ahogy Kulcsár Kálmán hangsúlyozza, „az a szemlélet biztosította, amely az adott viszonyokon túltekintve kívánta a társadalmat megváltoztatni". Ezért azok, akik Marx esetében az általa alkalmazott általános összefüggés elvének, a totalitás szempontjának állandó figyelembevétele ellenére — elválasztják a tudós szociológust a módszertani történetfilozófustól és elméleti társadalomtudóstól, nyilvánvaló merényletet követnek el a társadalmi valóságot valódi tudományossággal megközelítő Marx ellen. Ez egyébként gyakori azoknál a polgári társadalomtudósoknál, akik méltányolják és elismerik Marx jelentőségét, de egyes magukat marxistának valló irányzatoknál is jelen van a tallózás Marx műveiben, tematika vagy keletkezési idejük szerint, miközben megkülönböztetik, hogy szerintük mikor érte el Marx csúcsteljesítményét, és mikor alkotott szellemi képessége alatt.

A polgári szociológusok, de hatásukra mások is, azáltal hogy szétfejtik a szociológus-tudós Marxot a filozófus Marxról, valójában megfosztják Marx szociológiáját társadalmi szerepétől, lehetséges társadalomalakító hatásától, s ezen túlmenően megfosztják szociológiája elméleti alapjainak és kutatási módszerének egységétől is.

Marx és Engels szociológiai alapelvei a társadalom általuk megalapozott tudományos értelmezéséből következnek. Ezt explicite már az 1845—1846-ban elkészült kéziratukban, *A német ideológiá*ban (a Feuerbachnak szentelt fejezetben) kifejtik. Ebben a megjelentetésre szánt kéziratban (a nagyrészt fennmaradt, de nem letisztázott kézirat először csak 1932-ben jelent meg nyomtatásban) hangsúlyozzák, hogy a társadalmi valóság alanyai „a valóságos egyének, cselekvésük és anyagi életfeltételeik" amelyeket nem elég pusztán „érzéki tárgyként" felfogni, hanem „érzéki tevékenységükben" szükséges őket értelmezni,[15] és hogy társadalmi mivoltukban való vizsgálatuk és megértésük döntő fontosságú. Ezért is írják: „A társadalmi tagozódás és az állam mindenkor meghatározott egyének életfolyamatából áll elő, de nem aszerint, amilyennek ezek az egyének a maguk vagy mások elképzelésében megjelennek, hanem aszerint, amilyenek *tényleg*, vagyis amiképpen ténykednek, amiképpen az anyagi termelést végzik,... A tudat (Bewusstsein) sohasem lehet más, mint a tudatos lét (bewusstes Sein), az emberek léte pedig az ő tényleges életfolyamatuk. ... a valóságos tevékeny emberekből indulunk ki és az ő valóságos életfolyamatukból ábrázoljuk ez életfolyamat ideológiai tükröződéseinek és visszhangjainak fejlődését is. Az emberek agyában levő ködképződések is az ő anyagi, empirikusan megállapítható és anya-

gi előfeltételeihez kötött életfolyamatuk szükségszerű párlatai. ... Nem a tudat határozza meg az életet, hanem az élet határozza meg a tudatot."[16]

A már idézett lengyel szociológus, Zygmunt Bauman a marxista szociológia kialakulását tárgyalva, Marx és Engels szociológiájának szentelt fejtegetéseit a következőkben összegezi: „... Marx és Engels a szociológia olyan koncepcióját adták elő, amely (*a*) megtartja a történelmiség elvét és antiformalista, (*b*) a társadalmi jelenségeket genetikusan és okozatilag magyarázza meg, s nem csak motivációsan, (*c*) kutatásainak alapvető tárgyát a történelmileg konkrét társadalom objektív struktúráját meghatározó társadalmi viszonyokban látja, (*d*) ennek következtében a materializmus irányelvén alapul és antiidealista, (*e*) empirikus és spekulációellenes, (*f*) társadalmilag elkötelezett és azzal az ideológiával kapcsolódik össze, amely azt követeli, hogy szüntessék meg az ember alkotásainak uralmát az ember fölött. Más szóval a szociológia Marx felfogása szerint a történelmileg meghatározott és individualizált társadalmi viszonyok empirikus tudománya, amelyeket a társadalmi élet objektív anyagi előfeltételeiként kezelnek. Olyan tudomány, amelynek célja a társadalmi élet jelenségeinek mind anyagi, mind tudatbeli oldaluknak *genetikus-okozati megmagyarázása*. Végül olyan tudomány, amely a kutatások elfogulatlanságában látja elkötelezettségét az emberi elmaradottság és elnyomás anyagi feltételei elleni harcban."[17]

Ilyen közelítés alapján nem vitás a marxizmus szerepe a szociológia kialakulásának folyamatában és szerintünk is indokolt Zygmunt Bauman megállapítása, amely szerint „Marx koncepciói adták az alapvető gondolatokat, amelyek lehetővé tették a szociológiának mint külön tudománynak a kialakulását".[18] Ezért van igazuk azoknak, akik, mint például a szintén lengyel Julian Hochfeld, hangsúlyozzák, hogy a szociológiának mint külön tudománynak létrejötte nem ott, és nem akkor ment végbe, ahol a szociológia nevét kialakították, sem ott, ahol kiépítették a társadalmi kutatások technikai apparátusát, hanem ott, ahol felismerték, hogy ezt a tudományt elsősorban a társadalmi viszonyoknak, a társadalmi csoportok és struktúrák szerepének vizsgálata jellemzi.

Nem kétséges tehát — mint látni fogjuk a polgári szociológusok egy része, osztályelkötelezettsége folytán, más véleményen van —, hogy a marxizmus jelen van a szociológia bölcsőjénél, s hogy a marxizmus a szociológiának mint külön tudománynak a kialakításában és fejlődéstörténetében meghatározó szerepet játszott. A marxista szociológia lényeges elemei annyira beépültek már számos jelentős polgári szociológus munkásságába — gondoljunk csak Max Weber, Georges Gurvitch vagy Talcott Parsons munkásságára —, és Marx nézetei, alapvető fogalmai is annyira felszívódtak, hogy valódi eredetük már fel sem tűnik. Ez persze még nem jelentheti a marxizmus mindent elsöprő felülkerekedését a jelenkor szociológiájában, de mindenképpen bizonyítja Marx és a marxizmus életképességét és átütőerejét, azt, hogy nemigen hagyható figyelmen kívül még azok részéről sem, akik személy szerint és tudatosan is a polgári társadalom fenntartását szorgalmazzák.

A 80-as években közismerten kommunistaellenes nézeteket valló oxfordi egyetemi oktató, Leszek Kolakowski, aki valamikor varsói marxista egyetemi tanár volt, akármennyire hangoztatja is a jugoszláv olvasóknak szánt nyilatkozatában (annak kapcsán, hogy nálunk is megjelentették háromkötetes egyetemi tankönyvét és esszeisztikusan kifejtett nézeteit *A marxizmus főbb folyamatai* címen) hogy „mint doktrína a marxizmus abszolúte halott", illetve „a marxizmus mint gondolkodási mód halott"[19] ez inkább csak kenyéradóinak a vágyait fejezi ki, mint a tényleges helyzetet a polgári szociológusokat illetően, noha szellemi síkon kétségtelen az újkonzervativizmus előretörése.[20] Ez észlelhető Heller Ágnes szerbhorvát nyelvű fordításban 1984-ben kiadott *A történelem elmélete* című könyvének előszavában is, amelyben többek között felsorolja azokat az alkotókat — szerzőket, amelyektől ihletet merített könyve megírásakor. Névszerint négy klasszikusnak a nevét tünteti fel (a klasszikus jelzőt idézőjelbe iktatva): Webert, Durkheimet, Crocet és Lukácsot, valamint még további 51 szerző neve olvasható.[21] Az, hogy az 1964-ben *A morál szociológikája vagy a szociológia morálja* című munka szerzője Marxot nem említi meg, nem a történelmi materializmus megalapozójának tagadását jelenti, hanem inkább azt példázza, hogy milyen körülmények között kénytelen dolgozni a hazájától távol esett írónő.

A XX. század második felének egyik legjelentősebb szociológiatörténete (Hari Elmer Barnes szerkesztésében) amelynek eredeti első kiadása még 1948-ban, Chicagóban jelent meg, és amelyet (a hazai kiadás előszavát író Marija Bogdanović szerint) nálunk is gyakran használtak az elmúlt évtizedek folyamán — szintén a polgári szemlélet vaskalaposságát példázza. Ennek a kétkötetes kiadványnak egyik árnyoldala,[22] hogy először is a hírhedt Joseph McCarthy szenátor nevéhez fűződő boszorkányüldözések éveiben íródott, másodszor nálunk több mint három évtizeddel később, 1982-ben, gyakorlatilag Marx halálának centenáriumán adták ki, harmadszor pedig ebben a történelemben nemcsak Marxot kerülik meg, hanem minden olyan jelentős szociológust is, aki nézeteiben és kutatási módszereiben közel áll a marxizmushoz. A megjelentetett szociológia igazolja, hogy időnként azok is hátat fordítanak korábban közzétett nézeteiknek, akik legalább polgári értelembe véve súlyt helyeznek tudományos tárgyilagosságuk méltóságára, mint pl. H. E. Barnes, aki 1938-ban, H. Becherrel írt háromkötetes könyvében még többek között a következőket írta: „Marx egyike volt a kis számú nagy gondolkodóknak a társadalomtudományok történetében... Bizonyossággal előrelátom, hogy a történelem végső ítéletében Marxnak a társadalomtudományokban azonos helye lesz, mint Galileinek a természettudományokban."[23]

Hosszadalmas lenne és nagy terjedelmet igényelne felvázolni Marx és Engels szociológiai tárgyú értekezéseit. Munkáik szociológiai témáját az általános vagy elméleti szociológián túlmenően, a ma már külön szakszociológiákat képező munka- és iparszociológia, a jogszociológia, a családszociológia, a politikai szociológia tárgyköréből merítik. Ez alkalommal csak az elsőként megírt és a keletkezésük idejében meg is jelentetett

alkotásaikra utalunk. Így Marx 1843-ban írja meg *A hegeli államjog kritikáját* (a fennmaradt 261—313 paragrafusokat először 1927-ben jelentetik meg nyomtatásban). Ugyanebben az évben íródik, és a következőben jelenik meg *A zsidókérdéshez* és *A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés* című két munkája.[24] Engels pedig 1839-ben írja, és meg is jelenteti *Wuppertáli levelek* című írásait és 1842-ben *A munkásosztály helyzete Angliában* című cikkét.[25]

Amennyiben azokat az igényeket is szem előtt tartjuk, amelyek a szociológiát egészen leszűkítve értelmezik, s az empirikus adatokat is fontosnak tartják, akkor megemlíthetjük, hogy Engels első önálló társadalomtudományi könyve, az 1845-ben megjelent *A munkásosztály helyzete Angliában* (személyes megfigyelések és hiteles forrásmunkák alapján[26]), a ma érvényben levő követelmények szerint is egy jól megalapozott szociológiai esettanulmány. A marxista szociológia szempontjából ma is lényeges Marx kézirata, amely *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* címen ismeretes (nyomtatásban először 1932-ben jelent meg). A hazai szociológiai szakirodalom indokolatlanul figyelmen kívül hagyja, hogy Marx 1880-ban szociológiai kérdőívet is szerkesztett, és igénybe véve a rendelkezésére álló francia szocialista újság nyilvánosságát, széles körben eljuttatta a kérdezettekhez.[27] A kérdőív szerkesztése a mai követelmények szerint sem kifogásolható, amikor az empirikus adatgyűjtésnél a szociológiában a kérdőívezés igen elterjedt és alaposan kimunkált módszer, amire még 1968-ban alkalom kínálkozott, hogy jelentőségére felhívjuk a figyelmet.[28]

Összegezve tehát az elmondottakat, a szociológia, amely mint külön tudomány a XIX. század első felében alakult ki, Marx hozzájárulásával jelentkezik mint valódi tudomány, mint önálló társadalomtudomány. Marx munkássága annyira jelentős, hogy azok a szociológiai irányzatok sem kerülhetik meg, amelyek a polgári társadalom fenntartását célozzák. A marxista szociológia számára viszont Marxnak a szociológia kialakulásában játszott szerepe ma is jelentős serkentője a további fejlődésnek. Ez a fejlődésre való serkentés pedig egyes szakszociológiákra is vonatkozik, így mindenekelőtt a munkaszociológia és a jogszociológia elméleti megalapozására.

Jegyzetek

[1] Zygmunt Bauman: Általános szociológia (első lengyel nyelvű kiadása: 1964, megjelent nálunk is szerbhorvát fordításban is). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967, 507. o.

[2] MEM 3. kötet, 1845—1846 (Karl Marx és Friedrich Engels: A német ideológia, a legújabb német filozófia kritikája képviselőinek: Feuerbachnak, B. Bauernak és Stirnernek személyében és a német szocializmus kritikája különböző prófétáinak személyében); Budapest, 1960, 31. o.

[3] Ralf Dahrendorf: Geselschaft und Freiheit. München, 1961. 14—16. p. (idéz-

ve: Kulcsár Kálmán, A szociológiai gondolkodás fejlődése, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966 című könyve alapján, 27. o.)

[4] Predrag Vranicki: Trinaest teza o Marxu (I. tézis), leközölve Rade Kalanj szerkesztésében, a „Marx nakon 100 godina" c. tanulmánykötetben; Globus, Zagreb, 1984, 388—390. oldal.

[5] MEM 31. kötet, Levelek 1864—1867 (Marx Engelshez Manchesterbe, 1866. július 7.), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973, 229. o.

[6] Lásd részletesebben: Berényi Gábor: Utószó, megjelent: Auguste Comte, A pozitív szellem. Két értekezés című könyvében, Magyar Helikon, Budapest, 1979, 390. o.

[7] MEM 39. kötet, Levelek 1893—1895, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979, 387—388. o. (Engels Ferdinand Tönnieshez Kielbe; London, 1895. jan. 24.).

[8] Hari Elmer Barnes (priredio): Uvod u istoriju sociologije. I knjiga; Beogradski izdavački-grafički zavod, Beograd, 1982; 103 oldal (első amerikai kiadása: 1948-ban).

[9] Jan Szczepanski: A szociológia története, A szociológia problematikájának és módszereinek fejlődése. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973, 22. o. (3. lengyel nyelvű kiadása: Varsó, 1969).

[10] Uo. 23—24. o.

[11] Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966, 47. o.

[12] V. I. Lenin: Összes művei. Második kiadás (ötödik orosz nyelvű kiadás nyomán), 29. kötet, Filozófiai füzetek (Hegel, „Előadások a filozófia történetéről" c. művének konspektusa), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972, 227. o.

[13] Uo. (A dialektika kérdéséhez), 300 o.

[14] Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966, 511. o.

[15] MEM 3. kötet, 1845—1846 (Karl Marx és Friedrich Engels: A német ideológia . . .); Budapest, 1960, 23. és 28. o.

[16] Uo. 24. és 25. o.

[17] Zygmunt Bauman: Általános szociológia. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967, 563. o.

[18] Uo., 563. o.

[19] Lesek Kolakowski: Zašto sam napustio Marksa. Intervju, 124., 1986. II. 28., Belgrád, NIŠRO Politika, 39. o.

[20] Agneš Heler: Teorija istorije (A Theory of History). IRO „Rad", Beograd, 1984; 21. és 21—22. o.

[21] Részletesebben lásd: Köpeczi Béla, Új konzervativizmus és új jobboldal. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985; különösen a 138 oldaltól és tovább. Hasonlóan: Szerzők csoportja, Savremeni antikomunizam; I C Komunist, Beograd, 1984.

[22] Hari Elmer Barnes (priredio): Uvod u istoriju sociologije I—II. Beogradski izdavački-grafički zavod, Beograd, 1982.

[23] Uo. (Marija Bogdanović: Predgovor), 11. o.

[24] MEM I. kötet, 1839—1844. Budapest, 1957, 203—336 és 349—391. o.

[25] Uo. 411—431 és 463—464. o.

[26] MEM 2. kötet, 1844—1846, Budapest, 1958, 211—473. és 618—625. o.

[27] MEM, 19. kötet, (1875—1883.) Karl Marx: Körkérdés a francia munkásokhoz); Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969, 221—227. o.

[28] A Híd folyóirat 1968. évi 5. számában (588. és 595. oldalon) a munkaszociológia fejlődéséről szóló írásomban hangsúlyozom Marx kérdőívének jelentőségét, hivatkozva Hilde Weiss: Die „Enquéte Ouvriére" von Karl Marx, aus: Zeitschrift für Socialforschung, 1936, Heft 1. tanulmányára (megjelentetve: F. Fürstenberg, Industriesoziologie; Herman Luchterhanc Verlag, Neuwied 1959; 81—101. o.). — Szerbhorvát nyelven Vera Pilić 1973-ban jelentette meg elemző írását Marx szóban forgó kérdőívéről „Marksova anketa za ispitivanje položaja radničke klase iz 1880 godine i savremenost" címmel (ezt a tanulmányt V. fejezetként beiktatta „Savremeni problemi političke ekonomije, Metodološki aspekti"; Privredni pregled, Beograd, 1973; 77—90. o. — című könyvébe.).

Rezime

Prilog proučavanju procesa konstituisanja sociologije kao zasebne nauke

Autor polazi od teze koju nastoji argumentovano dokazati: naime, da se nije prvo konstituisala sociologija građanske orijentacije, i tek nakon toga — kako stručna literatura spominje —, pola veka kasnije od nje se izdvojila marksistički zasnovana sociologija. Stanovište autora je da su se obe sociološke orijentacije praktički istovremeno konstituisale sredinom XIX veka, a početkom istog veka imale i iste prethodnike i polaznu osnovu, ali različite osnovne orijentacije u pogledu podržavanja opstanka građansko-kapitalističkog društva ili njegovog prevazilaženja sa težnjom ka ostvarivanju besklasnog društvenog poretka.

Polazeći od ove okolnosti uloga Augusta Comte-a je daleko manje značajna u ovom procesu od one uloge koja mu se često pridaje, dok kao začetnik ovog procesa uloga Saint-Simon-a je veoma značajna.

U završetku rada opširnije se obrađuje doprinos Karla Marxa i Fridricha Engelsa konstituisanju — i teorijski i primenom empirijskih istraživačkih metoda — marksistički zasnovanoj sociologiji pa time i konstituisanju sociologije kao zasebne grane društvenih nauka, s obzirom da uprkos kardinalnoj razlici po krajnjoj usmerenosti građanski orijentisane sociologije i marksistički zasnovane sociologije, obe imaju niz zajedničkih elemenata i prepliću se.

Resummee

Beitrag zum Studium des Prozesses der Konstitution der Soziologie als besonderer Wissenschaft

Der Verfasser geht von der These ab, die er argumentiert zu beweisen versucht: und zwar, dass nicht zuerst die bürgerlich orientierte Soziologie entstanden ist und nur nachdem — wie es die Fachliteratur erwähnt — erst ein halbes Jahrhundert später aus ihr die marxistisch gegründete Soziologie entlöst hat. Der Standpunkt des Verfassers ist dass beide soziologische Orientationen in der Mitte des XIX. Jahrhunderts konstituiert worden und am Anfang des

selben Jahrhunderts die selben Vorgänger und Ausgangsgründe, aber verschiedene grundlegende Orientationen, angesicht der Erhaltung des Bestehens der bürgerlich-kapitalistischen Gesellschaft oder deren Überwindung mit dem Streben zur Verwirklichung der klassenlosen Gesellschaftlichen Einrichtung gehabt haben.

Aus diesem Umstand abgehend, ist die Rolle von August Comte viel weniger in diesem Prozess wichtig, als die Rolle die ihm oft zugegeben geworden ist, während die Rolle von Saint Simon, als Anfängers dieses Prozesses besonders wichtig ist.

Am Ende der Arbeit, wird Beitrag von Karl Marx und Friedrich Engels zur Konstitution — und theoretisch mit Gebrauch empirischer Untersuchungsmethoden — die marxistisch begründete Soziologie und daher auch die Konstitution der Soziologie als besonderen Zweiges der gesellschaftlichen Wissenschaft breiter bearbeitet, nachdem, trotz des kardinalen Gegensatzes in Hinsicht der definitiven Zielrichtung der bürgerlich orientierter und marxistisch begründeter Soziologie, beide Richtungen viele gemeinsame Elemente haben und miteinander verflochten sind.

Original scientific paper

Hódi Sándor

A CSALÁDI ÉLET VÁLTOZÁSAI

A család helyzete és problémái

Kevés olyan területe van életünknek, ami annyira meghatározná közérzetünket, személyi és lelki épségünket, mint a család. Ami természetes is, hiszen az emberek ebben a szűk közösségben élik le egész életüket, ennek struktúrája, légköre, értékrendszere határozza meg viselkedésüket, mindennapi harcképességüket (vagy harcképtelenségüket), ez erősíti jövőbe vetett hitüket vagy növeli elveszettség-érzésüket. Ebből kifolyólag sokan és sokféle irányból járták már körül a család problémáját. Megkerülni mi sem tudjuk, hiszen nagyon sok jel mutat arra, hogy a család működési zavarai közvetlen szerepet játszanak azoknak a lelki válságoknak, személyiségzavaroknak a kiváltásában, amelyekkel a későbbiekben foglalkozni kívánunk.

Könyvek, tanulmányok, újságok írnak a család válságáról, széteséséről, pusztulásáról. Riasztó számadatokat olvashatunk a válások gyakoriságáról, megrázó beszámolókat a felbomlott családokból származó gyerekek sorsáról, valamint azokról a konfliktusokról, amelyek a család felbomlásával együtt járnak. A családi, házastársi konfliktusokból származó tragédiák leírása kimeríthetetlen tárgya a szépirodalomnak is. A változást azonban, függetlenül az erről szóló beszámolóktól vagy szépirodalmi alkotásoktól, ilyen vagy olyan formában tapasztalják a családban élők maguk is.

Mindennek ellenére az emberek általában felületesen és hiányosan tájékozottak a családdal kapcsolatos változásokról, problémákról. A családi ellentétek, veszekedések megítélésében rengeteg a tévhit, túl nagy a szubjektivitás. Ami érthető is talán, ha meggondoljuk, hogy a családszociológia jószerével csak most kezdett azoknak a konfliktusoknak a kutatásába, amelyek bizonyos társadalmi változások visszahatásaként a családban élő emberek sorsát ilyen kedvezőtlen irányba befolyásolják. A szociálpszichológia pedig még adós annak feltárásával, hogy milyen szerepet játszik az együttélők személyisége a konfliktusok mejelenési formái-

ban és azok megoldásában, illetve, hogy milyen hatást gyakorolnak a konfliktusok a családtagok személyiségére. Eddig ugyanis az érdekelt tudományágak sem foglalkoztak érdemben a családdal. Pontosabban azok az első szociológiai munkák, amelyek a családtagok közötti harmonikus együttműködést tekintették a normálisan funkcionáló család alapvető vonásának, az utóbbi évek családkutatásaiban már revidiálásra szorulnak.[1]

A családi konfliktusok gyakorisága, a változás jeleinek vitathatatlan bizonyítékai ma már nemcsak a családi problémákat kutató tudományágak számára, de a mindennapi tapasztalatokra éberen figyelő emberek számára is nyilvánvalóvá tették, hogy a társadalomnak ez a döntő fontosságú mikroközössége labilisabb, törékenyebb lett, olyan átalakuláson ment, és megy keresztül, amely megbontotta egyensúlyát, aminek következtében bomlékonnyá vált és alapvető funkcióit sem tudja már tökéletesen ellátni.

De valójában melyek is ezek a változások a család struktúráján belül és a család szerepét illetően? Beszélhetünk-e ezek alapján a család „válságos helyzetéről", vagy olyan természetű változások ezek, amelyek a dolgok rendje és módja szerint minden külső beavatkozás nélkül is rendbejönnek? És hol tartunk ma, itt Vajdaságban a családdal kapcsolatos történelmi, társadalmi fejleményekben?

Mint történeti képződmény a család természetszerűleg változik, némely funkciója azonban, úgy tűnik, tartósan megmarad. Így például az utódok létrehozása és nevelése, vagyis a társadalmi reprodukció biztosítása még sokáig elválaszthatatlan lesz a családtól. A családnak kell továbbra is gondoskodnia az újszülött védelméről, táplálásáról, ápolásáról, szocializációjáról. Nem csökken a családnak a társadalmi termelésben és fogyasztásban, a gazdasági tevékenységben játszott szerepe sem, legalábbis nem az előrelátott mértékben. És minden jel szerint megőriz a család olyan funkciókat is, amelyek közvetlen összefüggésben állnak az ember közérzetével, lelki egészségével, s amelyek zavara krízisekben, személyi válsághelyzetekben jut kifejezésre.

Általánosan tapasztalható, hogy a család kevésbé ellenálló, kevésbé biztonságos, rövidebb életű, egyszóval bomlékonyabb, mint régen. A nemzetközi statisztikai adatok szerint a válások száma az első és második világháború után kezd emelkedni, és ez az emelkedés napjainkig tart. Tulajdonképpen tehát ebben az időszakban kell keresnünk azokat a társadalmi folyamatokat és változásokat, amelyek a válások számának emelkedő tendenciája mögött állnak. Milyen változások mentek végbe a jelzett időben a család struktúráját, helyzetét, társadalmi funkcióját illetően?

A legszembetűnőbb változás kétségkívül az, hogy a régebbi patriárkális nagycsalád, ahol több nemzedék és leszármazott élt együtt, s erős hagyományőrzés jellemezte a családtagok viszonyát, felbomlott, kisebb egységekre, ún. modern vagy „nukleáris" családokra esett szét. Ezekben az új típusú családokban csak a szülők és a még nem házas gyermekek élnek együtt. A nagycsaládi formációt a család tulajdonában levő föld vagy

más vagyon, gazdasági kötelék határozta meg. A család tulajdonában levő föld, vagy a közösen végzett munka, a közös gazdasági érdek lehetővé tette, hogy több nemzedék is együtt éljen, együtt maradhasson az utódok házasságkötése után is. Sőt, nemcsak lehetővé, hanem kényszerűvé is tette az együttélést, mivel a fiataloknak nem volt más választási lehetőségük. A nagycsalád a hagyományőrzésnél is inkább ragaszkodott a közösen szerzett gazdasághoz, és a szorosra zárt kötelékekkel valójában a gazdaság elaprózódását igyekezett megakadályozni. A vagyoni kötelékek mellett a tradicionális normák, szigorú elvárások is stabilabbá tették a családot. Nem elhanyagolható ezen belül a vallás szerepe sem, amely ugyancsak a család összetartását erősítette.

A gazdasági-társadalmi változások, elsősorban az ipar gyors fellendülése, új lehetőségeket és új szükségleteket hozott magával. A tömeges munkaerőigény lehetővé tette a hagyományos nagycsaládból való kiszakadást. Az új bérmunkás viszony megteremtette a modern család anyagi, egzisztenciális alapját. Nagymértékben hozzájárul ehhez, sőt sok esetben feltételét jelentette a női munkaerőigény, a nő munkába állása is. Két kereső, két munkaviszonyban levő ember már függetleníteni tudta magát a nagycsaládtól. Megszűnt a közös gazdasági érdekeltség, s megszűnt vele annak kényszere is, hogy a felnövő új nemzedék házasságkötése után is a szülőkkel maradjon. A házastársak függetlenebbé, önállóvá váltak, de ezáltal kisebbé és labilisabbá vált a család is.

A család labilitásához a nő munkavállalása járult hozzá elsősorban. Amint a nő is dolgozik, munkaviszonyban van, kevésbé függ már anyagilag a férjétől, annak érdekeltségétől, ezért a család belső szokás- és értékrendje is megváltozik. A hagyományos férfi autoritás a nő kiszolgáltatott helyzetének felszámolásával fokozatosan eltűnik. Ezt a formailag új jogszabályok is biztosítják a női egyenjogúság elvének védelmével, amennyiben lehetővé teszik a nők számára is a társadalmi érvényesülést. Az új érték- és normarendszer bizonyos társadalmi rétegekben általánossá is válik. Átmeneti helyzetek, felemás érték- és normarendszert valló családok mindazonáltal szép számmal találhatók ma is. A férfi „diktatórikus megnyilvánulásait" azonban ma már nem támasztják alá társadalmi tényezők.

A modern kiscsalád egyik jellemző vonása a nagycsaláddal szemben, hogy sokkal nyitottabb a különböző társadalmi hatások előtt. A családi köteléken kívül végzett munka tágabb lehetőséget nyújt mindkét fél számára az újabb ismeretségekre, s amennyiben a házasság érzelmi alapjai nem bizonyulnak tartósnak, a különböző érdekellentétekből fakadó konfliktusok viszont nyomasztóvá válnak, a házasság könnyen felbomlik.

A házasság felbomlását az alábbi tényezők segítik, illetve teszik lehetővé:

a) Jóllehet az anyagi szempont még ma sem vesztette el teljesen jelentőségét a házasságkötésnél, és a közösen felhalmozott anyagi javakkal együtt még mindig jelentős összetartó erőt jelent, ennek ellenére az „anyagiak" jelentősége, a házastársak jövedelme, viszonylagos anyagi függet-

lensége révén, fokozatosan csökken. A házastársak összeférhetetlensége esetén már ritkán jelent összetartó erőt.

b) A jogi szabályok is lehetővé teszik a házasság gyors felbontását, illetve rossz házasság esetén biztosítják a váláshoz való jogot. A mai házasságok viszont, különösen ha a házasfelek még mindig a hamis harmóniát valló, konfliktusok nélküli együttlétet ígérő családmodellre alapoznak, sok szempontból tűnhetnek „rossznak".

c) Megváltozott a társadalmi tudat is, és ma a válás sokkal kevésbé vált ki rosszallást vagy elítélést a környezet részéről, mint régebben. Sőt, a válást ma inkább támogatja a közvélemény, mint a házastársi konfliktusok megoldásának más formáit, amelyeket az eszményített kapcsolattól idegennek vél.

d) Háttérbe szorult a vallás jelentősége is, ami régebben erős, sokszor kényszerítő köteléket jelentett. Helyette viszont semmi sincs, ami a család értékét és fontosságát a házastársak irányába közvetítené.

e) A régebbi erősebb kohéziójú nagycsaládokkal szemben a kiscsaládoknál gyengül, sőt jelentőségét veszti a rokonság kapcsolatrendszer, ami korábban szintén a „mi" tudatot, s vele az összetartozást erősítette. A változás magyarázatát részben a gyors urbanizációban kell keresnünk, részben pedig abban, hogy a rokoni segítségnyújtás szerepe, jelentősége csökkent, illetve megszűnt.

f) A rokoni szálak halványodását számos más emberi kapcsolat háttérbe szorulása, elszemélytelenedése is kíséri. Figyelmeztető példája ennek a magukra maradt idős személyek élete. A modern kiscsalád a rokonsági kapcsolatokat alkalmi ismerősökkel és barátokkal igyekszik pótolni, akik viszont a házastársakat egymással szemben semmire sem kötelezik.

Mindezek mellett számos más tényező is a kiscsaládok labilitását eredményezi. Ma a fejlett ipari országokban mindenütt jelen van ez a folyamat, amit elsősorban a válások növekvő száma tükröz.

A házasságfelbomlás tendenciái

A válások gyakoriságát a statisztikai kimutatások többféle formában érzékeltetik. Kimutatható a válások gyakorisága abszolút számokban, a házasságkötések és a válások arányában, ezer lakosra átszámítva, illetve ezer fennálló házassághoz viszonyítva. A végeredmény természetesen egyre megy. E mutatók azonban mégis megkönnyíthetik a helyzet áttekintését, különböző időpontból való, s különböző területre vonatkozó válási statisztikák összevetését.

Bármelyik mutatót vesszük is alapul, Vajdaságban a helyzet, a válások magas száma miatt, egyaránt lesújtó. A házasságok 25 százaléka zátonyra fut. A valóságban ennél valójában még több a sikertelen házasság. A válási statisztikában feltüntetett adatok mindig csak a törvényesen felbontott, a bírói ítélet által jóváhagyott házasságokat foglalják maguk-

ban. Márpedig bizonyos kimutatások szerint[2] a felbontott házasságoknak csak mintegy 62 százaléka — minden 8 felbomlott házasság közül átlag 5 — nyer megerősítést jogerős bontóperi ítélet által. A többi, bár különélést jelent, a valóságban, különböző okoknál fogva, sohasem kerül válóperes bírák elé, és a statisztika szintjén mint „funkcionáló" házasság van nyilvántartva.

De mielőtt még a válások gyakoriságának elemzésére rátérnénk, lássuk előbb a házasságkötések számának alakulását.

Vajdaságban az 1976—1980-as évek átlagát alapul véve évente mintegy tizenhat és félezer házasság jött létre. Valamivel több, mint a lélekszámát tekintve hasonló nagyságrendű Szlovéniában.[3] A legtöbb férfi 20 és 24, illetve 25 és 29 éves kora között kötött házasságot, míg a nők jelentős többsége jóval korábban, 15 és 19, illetve 20 és 24 éves korában ment férjhez. Szám szerint a legtöbb házasságot Újvidéken (2242), Szabadkán (1249), Zrenjaninban (1117) és Pancsován (1051) kötötték, míg száznál is kevesebbszer mondták ki a boldogító „igent" évente Opovó (89) és Ürög (84) községekben. Figyelembe véve azonban e községek lélekszámát is, a házasodási kedvet illetően koránt sincs ilyen jelentős eltérés. Ezer lakosra átszámítva Újvidéken 8,59, Szabadkán 8,08, Zrenjaninban 8,02, Pancsován 8,49 házasságkötés jut, míg Opovón 7,71, Ürögön pedig 7,57. A házasságkötések gyakorisága a lélekszámhoz viszonyítva más községekben is hasonló, általában 7 és 9 ezrelék között van (lásd 1. ábra). A lakosság számarányához viszonyítva a legtöbb házasságot Fehértemplom (9,07) és Hódság (9,02) községekben kötötték, míg a legkevesebbet Kulán (4,28). Ezt az eltérést aligha lehet csak a „házasodási kedvvel" magyarázni. A házasságkötések gyakoriságát olyan tényezők is befolyásolják, mint például az adott község életkor szerinti megoszlása, a fiatalok munkalehetősége, illetve ennek hiányában az elvándorlás stb.

A vizsgált időszakban, vagyis 1976 és 1980 között, évente mintegy 3500 házasságot bontottak fel Vajdaságban, ami azt jelenti, hogy tartományunkban minden negyedik, ötödik házasság válással végződik. A férfiaknál a 25—29, valamint a 30—34 évesek korcsoportjában a leggyakoribb a válás, míg a legtöbb nő 20—24 éves korában válik. Ezt követően az életkor előrehaladtával a válások száma csökken, egészen a 45—49 évesek korcsoportjáig, amikor is a legkevesebb nő szánja rá magát válásra.

Ami a házasságok tartamát illeti, a felbomló házasságok 6,04 százaléka egy évnél is rövidebb ideig áll fenn, 9,93 százaléka egy évet tart, további 9,62 százalék két évet, majd a házasság harmadik és negyedik évében újabb 8,24, illetve 6,67 százalék fut zátonyra. A felbomlott házasságok 40,5 százaléka tehát öt évnél is rövidebb időtartamú. Az ezt követő újabb ötéves időszakban érlelődik meg a válások további 24,68 százaléka, 10—15 év együttlét után még 13,29 százalék, s végül 15 év után bomlik fel a házasságok 21,52 százaléka.[4]

A „kritikus időszak", mint látjuk, az első két év; a házasságok negyede már ekkor felbomlik. Veszélyesek még az ezt követő évek is. Öt és ki-

A „házasodási kedv" községek szintjén 1000 lakosra átszámítva

1. ábra

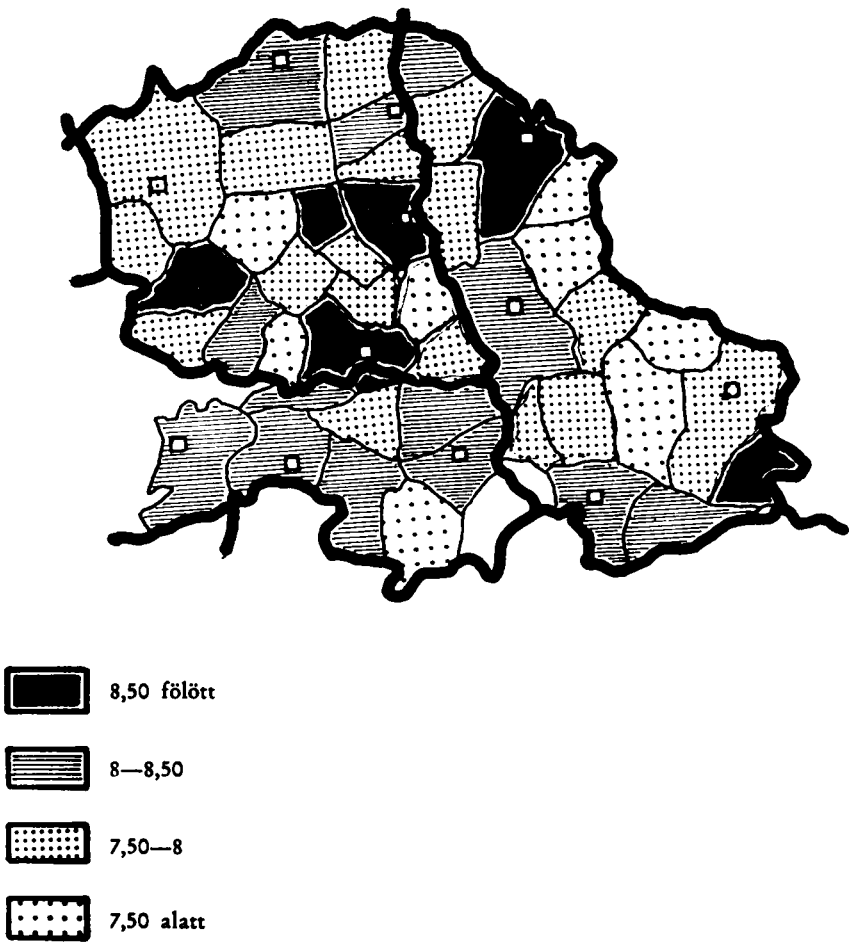

lenc évi együttlét után azonban a válások száma már felére csökken, 10—15 év között ismét megfelelődik, azaz a házastársi kapcsolat a múló évekkel mind stabilabbá válik.

A legtöbb válást Újvidéken (550), Szabadkán (402), Zrenjaninban (235) és Pancsován (212) mondják ki, a legkevesebbet pedig Opovó (12), Ürög (16), Bácspetrőc (18), Sečanj (17) és Beočin (19) községekben.

Ahogyan a Vajdaságban kötött házasságok tetemes része, 34,17 százaléka, a négy legnépesebb községben jön létre, úgy a válások nagy része is — 41,24 százaléka — erre a négy községre esik. E négy község egyébként Vajdaság összlakosságának 33,36 százalékát alkotja, amiből

A válások összefoglaló adatai 1976—1980 között

1. táblázat

Év	Házasságkötések száma	Válások száma	1 000 lakosra jutó válás	100 fennálló házasságra jutó válás
1976	17 111	3 645	1,79	2,13
1977	16 934	3 491	1,72	2,06
1978	16 830	3 084	1,52	1,83
1979	16 241	3 369	1,77	2,21
1980	15 679	3 369	1,66	2,15
5 év átlaga	16 559	3 392	1,67	2,05

kitűnik, hogy a válások száma magasabb, mint ahogy azt a lakosság számarányához viszonyított normális eloszlás alapján várhatnánk.

A lakosság számarányához viszonyított házasságfelbontás más községekben is eltér a várható elméleti gyakoriságtól. Ennél hol több, hol meg kevesebb a válás. Ezer lakosra átszámítva legtöbb a válás Szabadkán (2,60), Fehértemplomon (2,37), Adán (2,22), Újvidéken (2,11), Topolyán (2,07), valamint Zentán (1,99), Becsén (1,95), Versecen (1,91). Míg a legkevesebb Kula (0,72), Sečanj (0,85), Plandište (0,90) községekben. Vajdaság többi községében 1—1,80 ezrelék között van a válások gyakorisága.

A házasságfelbomlás tényleges mértékét a házasságkötések és a válások aránya talán még hívebben tükrözi, mint a lakosság számarányához viszonyított kimutatás (lásd 2. ábra).

A válásokat a fennálló házasságok százalékában kifejező mutató szerint legtöbb válás Szabadkán van (3,10), majd következik Ada (2,88), Topolya (2,64), Fehértemplom (2,58), Versec (2,50), Újvidék (2,46), Zenta (2,44), Alibunár (2,36), Kanizsa (2,88), Zombor (2,24), Becse (2,24), Csóka (2,14), Szenttamás (2,12), Zrenjanin (2,10), Pancsova (2,02) és Törökkanizsa (2). Legkevesebb a válás Sečanj (1,10), Plandište (1,12), Hódság (1,26), Opovó (1,36), Žitište (1,36), Titoverbász (1,46) és St. Pazova (1,48) községekben. A többi kommunában 1,50—2 válás jut minden 100 fennálló házasságra.

Három község — Szabadka, Ada és Fehértemplom — mindkét típusú válási statisztikai kimutatás élén van, a házasságfelbomlást előidéző társadalmi változások tehát itt a leghangsúlyozottabbak. E három községben mintegy két és félszer több házasság végződik válással, mint pl. Sečanj, Plandište vagy Hódság kommunákban.

A válásokkal kapcsolatban szem előtt kell tartanunk azt is, hogy az nemcsak a két váló félt érinti, hanem sok esetben gyerekeket is. Évente Vajdaságban több mint 1700 olyan házasság kerül felbontásra, amelyben

100 fennálló házasságra jutó válás községek szerinti megoszlásban

2. ábra

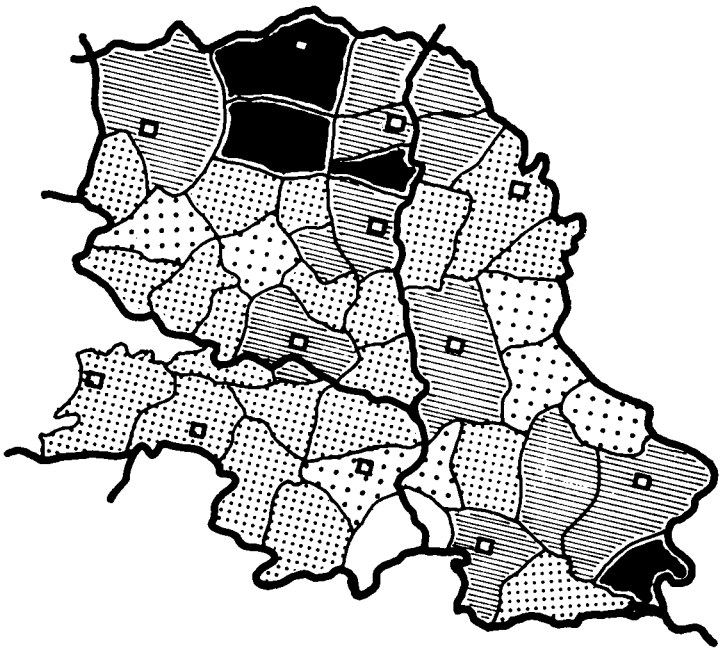

2,50 fölött

2—2,50

1,50—2

1,50 alatt

egy vagy több gyermek sorsa is problematikus. A gyerekes szülők válási aránya valamennyi felbontott házasságon belül 52,76 százalék. Egy gyermeket érint a válások 35,70 százaléka, kettőt 14,25 százaléka, három vagy több gyermeket 2,81 százaléka. A gyermek tehát, úgy tűnik, nem jelent akadályt, ha a szülők válni akarnak. Ennek következtében az elvált szülők gyermekeinek száma évente mintegy 2500-zal növekszik Vajdaságban. Ezek 78 százaléka az anyával marad, 17 százaléka az apához, míg a többiek intézetbe kerülnek vagy ritkább esetben más családoknál nyernek elhelyezést.

A szakemberek úgy tartják, hogy a gyermek megjelenése a házastársak kapcsolatán belül gyakran minőségi változással jár együtt. A gyer-

mek születésével ugyanis mintegy megújul, megerősödik, és más tartalmat is nyer kapcsolatuk. Ez a megújulás, megerősödés azonban a válási statisztika tükrében nagyon rövid életűnek bizonyul, esetleg be sem következik, amint azt a gyermekes családok magas válási aránya példázza. Egy reménytelenné vált emberi kapcsolatot nyilvánvalóan sem egy, sem több gyermek nem menthet meg. Ezzel szemben egy jó kapcsolat kohézióját, szilárdságát a gyermekek fokozhatják.

A válások száma és gyakorisága a XX. században gyorsan emelkedett csaknem valamennyi fejlett ipari országban. Aminek nyilvánvalóan nemcsak az volt az egyedüli oka, hogy viszonylag rövid idő alatt sok házasság jutott el a mai együttélést próbára tevő konfliktusokig, hanem az is, hogy leegyszerűsödött a házasságok jogi szabályozása, s azok a házastársak, akik úgy érezték, hogy semmit sem tudnak már nyújtani egymás számára, rövid és egyszerű eljárással felbonthatták házasságukat.[5] Ez a folyamat végbement nálunk is. Olyannyira, hogy az utóbbi évtizedek alatt Vajdaság a világranglista élére tornászta fel magát a válások gyakorisága szempontjából. Itt ugyanis a házasságoknak több mint 2 százaléka bomlik fel évente. Ezt a szintet csak az Egyesült Államok éri el, míg Angliában, Dániában, Magyarországon, a Német Demokratikus Köztársaságban évi 1% a válások aránya. Az európai országok fennmaradó többségében pedig a házasságoknak alig fél százaléka szűnik meg évente. Szabadka községben, ez utóbbi értéknél hatszor több házasság ér véget a bíróságon. De Ada, Topolya, Fehértemplom községekben is ötször több a válás, mint az európai országok többségében, és a válással megszakadó kapcsolatok számaránya magasabb, mint a fejlett ipari országok között is csúcsot tartó Egyesült Államokban.

Mindennek a magyarázata még várat magára. A válási statisztikai adatokból ítélve tény, hogy a házasság jelentős átrendezésen megy keresztül, s a házastársi viszony fenntartása, valamilyen rejtélyes oknál fogva, mind több esetben kérdésessé válik. De hogy mit rejt magában, s mit érlel ez a folyamat, ma még csak kevéssé ismeretes számunkra.

A házastársi konfliktusok okai, típusai

A válások magas száma, s növekvő gyakorisága óhatatlanul felveti a kérdést: Melyek azok a személyiségtényezők, makro- és mikrotársadalmi folyamatok, amelyek a családon belüli konfliktusok alapjául szolgálnak, s amelyek miatt sor kerül a házasságok tömeges felbontására?

Ha e kérdésre választ keresve, kísérletképpen megkérdezzük a leginkább érintetteket, a volt házasokat, hogy mi volt az, ami miatt házasságuk válásba torkollott, szinte kivétel nélkül házastársuk negatív személyiségvonásaira, annak személyi hiányosságaira, fogyatékosságaira fognak hivatkozni. Legtöbbször hűtlenséggel, iszákossággal, féltékenységgel, durvasággal, lustasággal, közönyösséggel, pazarlással, zsugorisággal, rendetlenséggel, kimaradozással stb. vádolják egymást. Ezekből a válaszok-

ból egyértelműen arra következtethetnénk, hogy a házasságok rendre a házastársak szubjektív fogyatékosságai, rossz jellemvonásai miatt futnak zátonyra.

Ezt a látszatot megerősíti a házastársi konfliktusok mindennapi kezelése és magyarázata is, amely kizárólag morális szempontból közelít a kérdéskörhöz, s az „igazságot" keresve a civódó házastársak közül mindenekelőtt azt fogja elmarasztalni, amelyikre súlyosabb negatív jellemvonásokat lehet rábizonyítani. Ez a társadalmi, kulturális attitűd, az ellentétek tényleges okaival mit sem törődve, pontosabban azokat morális szempontokkal elfedve, a konfliktus manifesztálódását szükségképpen destruktív irányba tereli. A konfliktusok hamis megfogalmazásához, a valós ellentétek leegyszerűsítéséhez és félremagyarázásához sajátos módon maguk a válóperekkel foglalkozó bíróságok is hozzájárulnak, amenynyiben szintén a házastársak egymással szemben felhozott negatív személyiségvonásait, erkölcstelen cselekedeteit emelik ki a bontóperi tényállások összefoglalásában. Mintha ezek a jellembeli hibák vagy rágalmak csakugyan egybevágnának a házastársi konfliktusok valós okaival.

Azzal a széles körben elterjedt nézettel szemben, amely a házastársi konfliktusokat az abban részt vevők egyedi vonásaival, deviáns megnyilvánulásaival, normaszegésével stb. hozza összefüggésbe, a valós helyzet az, hogy a házastársak közti ellentétek a család sajátos mikroközösségi jellegéből adódnak, illetve azokra a makrotársadalmi tényezőkre vezethetők vissza, amelyek meghatározzák a férfi és a nő helyét, szerepét: a függőség, az alárendeltség és kiszolgáltatottság mértékét, a nemek ebből fakadó ellentétes érdekeltségét stb.

A házastársak személyisége — személyiségük egyes dimenzióinak fokozott aktivizálásával, s ehhez társulóan bizonyos magatartásbeli túlkapásokkal — csak megjeleníti a konfliktusokat. Azok a negatív személyiségvonások, amelyeket a válófélben levők kiteregetnek mások előtt helyzetük elviselhetetlenségének igazolására, tulajdonképpen a házastársi kapcsolatban, a házastársi interakciók során, a szándékok és az érzelmek összecsapása folyamán fejlődnek ki és válnak dominánssá. Így sokkal inkább részesei és termékei a házastársi konfliktusoknak, semmint annak kiváltó okai. Az összeférhetetlenség valódi oka a hamis konfliktusértelmezés, vagy az ellentétek tudatos elködösítése miatt, sajnos, legtöbbször rejtve marad. Ilyenformán viszont a házastársak erőfeszítése nem a tényleges ellentétek megoldására, hanem a másik személyének a befolyásolására irányul. A konfliktusba keveredett házastársak egymás jellemét, magatartását, cselekvéseit igyekeznek érzelmi zsarolással, a verbális agresszió különböző formáival, vagy akár tettlegességgel megváltoztatni.

Az ilyen jellegű viták, mivel részben függetlenek az alapvető — és megoldásra váró — problémáktól, részben pedig mert sérelmet sérelemre halmoznak, a konfliktus elszabadulásához vezetnek, s visszafordíthatatlanná teszik a házasság felbomlását. Mellesleg, a házastársak magatartásának erőszakos befolyásolása is korszerűtlenné vált társadalmainkban, noha még él a hagyománya. Ennek a tradíciónak az alapjául az a hosszú

történelmi gyakorlat szolgált, amikor a családon belüli konfliktusok elintézésének csaknem egyedüli és kizárólagos módja az erőszak alkalmazása volt. „A férj—feleség, szülő—gyermek közötti ellentét manifesztálódásának bevett módja volt a verés, a verekedés, és a gyengébb tudomásul vette az erőviszonyokat, nem látta szükségét a kapcsolat minél előbbi megszakításának azért, mert megütötték", írja erről az időszakról Cseh-Szombathy László. Ma a társadalmi nyilvánosság elítéli az erőszak alkalmazását, még inkább sérti az a mai ember méltóságát. Az erőfölény mind kevésbé alkalmas az erőviszonyok fenntartására és a latens ellentétek manifesztálódásának elfojtására. Ugyanakkor az erőszak alkalmazását sugalló társadalmi tradíció még ott van sok családban, ami kedvezőtlen irányban befolyásolja a házastársak közötti konfliktusok kimenetelét. Hadd illusztráljuk ezt a helyzetet egy tipikusnak látszó példával.

Egy 33 éves, kétgyermekes asszony, 15 évi házasság után egy napon váratlanul elpakol otthonról. Az újabb hétvégi veszekedést követően szánja rá magát erre a lépésre, miután úgy érezte, hogy nem képes elviselni tovább férje állandó féltékenykedését, örökös gyanakvását, fenyegetőzését, s még kevésbé indulatkitöréseit és a verést, amire együttlétük utolsó időszakában mind gyakrabban sor került. A munkából hazatérő férj az üresen maradt ház láttán igazolva érezte gyanakvását, meg volt róla győződve, hogy a felesége „megszökött" valakivel. Az asszony valójában — férje durvaságára, tettlegességére, zsarnokoskodására hivatkozva — gyermekeivel együtt idős szüleinél keresett menedéket.

A házasság felbomlása természetesen korántsem volt előzmények nélküli. Már a házasságkötés pillanatában sem fedték igazán egymást a férj és a feleség életről vallott elképzelései, céljai, igényei, de csak később, az évek múlásával mélyült el köztük az ellentét.

A nő rendezett családi körülmények között nőtt fel, nem szenvedett hiányt soha semmiben. Főként az anyjához kötődött érzelmileg, aki határozott és energikus természetével meghatározta a család légkörét. Harmonikus volt apjához fűződő viszonya is, aki egyetlen lányának kedvében járt mindenben. M-nak különösebb ambíciói nem voltak, szülei javaslatára szakmát tanul, munkába áll, és betöltve 18. életévét, férjhez megy. Visszagondolva erre az időszakra, úgy érzi, hogy voltaképpen a szülei elvárásához igazodott mindenben. A házasságba egy felületes és alkalmi ismeretség alapján sodródik bele. A nála idősebb, jó állással, magas jövedelemmel rendelkező fiatalember megnyerte szülei tetszését, s mivel neki különösebb oka nem volt, hogy elvárásuknak ezúttal ne tegyen eleget, hát férjhez ment.

Hogy élete tulajdonképpen saját akarata ellenére szerveződik, csak akkor vette észre, illetve csak akkor tudatosodott benne, amikor munkahelyét, ahol korábban dolgozott, férje határozott követelésére nem sokkal házasságkötésüket követően, ott kellett hagynia. Az a magyarázat, hogy nincsenek erre, az ő munkájára anyagilag rászorulva, meg hogy a nőnek otthon a helye, nem elégítette ugyan ki, de mivel megszokta, hogy mások akaratának engedelmeskedett korábban is, eleget tett férje követelésének. Mivel a lelke mélyén tudta, hogy férje féltékenysége miatt kényszerül erre az engedményre, férjének ez a féltése és ragaszkodása egy kicsit talán még imponált is neki.

Az első, majd a második terhesség, illetve a gyermekek körüli teendők, át-

menetileg megbékítették a helyzettel, így látszatra rendbejöttek. Szabadidejében kötött, horgolt, hímzett, amivel pénzt is keresett, nem is keveset. Férjével, aki gyermekkorában sokat nélkülözött, s megtanulta, hogy szorgalmára, erejére, tudására támaszkodva boldogulhat csak az életben, az évek során házat építettek, kocsit vettek, kényelmes otthont teremtettek.

Kényelmeset, de nem meghittet is. A csinos, életvidám asszony, szívesebben forgott volna többet társaságban, annál is inkább, mivel gyakran szenvedett a magánytól. De zárkózott természetű, „otthonülő" férje miatt erre nem volt lehetősége. Férje már az ő „szomszédolását" is erősen rosszallotta. Féltékeny természete miatt ezt sem tolerálta, így napirenden voltak emiatt is a gyanúsítgatások, szemrehányások, duzzogások.

A szomszédokkal való viszony megromlott, a barátok, ismerősök elmaradtak. Hogy felesége kedvébe járjon, a férj mind nagyobb részt vállalt magára az otthoni házimunkából. Főzött, vasalt, piacra járt, bevásárolt, még az utcai virágok gondozását is magára vállalta. Az asszonyt azonban mindez csak kevéssé békítette meg. Úgy érezte, hogy a férje egyre jobban elszigeteli másoktól, bevásárolni se mehet, már az utcára sem engedi ki. A magány mind jobban nyomasztotta, ugyanakkor otthon is kezdte feleslegesnek érezni magát. Egyre inkább kalitkába zárt madárnak érezte magát. Hogy újra emberek közé kerülhessen, elhatározta hogy munkába áll. Mindegy, milyen munkát kap, csak kimozdulhasson otthonról. A férj azonban hallani sem akart róla. Azzal fenyegetőzött, hogy ha a felesége munkába áll, elzavarja otthonról. És amikor az asszony elhelyezkedése érdekében gyakorlati lépéseket is tett, nagy jelenetet rendezve megpofozta feleségét.

Ettől kezdve az asszony már nemcsak a magány elől kívánt menekülni, hanem megjelent benne a függetlenség és az önállóság utáni vágy is. Hogy véget vessen kiszolgáltatott helyzetének, keresztülvitte elhatározását — munkába állt. Ez a makacs elszántság a féltékeny férjet teljesen kihozta sodrából: rágalmazta feleségét, leselkedett utána, fűvel-fával összehozta, és heves szócsaták során gyakran megpofozta.

Ez történt azon a vasárnap délutánon is, amikor a férj ráérősen nézelődve az ablakon keresztül felfigyelt egy „a ház körül ólálkodó" alakra. Minthogy abban a felesége szeretőjét gyanította, úgy gondolta, utánajár a dolognak, s ha törik, ha szakad, beismerő vallomásra fogja bírni az asszonyt. Ez az összecsapás azonban házasságuk szempontjából már végzetesnek bizonyult.

A féltékenység, illetve a hűtlenség vádja a házastársi konfliktusok megjelenítésének eléggé gyakori módja. Mint történetünk is illusztrálja, az ellentétek ilyen színezetet öltenek akkor is, ha annak nincs is semmi valóságalapja. Az efféle vádak ugyanakkor mintegy szimbolizálják a valóságot, amennyiben a „féltékenység" sok esetben valójában presztizsféltést takar. A „hűtlenséggel" vádolt személy magatartásában, rejtetten, korábbi függő, kiszolgáltatott helyzetének a felszámolására irányuló törekvése az, ami elsődlegesen kifogásolt és fájlalt. Esettanulmányunkban a férj a hagyományos házassági szerepértelmezés szellemében nősült, ami lényegét tekintve a férfi fölé-, illetve a nő alárendeltségi helyzetén nyugszik. E modell értelmében a férfi a családfenntartó, a feleség feladata viszont a háztartás vezetése, a háziasszonyi munka. Ezt a szereposztást az asszony házasságuk elején — kedve ellenére bár, de — vállalta, ké-

sőbb azonban változtatni kívánt rajta. A hagyományos családmodellel szemben egy korszerűbb házassági szerepértelmezés szerint kívánt volna élni, amelyben a férfi erőfölénye és anyagi dominanciája helyett a partnerek közti egyenjogúság és érzelmi közösség az uralkodó érték. Továbbá, amely a nők számára is jogot és lehetőséget kínál arra, hogy viszonylag sok emberrel érintkezzenek naponta, és ne legyenek bezárva a családi otthon falai közé. A házassági szereposztás újraértelmezési kísérletei természetesen nem találtak kedvező fogadtatásra a férj részéről, hiszen ezt úgy értelmezte, mint a házasságkötéskor létrejött „egyezség" megszegését, ha úgy tetszik, mint felesége vele szembeni „hűtlenségét". A hagyományos szereposztást kizárólag úgy sikerült volna a továbbiakban is rákényszeríteni feleségére, ha meg tudta volna hiúsítani, hogy az kereső munkát vállaljon, ami már a modern házasságokra jellemző szerepmódosításokkal jár együtt. Ezért vált mind ellenségesebbé és folyamodott tettlegességhez is. Felesége azonban az erőfölénytől nem riadt vissza. Sőt, amint azt tapasztalta, még inkább az új szerepértelmezés szerint kívánt élni. Mivel a szerepelvárások közt támadt különbséget nem tudták áthidalni, a konfliktusok reménytelen örlődéshez vezettek. Eközben maguk a házastársak is mind merevebbek lettek egymással szemben, s mindinkább egymás személyébe, viselkedésébe kötöttek bele. A házasság felbomlása ezek után már szükségszerű volt.

Történetünket azért véljük sok szempontból tipikusnak, mert ha az egyes házasságokban lezajló konfliktusok a házastársak társadalmi körülményeitől, személyi sajátosságaitól függően különböznek is, ez az ellentét feszül a legtöbb felbomló házasság hátterében. Nem véletlen, hogy a válást sokan a fejlődéssel, a nők felemelkedésével, az új szerephelyzetek keresésével és igényével hozzák összefüggésbe. És nem is minden alap nélkül.

A XIX. század végétől, az ipar fejlődésével együtt, de különösképpen az első, majd a második világháborút követő társadalmi-gazdasági-politikai változások folyamán, jelentős változás állt be a nemek sok évszázados szembenállásában. A változás lényege, hogy gyengült a nők elnyomásának társadalmi-strukturális alapja, s vele a férfiak uralkodó státusa. Megjelenési formáját tekintve ez a változás a férjek és feleségek közti konfliktusok sorát jelenti. Az eltérő érdekek küzdelmének színtere pedig a család. A házastársi viszony napjainkban már nem sírig tartó „szerződés", melynek szabályaiba férfinak és nőnek bele kell törődnie, hanem egy folyamat, amelynek során megváltozhat a partnerek véleménye egymásról, s akár magáról a házasságról, legfőképpen pedig a férfiak és nők jogairól és szerepéről. Annál is inkább megváltozhat, mivel a házastársak viszonyáról, egymással szembeni kötelezettségeikről, lehetőségeikről stb. vallott társadalmi vélekedés is gyors iramban változik, anélkül, hogy valamiféle tartós „megállapodás" jönne létre a nemek között. Ilyen körülmények között nincs más lehetőség, mint felkészülni a konfliktusok leküzdésére.

A mélyreható és visszafordíthatatlan változások alapján, amelyek megváltoztatják a családi élet jellegét, a férj és a feleség egymáshoz való viszonyát, sokan a házasság válságának tekintik és a megoldást valamilyen másféle együttélési modelltől remélik. Úgy tűnik azonban, hogy a járható utat sokkal inkább a családon belüli korszerű házastársi kapcsolatok kialakítása jelenti. Számolni kell egymás céljaival, igényeivel, törekvéseivel. Fel kell tehát készülni az ellentétes érdekek és életviteli elképzelések egyeztetésére, mivel a társadalmi átalakulás több olyan változást idéz elő a család életében, amely ellentétet támaszt a házastársak között.

Jóllehet az átalakulás legszembetűnőbb jele a nők kereső népességen belüli arányának a megnövekedése és a férji-apai vezetésű (tekintélyuralmi) családtípus háttérbe kerülése, illetve helyette a házastársak egyenrangú, páros irányítása alatt álló családrend fokozatos térnyerése, ellentétet szül a mobilitás is. Mivel különböző társadalmi csoportok más-más értékeket és normákat képviselnek, a „felfelé" vagy „lefelé" történő házasságkötések az alacsonyabb presztizsű házastársat mindig a partner értékeinek, normáinak az átvételére kényszerítik. Csakhogy a társadalmilag alacsonyabb presztizsű házastárs, már csak saját pozíciójának védelmében is, igyekszik a gyermekkori családjából magával hozott normákból, szokásokból minél többet „átmenteni", megőrizni. Hány házasságot keserít meg a „jó partival" vagy a „lecsúszással" járó értékharc, az örökös normaegyeztetés!

Nem kevésbé gyakoriak azonban a házastársi konfliktusokban a szexuális természetű ellentmondások sem. Míg régebben a nő szexuális téren többnyire kényszeredetten tette, amit tett, és azt „áldozatként" élte meg, hiszen alárendelt helyzete mély ellenérzést és latens ellenállást váltott ki belőle férjével szemben, a mai nők jelentős része már érdekeinek — vágyainak, érzéseinek, elképzeléseinek — maximális érvényesítésére törekszik ezen a téren is korábbi „elnyomójával" szemben. Az a férfi, aki régi privilégiumaihoz ragaszkodva a másik nemet továbbra is alárendelt szerephelyzetbe igyekszik kényszeríteni e téren, vesztett harcot vállal fel. Számtalan felbomló házasság rá a bizonyíték.

És sorolhatnánk tovább az ellentétek forrását a gyermekvállalás és gyermeknevelés kérdésétől a szülőkkel való kapcsolatig, a szabadidő felhasználásának módjától a barátok és társak megválasztásáig. A férjnek és feleségnek ezer más dologról lehet eltérő elképzelése, ami mind latens ellentéthez vagy nyílt konfliktushoz vezethet. Sok igazság van tehát abban az elképzelésben, mely szerint a konfliktus a házassági kapcsolat szerves velejárója. Simmel például azon az állásponton van, hogy „a konfliktus éppen úgy része a házastársi kapcsolatnak, mint azok az elemek, amelyek összetartják".[6] Egyetlen házasság sincs, amelyben „menet közben" ne lépnének fel ellentétek, s úgy tűnik, felbomlásra vagy reménytelen örlődésre, kiégésre van ítélve mind, amelyben az összeütközések nem vezetnek el újabb és újabb „megállapodásokig" a házastársak kapcsolatának jellegére és a házasság jövőjére néz-

ve. Ennek az igénynek vagy követelménynek a házastársak jelentős része — a jelekből ítélve — nem tud eleget tenni.

Annak, hogy a megoldatlan konfliktusok tönkreteszik a házasságok sorát, nem minden esetben az az oka, hogy a házastársak közti ellentét ténylegesen is megoldhatatlan volna. A válások számának emelkedésében nagy szerepet játszik az a hamis tudat is, amely a házasságot valamilyen előzetes egyetértés — megállapodás következményének tekinti, s a házastársak minden ettől a megállapodástól eltérő későbbi igényét, szükségletét, törekvését stb., mint személyiségük negatív jellemvonását, méltánytalannak érzi, s elítéli.

Mi sem természetesebb, mint hogy a konfliktusok indulatokkal járnak, s hogy az egymással szemben álló házastársak felindultságukban a másik személyében számos kivetnivalót találnak. Ez a magatartás, beleértve a sértettségből fakadó túlkapásokat is, pszichológiai szempontból magyarázható, érthető. A házastársi konfliktusok „elpszichológizálása" azonban ettől még nem indokolt. És ezt annál nagyobb nyomatékkal szeretnénk itt hangsúlyozni, mivel, mint mondottuk, nemcsak a köztudatban, hanem a házasságok bírósági bontóperi tárgyalásaiban is élő hagyománya van ennek az anakronisztikus hozzáállásnak. Anakronisztikus hozzáállást mondottunk, s úgy véljük, joggal, mert az ellentétek valós okainak eltussolása, illetve a házastársi konfliktusokkal kapcsolatos hamis moralizálás, egy olyan korból és társadalmi rendből maradt vissza ránk, amikor még úgy tartották, hogy a házasságok az égben köttetnek, s egyetemes érvényű szabályok vonatkoznak rájuk. Lényegretörően fogalmazva: a moralizálás, az ellentétek eltussolása olyan kornak a maradványa, amikor „a termelési viszonyok az elnyomott nem számára nem nyújtanak más megélhetési lehetőséget, mint azt, hogy alárendelje magát, és érdekeinek maximális érvényesülését az elnyomóval való kooperáció keretei között keresse"[7]. S ha a nemek közötti ellentét nem is szűnt meg teljesen napjainkra, s nincs is mód minden esetben megoldására, a házasság stabilitása és az ellentétek kezelése szempontjából semmire sem megyünk a hamis moralizálással, illetve az alapjául szolgáló merev szerepelvárással.

A családi konfliktusok széles körű előfordulása elkerülhetetlenné teszi a házassággal, a házastársak problémáival való foglalkozást. Számos országban ki is alakult már a házassági tanácsadás intézményes formája. E tanácsadás során sok családot sikerült már átsegíteni a kritikus szituációkon azáltal, hogy az érdekelteket a merev szembenállás helyett kooperációra bírják, megtanítják a különbségek hatékony kezelésére, a konfliktusok olyan megoldási módjaira, amelyek mindamellett, hogy lehetőséget nyújtanak a változásra, egyúttal stabilizálják is a házasságot és erősítik a házastársak közötti kapcsolatot. A tanácsadás célja többek között az is, hogy a fiatalokat jobban felkészítse a házasságra. Erre a szervezett segítségnyújtásra annál inkább nagy szükség van, mivel a jó családi kapcsolatok — az érdekellentétekből fakadó konfliktusok ellenére — biztonságérzetet nyújtanak az ember számára, míg a

kooperáció hiánya, a folyamatos konfrontációra való személyi alkalmatlanság, nemcsak a házasságot futtatja zátonyra, de fokozottan hajlamossá tesz a deviáns életvitelre, az alkoholizmusra, a mentális zavarokra, öngyilkosságra, balesetveszélyre, betegségekbe való menekülésre...

A család felbomlása és a deviáns magatartásformák

Egyes felmérések szerint a házasságban élőknek csak mintegy 10 százaléka él harmonikus kapcsolatban, míg a házasságok többi része, ilyen vagy olyan okoknál fogva, diszharmonikus. A diszharmonikus családok pedig megállíthatatlanul ontják a gyenge teherbírású, lelkileg sérült személyek egész ármádiáját.

A család diszharmonikus funkciójától gyermek és felnőtt egyaránt szenved. Sőt, hosszab távon a diszharmónia feltétlenül válsághelyzethez vezet. A válsághelyzet előzményeivel kapcsolatosan egyes kutatók külön hangsúlyozzák, hogy a család, illetve a szülői ház harmóniájának nyílt megbomlása — a gyors megegyezéses válás, egyik szülő halála — nincsen olyan káros hatással a gyermek lelkivilágára, mint azt sokan gondolják. Ellenben a hosszú időn át fennálló feszült légkör, a gyakori veszekedések, az állandó összeférhetetlenség feltétlenül megnöveli annak valószínűségét, hogy az ilyen családban felnövő gyermek gyengébb szellemi és érzelmi teherbírású, „ideges" természetű egyénné váljék. A válást, mint a szülői ház harmóniájának nyílt megbomlását azonban aligha szerencsés a hosszan tartó feszült légkörrel szembehelyezni, bármilyen gyorsan tegyenek a házastársak pontot kapcsolatuk végére. A kapcsolat megromlása, illetve a család felbomlása ugyanis sohasem előzmény nélküli. A gyors válást is megelőzi egy lassú folyamat, amelyben az egyre növekvő feszültség mérgezi a légkört, s mélyíti a szakadékot a házasfelek között. A család felbomlása mögé tehát oda kell képzelnünk ezt az időszakot is, és ezzel együtt lehet csak értékelni a „gyors" házasságfelbontás szerepét a gyermek személyiségének kialakításában, formálásában.

A válás vagy különélés, függetlenül attól, hogy a felbomlást megelőző időszak milyen hosszúra nyúlik, a csonka családok számát gyarapítja, s vele a személyiségsérülések nagyobb lehetőségét. Nem állítható természetesen, hogy minden személyiségsérülésért, minden lelki betegség kialakulásáért kizárólag a család volna a felelős. De hogy menynyire lényeges szerepe van ennek a társadalmi mikroközösségnek a társadalmi beilleszkedési zavarok kialakulásában, hogy a rossz házasságok, kedvezőtlen légkörű családok és a válások milyen egyértelmű összefüggést mutatnak az emberi elesettség, kapcsolathiány, dezintegráltság gyakoriságával, azt az alábbiak is igazolják.

Az alkoholizmus esetében például, hogy mindjárt a legelterjedtebb deviáns viselkedésformával kezdjük, amint azt Andorka Rudolf és Buda Béla vizsgálatai tanúsítják[8], olyan személyiséggel állunk szemben,

aki épp a gyermekkori első szeretetteljes kapcsolat hiánya, zavara, megszakadása miatt nem éri el a felnőttkornak megfelelő érzelmi érettséget, éppen ezért nem képes szilárd és megbízható interperszonális kapcsolatokat kialakítani. Így a felnőtt életvitel állandó feszültséget jelent számára, amit alkohollal igyekszik oldani és elviselhetőbbé tenni.

Hasonló eredményeket kapott György Júlia[9] az antiszociális és Popper Péter a fiatalkorú bűnözők esetében[10]. Megállapították, hogy az antiszociális viselkedés okát a szocializáció zavarában kell keresnünk. Ilyen szociális zavart okozó tényező lehet egyik vagy mindkét szülő hiánya, a szülők és a gyermek közötti rossz viszony, a szülők durvasága, túlzott szigora, szeretetnyújtásra való képtelensége, s általában a szülők kóros személyisége.

A gyermekkori család szerepét, jelentőségét más, súlyosabb személyiségzavarok kialakulásában is bizonyították. Így például Buda Béla[11], Jackson, D. D.[12] az anya—gyermek kapcsolat ambivalenciájában, a gyermekkori családon belüli viszonyulások ellentmondásosságában látja a skizofréniás kórkép kialakulásának az okát. A családon belüli kapcsolatok ambivalenciája miatt zavart szenved a társas kapcsolatok kiépítése, bizonytalanná válik az önállósulás, az egyén így nehezen viseli el a családtól való elszakadást, nagy belső feszültség kíséri ez irányú törekvését, ami felboríthatja a személyiség integrációját.

De az öngyilkosság és az öngyilkossági kísérlet is olyan fejlődészavar következménye, amely nem tette lehetővé az intím emberi kapcsolatok kiépítéséhez szükséges képesség megtanulását, megszerzését. Ennek okait szintén a családi közösség hiányosságaiban kell keresnünk. Az öngyilkosságot megkísérelt fiatalkorúakkal kapcsolatos egyik vizsgálatunkban[13] például az esetek 68 százalékában volt kimutatható a cselekmény előzményeként hosszan tartó, feszült családi légkör, amit „idegösszeroppanás" miatt már kezelt anyák, illetve alkoholista, durva, kegyetlenkedő apák váltottak ki viselkedésükkel. A szülők valamelyikének hiánya, azaz a válás az esetek 52 százalékában fordult elő. E két patogén tényező együtt, vagy ezek valamelyike a vizsgált esetek 94 százalékára volt jellemző.

Az utóbbi időben felhalmozott klinikai megfigyelések során egyre inkább elfogadottá válik, hogy a családtagok interakciója döntően befolyásolja az egyes családtagok magatartását, pszichopatológiáját a pszichoszomatikus megbetegedések vonatkozásában is. Így például az ulcus kialakulására vonatkozóan fogalmazódott meg az a hipotézis, amely szerint a súlyos organikus károsodás kialakulásának a hátterében kielégületlen szeretetigény áll, amely egy sajátos lelki mechanizmus folytán táplálkozási igénnyé, illetve krónikus ingerré válik, hypersekrécióvá és hypermotilitássá, ami megfelelő konstitúciónál a fekélybetegség kialakulásához vezethet[14].

Ezek a vizsgálatok, amelyek mellett még számtalan más vizsgálatot is idézhetnénk, bár különböző személyiségzavarokra vonatkoznak, egyaránt rámutatnak a családon belüli kapcsolatok jelentőségére.

A család szerepe azonban nemcsak a gyermekkorra korlátozódik, jóllehet jelentősége, fontossága ekkor a legnagyobb. (A mai ember élettartamának közel egyharmadát teszi ki az a fejlődési szakasz, az a folyamat, amíg az újszülöttből társadalmilag érett, önálló ember válik.) A felnőtt embernek nem kevésbé fontos és szükséges, mint a gyermeknek, hogy érezze: tartósan és biztosan szeretik, hogy személye fontos hozzátartozói számára. Emellett és ezzel együtt szüksége van bizonyos fokú védelemre is a mindennapi életből származó sokféle nehézséggel, sikertelenséggel stb. szemben. Az intím személyes kapcsolat, az összetartozás érzése, a házastársak közti nagyfokú szolidaritás, egymás feltétlen vállalása — a család védelmi funkciójaként — biztosítja a házastársak számára, hogy átmeneti nehéz helyzetekben megőrizhessék személyiségük harmóniáját, önértékelésüket, identitásukat. Sőt, ha szükséges a család megerősíti az embert önértékelésében és identitásában, így megakadályozhatja, hogy a kisebb szocializációs hibák a nehézségek hatására súlyosabb magatartási zavarrá váljanak. Megfelelő érzelmi kötelékek híján, kapcsolatok nélkül, ha csak önmagunkra vagyunk utalva, fokozottabb annak a veszélye, hogy a kudarcok hatására az alkoholizmusra, az öngyilkosságra, a bűnözésre vagy a különböző pszichés rendellenességekre való hajlam manifesztálódjék. Vizsgálatok sora bizonyítja, hogy a házasságban élők között kevesebb az alkoholista, az öngyilkos, az elmebeteg és a bűnöző, mint az azonos korosztályú, nem házas populációban. Csonka J. és Vavró J. vizsgálatai szerint[15] pl. a nőtlen és elvált személyek csoportjában kétszer annyi az emberölési kísérlet miatt elítéltek száma, mint az azonos korú házasságban élő személyek csoportjában. Más adatok tanúsága szerint[16] az ideg- és elmebetegek száma több mint négyszerese a házasságban élő férfiak és nők csoportjában tapasztalható gyakoriságnak. Cseh-Szombathy László megint az öngyilkosságra vonatkozó arányszámokat vizsgálva[17] azt tapasztalta, hogy a házasságban élők körében fele annyi öngyilkosságot követnek el, mint az elváltan élők között. De a nőtlen, illetve hajadon, valamint az özvegy személyek körében is magasabb öngyilkossági arányszámokat kapunk 100 000 lakosra átszámítva, mint a házasok között. A családi állapotuk szerinti különböző státusú személyek csoportja között annak ellenére is szembetűnő különbségeket kapunk, hogy kizárólag csak a jó érzelmi kohézióval rendelkező kapcsolatok nyújtanak védelmet, míg az összeférhetetlenség, a diszharmonikus kapcsolat kifejezetten provokálja a konfliktusok öngyilkossági cselekménnyel való megoldását. De nemcsak a házastársak kapcsolata, hanem a gyermekek is növelik a család védelmi szerepét az öngyilkossági cselekmény veszélyével szemben. Cseh-Szombathy László vizsgálati anyagában például az öngyilkosságot elkövetett férfiak 40 és a nők 50 százalékának nem volt gyermeke. A család védelmi funkciójával kapcsolatban azonban ismét csak utalni kell magukra a védelmet nyújtó tényezőkre: az erős érzelmi kapcsolatra, a harmonikus légkörre, a kölcsönös szolidaritásra, a

közös identitás, a „mi-tudat" szerepére, mert ezek hiányában a házasság, a formális családi együttes nemcsak hogy nem nyújt védelmet, de patogén tényező.

A mondottak után nyilvánvaló, hogy az ember jelenleg még nem nélkülözheti a családot, ennek védelmét. Nemcsak érzelmi szempontból, de sajnos, anyagi, egzisztenciális vonatkozásban sem, így ezek az érdekek gyakran szembekerülnek egymással, s ahelyett hogy erősítenék a család kohézióját, konfliktusokhoz vezetnek, mélyítik az ellentéteket. A válások magas száma azt mutatja, hogy a házasságon belüli ellentétek kiéleződését a kapcsolatok jelentős része nem éli túl. Sokan csak késve ébrednek rá a párválasztás elhibázott voltára, ezek egy része lépéseket is tesz az értelmetlenné váló viszony felszámolására. Mások az elhibázott párválasztás, sőt a házasságon belüli ellentétek ellenére a kapcsolattal járó nyereségeik miatt hajlandóak inkább módosítani álláspontjukat, elképzelésüket, semmint, hogy a válásig mélyítsék elégedetlenségérzésüket. A házasságok más részében megint a partnerek, kisebb-nagyobb megrázkódtatások után, eljutnak az érdekellentétek tényleges feloldásához. A konfliktusok megoldása megerősíti kapcsolatukat, új, magasabb szintre emeli közöttük a házastársi egyetértést. Sajnos, a házasságok jelentős része olyan személyek között jön létre, akik eltérő neveltetésük, életcéljuk, társadalmi kötődéseik, anyagi lehetőségeik stb. miatt együttélésük során szükségképpen szembekerülnek egymással, s a köztük levő ellentét annyira mély, annyira személyiségükhöz kötődik, hogy nincs lehetőség a mindkét felet egyaránt kielégítő kompromisszumra.

Annak megfelelően, ahogyan a házasságban élők jelentős része ráébred a párválasztás elhibázott voltára, úgy a családszociológiának is szükségképpen el kellett jutnia addig a felismerésig, hogy a családi problémák — konfliktusok, érdekellentétek — megelőzését, kiszűrését a házasságok létrejötte előtt kell megkezdeni. Tulajdonképpen minden konfliktus, ami a házasélet tényleges próbáját jelenti, így a házasságfelbomlás okai is, már a házasságkötés előtt adva vannak a házasságra készülők motivációiban, társadalmi-környezeti viszonyaikban, személyiségvonásaikban. Ebből a szempontból meglepő, hogy mennyire felületesen ismerik az emberek partnerüket, akivel házaséletre vállalkoznak. Hogy mennyire háttérbe szorul még a társkeresésben a megfontoltság, az igényesség, s helyette mennyire esetleges mozzanatok, alkalomszerű események döntik el, ki kivel kezd családi életet.

Az érzelmi orientáltság ellenére a létrejövő házasságok jelentős része érzelmileg megalapozatlan. A társadalmi nyilvánosság felé ma minden házasság „szerelmi házasságként" van elkönyvelve. Ez a szerelem azonban nagyon illanónak bizonyul a válási statisztika és a rossz házasság tükrében. Sokan nem is annyira partnerük adottságaira figyelnek, hanem saját ábrándjaikra, aminek a megvalósítását várják, remélik partnerüktől. Amint kiderül, hogy a partner erre alkalmatlan, a szerelemnek hitt hiú ábránd is szertefoszlik.

A házasság csak úgy tudja betölteni funkcióját, ha egy kivételes jelentőségű interperszonális kapcsolaton nyugszik. Olyan kapcsolaton, amelyre a konfliktusok élénkítően hatnak, segítenek megakadályozni azt, hogy a házasélet a megszokottság unalmába menjen át. A házastársi konfliktusok, a családon belüli viszályok csak azt a házasságot teszik tönkre vagy teszik próbára, amely a szükségletekről, törekvésekről, a házastársak személyiségének fejlődéséről való lemondással próbálja biztosítani a házastársak közti egyetértést és harmóniát.

A kivételes jelentőségű interperszonális kapcsolat, mint a jó házasság alapja, olyan kívánalom, amelynek sem szubjektív személyi, sem társadalmi anyagi feltételei nem adottak még minden emberre vonatkoztathatóan. A mély, tartós kötődés egy másik emberhez mindenekelőtt feltételez egy érzelmileg érett, felnőtt embert, egy kiegyensúlyozott, egészséges személyiséget. Másfelől, ahhoz, hogy az emberek megfelelő társra találjanak, annál a szűk környél, amelyben élnek és mozognak, sokkal tágabb ismeretkörrel és mozgástérrel kellene rendelkezniük. S végül, de nem utolsósorban, a kapcsolatok, ismerkedések lehetőségének hiánya mellett az anyagi feltételek sem biztosítottak minden esetben a kapcsolatok fejlődése, „beérése" szempontjából. A lakáshiány, az anyagi szűkölködés, az otthonról való menekülés stb. elhamarkodott házasságkötéshez vezet, és tönkreteszi még a jó kapcsolat érzelmi alapjait is.

Jegyzetek

[1] Lásd erről bővebben: Cseh-Szombathy László: A házastársi konfliktusok szociológiája. Gondolat, Budapest, 1985.

[2] Lőcsei Pál: Felbomlott házasságú budapestiek. In. Család és házasság a mai magyar társadalomban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971, 271—310. o.

[3] Vö. Analiza stanja i koncepcija stručnog rada kod dodele dece prilikom razvoda braka u SAP Vojvodini. Pokrajinski zavod za socijalna istraživanja — Novi Sad, januar 1983. godine. Autor: Mr. Rade Jovović, saradnik: Zdenko Drempetić. Kézirat.

[4] Vör. Statistički godišnjak SFRJ za 1978., 1979., 1980., 1981. i 1982. god.

[5] Vö. Cseh-Szombathy László. A házastársi konfliktusok szociológiája. Gondolat, Budapest, 1985, 51. o.

[6] Simmel: Conflict... idézi Cseh-Szombathy László, i. m. 56. o.

[7] Lásd: Cseh-Szombathy László, i. m. 65. o.

[8] Andorka Rudolf—Buda Béla: Egyes deviáns viselkedések okai Magyarországon. Valóság, 1972/11.

[9] György Júlia: Az antiszociális személyiség. Medicina, Budapest, 1967.

[10] Popper Péter: A kriminális személyiségzavar kialakulása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

[11] Buda Béla: „Double bind". Kommunikációs-szociálpszichológia elmélet a schisofrénia keletkezéséről. M. Pszichológiai Szemle, 1965.

[12] Jackson, D. D.: The Etiology of Schizophrenia. New York, Basic Books, 1960.

[13] Hódi Sándor: Az öngyilkosságot megkísérelt fiatalkorúak katamnesztikus vizsgálata. Szakdolgozat, 1971/72. Kézirat.
[14] Kun Miklós: Pszichoszomatikus betegségek. Budapest, 1971. Jegyzet.
[15] Csonka J.—Vavró J.: Egy kriminalisztikai vizsgálat eredményei. Statisztikai Szemle, 1966/5—6.
[16] Marton Z.—Szabó E-né: Statisztikai Szemle 1966. 7—8, 9. sz.
[17] Cseh-Szombathy László: Az öngyilkosság társadalmi jellege. Demográfia, 1963/2. sz.

Rezime

Promene porodičnog života

Broj i učestalost razvoda, rasli su u proteklim desetogodištima skoro u svim industrijski razvijenim državama. Usled toga, pojavile su se knjige i studije, novine su pisale o krizama, raspadu, propadanju porodice.

Visoki broj razvoda, učestalost porodičnih konflikata, kao nepobitni dokazi promena porodičnog života, danas su već ne samo zastupnicima raznih grana nauke, koji ispituju probleme porodičnog života, nego i običnim ljudima, dokazali, da je ova presudna mikrozajednica društva postala labilnija, lomljivija a prošla je kroz takvu promenu, koja je narušila njenu ravnotežu i usled čega ne može u potpunosti obezbediti ni svoje osnovne funkcije.

Kakvo li je onda kod nas stanje u Vojvodini? Autor želi u svojoj studiji da doprinese odgovoru na ovo pitanje. Nakon kratkog prikazivanja društvenih i istorijskih razvojnih posledica nastalih usled promena porodičnog života, analizira tendencije raspadanja porodice u Vojvodini, na bazi statističkih podataka. Nakon toga — a na bazi proučavanja nekih konkretnih slučajeva — ilustruje razloge konflikata supružnika, tipove ovih konflikata, tražeći odgovor na to, kakvu ulogu igra ličnost supružnika u predočenju i rešavanju porodičnih konflikata.

Resummee

Wandlungen des Familienlebens

Zahl und Häufigkeit der Scheidungen stieg in den vergangenen Jahrzeiten in fast allen industriell entwickelten Staaten. Daher sind Bücher und Studien erschienen, Zeitungen haben über die Krise, Verfall und Untergang der Familie geschrieben.

Grosse Zahl der Scheidungen, Häufigkeit der familiären Konflikte sind unbestrittene Beweise der Wandlungen des familiären Lebens, eröffnen heute schon nicht nur vor den Vertretern verschiedener Wissenschaftszweige, die die Probleme des Familienlebens untersuchen, sondern auch vor dem gewöhnlichen Menschen, dass diese Mikrogemeinschaft der Gesellschaft labiler, verbrechlicher geworden ist; geht durch solche Veränderungen durch, die ihre Gemeinschaft spalten und deswegen sich auch ihre grundlegende Funktion nicht mehr mangelfrei versorgen kann.

Wie ist eigentlich der Zustand bei uns in der Vojvodina? Der Verfasser wünscht mit seiner Studie zur Beantwortung dieser Frage beizusteuern. Die gesellschaftlichen und historischen Veränderungen, die mit der Wandlung des Familienlebens der Verfasser kurz vorführt, analisiert er die Tendenzen der Auflösung der Familien in Vojvodina, auf Grund entsprechender statistischer Daten. Danach illustriert er durch Untersuchungen einiger Vorfälle, die Ursachen der Konflikte der Eheleute — die Typen dieser Konflikte — eine Antwort darüber suchend, welche Rolle die Persönlichkeit der Eheleute in der Erscheinung und Lösung der Konflikte, spielt.

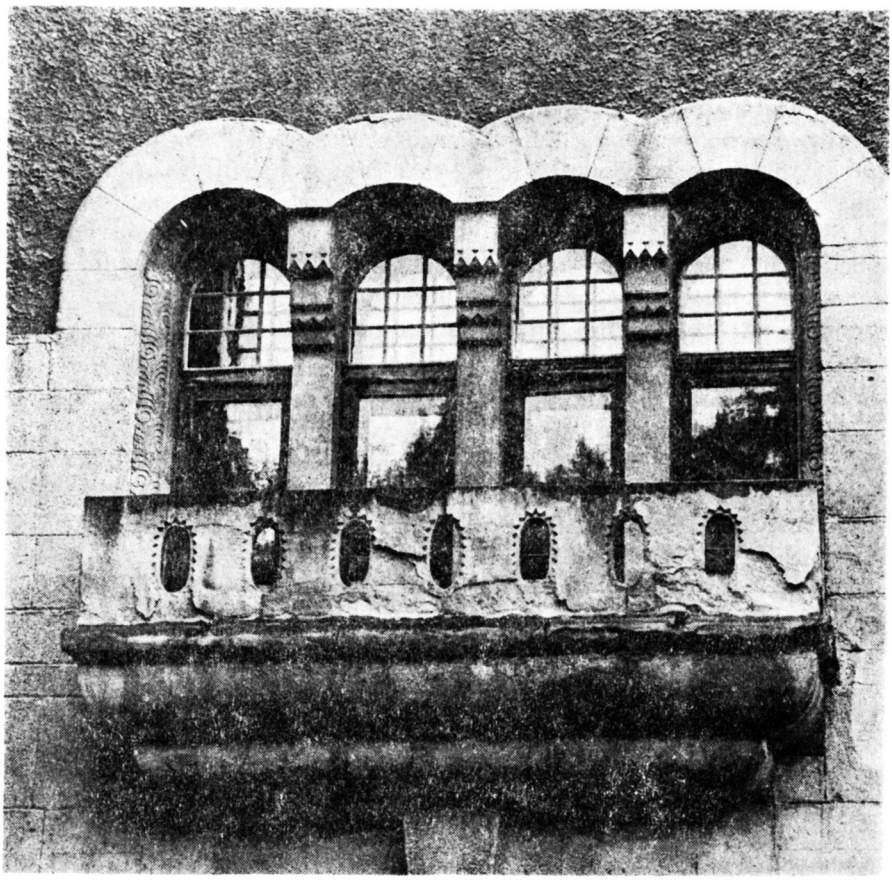

1. A városháza alacsonyabb tornya alatti balkon

Original scientific paper

Hódi Éva

A FIATALOK ÉS A KÁBÍTÓSZER

Az Egészségügyi Világszervezet Szakértői Bizottsága szerint „drognak tekintendő bármilyen szer (akár alkalmazzák a törvényes orvosi gyakorlatban, akár nem), amelynek túlzott fogyasztása nem gyógyászati célt szolgál" és „bármilyen droggal való visszaélés (abúzus) közös vonása, hogy a drog a pszichét és a szervezetet egyaránt hatalmába keríti".[1] Ez a megfogalmazás meglehetősen széles értelemben kezeli a drogokat, jóval szélesebb értelemben, mint a közvélemény. Hiszen e meghatározásba a dohányzók és alkoholfogyasztók éppúgy beleillenek, mint a köztudat által számon tartott „igazi" kábítószer-élvezők. A megszokás és függőség a dohányzással és alkoholfogyasztással kapcsolatosan is létrejöhet — létre is jön sok esetben —, és az sem vitatható, hogy se az alkohol, se a dohányzás nem szolgál gyógyászati célt. A köznapi tudat azonban, az orvosi felfogástól eltérően, másként viszonyul a kifejezett narkotikumokhoz, mint más szenvedélyekhez. A dohányzás például teljesen elfogadott jelenségnek számít a köznapi vélekedés számára, és egyelőre minden, a dohányzás visszaszorítására irányuló javaslat realizálása nehézségekbe ütközik vagy kudarcot vall — annak ellenére, hogy a dohányos ember nemcsak önmagát, de környezete egészségét is károsítja. Hasonló hozzáállás figyelhető meg az alkoholfogyasztással kapcsolatban is. A szeszesital-fogyasztás ijesztő méretű növekedéséről újabbnál újabb adatokat olvashatunk, ám a közvélemény számára általában még a mértéktelen alkoholizálás is csak abban az esetben jelent problémát, ha az egyben kötekedő, garázda magatartással, antiszociális viselkedéssel párosul. Ezzel szemben a kifejezett kábítószerek megjelenése és terjedése egyre nagyobb aggodalmat vált ki a közvéleményből. A mindennapi tudat tehát különbséget tesz a szűkebb értelemben vett drogok — heroin, kokain, marihuana, LSD stb. — és más káros szenvedélyek — dohányzás, alkoholizmus stb. — között. Közrejátszhat ebben a felfogásban az is, hogy a kifejezett drogok látványosabban jelentkező egészségromboló hatásával szemben az alkohol és a nikotin csak hosszú évtizedek alatt okoz maradandó károsodást a szervezetben (mint ahogy az

alkoholizmus kialakulásához is lényegesen hosszabb időre van szükség, mint kábítószer-függőség létrejöttéhez), de még inkább arról van szó, hogy a drogfogyasztók társadalmi megítélése alapvetően különbözik az elfogadott, társadalmilag megtűrt szenvedélyekre vonatkozó nézetektől, felfogásoktól. A köztudat számára a kábítószer-fogyasztók többnyire eleve bűnöző személyeknek minősülnek. Való igaz, hogy a kábítószer-fogyasztás és a kriminalitás az esetek nagy részében szoros összefüggésben áll egymással. A drogok beszerzése, a beszerzéshez szükséges pénz előteremtése gyakran bűncselekmény útján történik. A kábítószerpótló tablettákhoz sem lehet az utóbbi időben „tisztességes úton" egykönnyen hozzájutni. A kábítószerek előállítását és forgalmazását — amire pénzszerzés céljából szintén gyakran rászorulnak a kábítószer-élvezők — törvények tiltják. Mindehhez hozzájárul még az is, hogy a környezet hajlamos a kábítószer-élvezőt eleve stigmatizálni, megbélyegezni. A kábítószer-fogyasztás megjelenése és terjedése tehát a fentiek alapján több oknál fogva is kiemelt fontosságot kap. A kábítószerek egészséget veszélyeztető hatása mellett a drogfogyasztás társadalmilag veszélyes, kriminális vonatkozásai együttesen ráirányítják a figyelmet a kábítószer-élvezet problémájára.

A kábítószer-fogyasztás nem új keletű jelenség. Már a Népszövetség korában kötöttek három nemzetközi egyezményt a kábítószer-kereskedelem megfékezésére: 1925-ben Hágában, 1931-ben Genfben és 1936-ban Bangkokban. A második világháború után az ENSZ egyik első feladata volt a nemzetközi kábítószer-ellenőrzés megszervezése. Egymás után születtek meg a tagállamokra vonatkozó határozatok. Különböző nemzetközi szervezeteket is létrehoztak, mint amilyen az ENSZ Kábítószer Bizottsága és Bécsben a Nemzetközi Kábítószer Ellenőrző Szerv.[2] A kábítószer-kereskedelem és a kábítószer-fogyasztás azonban a nemzetközi bizottságok ellenére is egyre jobban tért hódít.

A drogfogyasztás a mai formájában alig több, mint másfél évtizede jelent meg a nyugat-európai országokban. Még jóval korábban az Egyesült Államokból indult ki, és a hatvanas évek végére az NSZK, Olaszország, Franciaország, Hollandia és más nyugat-európai országok nagyvárosaiban általános szokássá vált. A középiskolás és egyetemista fiatalok rendszeresen fogyasztottak marihuanát, s ez abban az időben a politikai hitvallás eszközének számított. „A jelszó a következő volt: »Vegyél egy marihuanás cigarettát és csöppenj ki!« (Have a joint, drop out), vagyis törd szét bilincseidet, ne törődj a társadalommal és a tabukkal, legyél vad. A kábítószer hívei a hasist ajánló egyre több demonstratív rendezvényt tartottak. A közvélemény abban az időben úgy tekintette a hasist, mint egy olyan szert, amely hozzájárul az emberiség önfelszabadításához. A drogfogyasztást bekapcsolták a politikai agitációba is, majd részesévé vált a nagy utópista reformhullámnak, s ezáltal politikailag értéktelenné vált... A sajtó is úgy tájékoztatta az ifjúságot, hogy a hasisszívás örömet szerez. Erre az időszakra tehető a beatzene térhódítása. A zenészideálok úgy propagálták a hasist, mint amely megnöveli

a művészi alkotóerőt. 1971-ben aztán, mint ahogyan az előre várható volt, megkezdődött az áttérés a még erősebb és veszélyesebb kábítószerféleségekre. A hasis betöltötte funkcióját, utat nyitott a heroinnak, de továbbra is megmaradt »beugró« kábítószernek" — összegezi a kábítószer-fogyasztás elterjedésének időszakára jellemző sajátosságokat *A kábítószerek világa* c. könyv.[3]

A kábítószer-fogyasztás elterjedését a nyugat-európai országokban a 68-as események utórezgésének tekintik. A drogfogyasztás tömegessé válásával együtt bekövetkezett a könnyű drogok háttérbe szorulása és az ún. nehéz drogok nagyobb méretű alkalmazása. Nem sokkal ezután pedig bekövetkeztek az első kábítószer okozta halálesetek is. Olaszországban például 1973-ban okozott először halált a kábítószer. Az azóta eltelt időben a kábítószer-fogyasztás növekedése Olaszországban olyan méreteket öltött, hogy van olyan vidék, ahol minden tízezer 14—19 éves fiatal közül 339,28 kábítószer-függővé vált.[4] A kábítószer-terjedés okait kutatva a szakemberek a sikertelen 68-as politikai mozgalmak kudarca mellett a szaporodó gazdasági nehézségekre — létbizonytalanság, munkanélküliség stb. — mutatnak rá, valamint felhívják a figyelmet arra a sajátos jelenségre, hogy míg a korábbi fázisban a felnőttek világával való szembefordulás eszköze volt a drog, addig újabban a különösebb motiváció nélküli kábítózás van terjedőben.

A kábítószer-fogyasztást fiatalkori betegségnek is nevezik, mert általában még azelőtt lezajlik, hogy a drogfogyasztó személy középkorúvá válna. Francia vizsgálati adatok arra utalnak, hogy Franciaországban a kábítószer-élvezők 80%-a 25 éves, illetve ennél fiatalabb személy.[5] Ezek egy része foglalkozás nélküli, de növekszik a kábítószer-fogyasztás a középiskolások és az egyetemi hallgatók körében is. Vizsgálati adatok erősítik meg azt a tényt is, hogy a narkósok túlnyomó többsége 15—18 éves korában kerül először kapcsolatba a drogokkal, de vannak olyanok is, akik 10—12 éves korukban kipróbáltak valamilyen kábítószert. Mint egyes kutatók megemlítik, a terjesztők a legváltozatosabb módszereket találják ki a legfiatalabb korosztály megnyerésére: heroinnal töltött naranccsal kínálják a gyerekeket, vagy kábítószerrel töltött cukorkával ajándékozzák meg őket.[6]

A kábítószer-fogyasztás terjedése, a kábítószerfüggő személyek növekvő száma és egyre fiatalabb kora mellett a fiatalok kábítószer-élvezetre vonatkozó felfogása is aggodalommal tölti el a kutatókat. Egyes francia vizsgálatok nemcsak a tényleges drogvisszaélőkre terjedtek ki, de a drogfogyasztás szempontjából veszélyeztetettnek tekinthető gimnazista fiatalokra is, abból a célból, hogy megállapítsák, hozzáállásuk alapján milyen mértékben fenyegeti őket az esetleges kábítószer-fogyasztás veszélye. A kapott eredmények közel se voltak megnyugtatóak. „A 16 éves és fiatalabb fiúk 30,7%-a úgy vélekedett, hogy a drogok alkalomszerű kipróbálása teljesen veszélytelen, további 15,2%-uk pedig az alkalomszerűség megszorítását sem tartotta szükségesnek. A 16 évesnél idősebb társaik körében a számarányok már 37,7%, illetve 20,3% vol-

tak. A 16 évesnél fiatalabb lányok a kipróbálásról nagyjából hasonlóan vélekedtek, mint fiú kortársaik..."[7] A fiatalok veszélyeztetettségét növelő tényezőként értékelték az idegesség és álmatlanság leküzdésére szedett gyógyszereket, altatókat, szedatívumokat, valamint az alkoholfogyasztást, és mindezek alapján úgy találták, hogy a francia gimnazisták 13%-a súlyosan veszélyeztetettnek tekinthető egy jövendő drogvisszaélés vonatkozásában.[8]

Jugoszláviában is egyre többet lehet hallani a kábítószer-fogyasztás terjedéséről. A hetvenes évek közepétől kezdődően a közvélemény tudomására jutottak az első kábítószer okozta halálozások, ebben az időben lendült fel az altató- és nyugtatószerek iránti kereslet a fiatalok körében, a felnőtt lakosság közül sokan ez idő tájt hallottak először szűkebb vagy tágabb környezetükben „kábítózás miatt" megbüntetett fiatalról, az iskolában a pedagógusok ekkoriban találkozhattak először kábítószer hatása alatt levő diákkal, és ez időtől kezdve számos hír, információ, felvilágosítás is elhangzott a kábítószer-fogyasztás ártalmairól. 1980-ban Belgrádban *Droga i mladi* címmel gyűjteményes tanulmánykötet látott napvilágot a fiatalkori kábítószer-fogyasztásról.[9] A kötet szerzői kutatásaikban arra a kérdésre kívántak választ kapni, hogy a fiatalok között milyen méretű a kábítószer-fogyasztás elterjedése, de ezen túlmenően figyelemmel kísérték, hogyan vélekednek a fiatalok a drogfogyasztásról, milyen lehetőségei vannak a kábítószer-élvezők rehabilitálásának, és kitértek a narkománia jogi vonatkozásaira is. Abból az ismert tényből kiindulva, hogy a drogvisszaélés elsősorban a nagyvárosok, a fejlett ipari körzetek területén jelentkezik számottevő mértékben, felméréseiket a köztársaságok fővárosaiban, a fejlett ipari és turisztikai központokban végezték. Hogy milyen nehéz a narkománia terjedéséről megbízható képet kapni, arra ennek a nagyszabású felmérésnek az eredményei is figyelmeztetnek. Zágrábból, Szarajevóból pl. nem érkeztek teljes adatok, ami azonban távolról sem jelenti azt, hogy ezeken a területeken ismeretlen jelenség lenne a kábítószer-fogyasztás. Más, narkomániával foglalkozó írásokban is utalnak arra, hogy a jelenség kutatása számos nehézségbe ütközik. Azon túlmenően, hogy gyakran az is vitatott, ki minősül drogfogyasztónak, bonyolítja a helyzetet a drogok és a drogként használt más jellegű szerek sokfélesége, az orvosi titoktartás, illetve a drogfogyasztók más diagnózis alatt történő gyógykezelése egyes esetekben.

A *Droga i mladi* c. kötet szerzői megállapítják, hogy Jugoszlávia egyes városaiban már a hatvanas évek elején regisztrálták az első kábítószer-élvezőket. Belgrádban és Ljubljanában már 1961-ben, Szkopjéban pedig még 1967-ben folytattak gyógykezelést kábítószer-fogyasztás miatt. 1969 és 1972 között ugrásszerűen emelkedett a narkomán személyek száma. Ennek ellenére a szakemberek között az a nézet alakult ki, hogy lényegesen több személy kábítószerezik, mint ahányról nyilvántartást vezetnek. Nem indokolatlanul szokták a jéghegy hasonlatot emlegetni a kábítószer-fogyasztással kapcsolatban: a regisztrált esetek

csak a jéghegy csúcsát képezik, de ennek többszörösét alkotják a nyilvántartásba nem vett tényleges drogfogyasztók. A *Droga i mladi* c. könyv 1974-ig kíséri figyelemmel a drogvisszaélők számának alakulását, és széles körű felmérések alapján adatokat közöl arra vonatkozóan is, hogy a vizsgált településeken a fiatalkorúak hány százaléka került már kapcsolatba valamilyen kábítószerrel. A felmérési eredmények alapján kitűnik, hogy kb. egy évtizeddel ezelőtt a fiatalkorúak 2,8%-a állította, hogy már fogyasztott kábítószert, de igen nagy eltérések voltak megfigyelhetők ettől a középértéktől az egyes városok szerint: Ljubljanában a vizsgált személyek (v. sz-ek) 11,4%-a, Szkopjében viszont mindössze 0,3%-a fogyasztott saját bevallása szerint valamilyen kábítószert.[10]

A jugoszláv kutatások is megerősítik azt a felfogást, hogy a drogfogyasztás szempontjából, illetve a drogokkal való megismerkedés vonatkozásában a legveszélyeztetettebb a középiskolás korosztály. A narkomán személyek többsége jugoszláv minták szerint is 16—18 éves kora között került kapcsolatba a kábítószerrel, de vannak adatok olyan drogvisszaélőkről is, akik (akárcsak a nyugat-európai országokban) 10—12, illetve 13—15 éves koruk között kezdték a kábítószer-fogyasztást. A legkritikusabb időnek tekinthető azonban a 16—18. életév közötti időszak, ami tipikusan a középiskolás évekre esik.

A külföldön végzett kutatásokkal egybehangzóan a jugoszláv felmérési eredmények is arról vallanak, hogy a kábítószer-fogyasztás ritkán történik egyedül, magányosan. Leggyakoribb a társaságban történő kábítózás, vagy pedig a részben társaságban, részben egyedül történő drogfogyasztás. Ez a sajátosság fokozott mértékben felhívja a figyelmet arra, hogy a környezet, a barátok igen nagy hatást gyakorolhatnak a fiatalokra a kábítószerek kipróbálását illetően, és a közvetlen környezetben jelen levő drogfüggő személyek fokozott veszélyt jelentenek egy majdani kábítószer-fogyasztás szempontjából.

A külföldi felmérések és a jugoszláv kutatások érdekes eltéréseket mutatnak a narkomán személyek által fogyasztott drogok elterjedésére vonatkozóan. Úgy tűnik, hogy a jugoszláv drogfogyasztók általában más szereket részesítenek előnyben, mint amelyek a nyugat-európai országokban használatosak. Olasz vizsgálatok szerint a kábítószerpiacon forgó szereknek majdnem a fele heroin, negyede hasis és marihuana, és alig 1 százalék az ópium és morfium. A jugoszláv kábítószeresek körében viszont az ópium (és különböző származékai) a legelterjedtebb, valamint a hallucinogének (hasis, marihuana, LSD stb.); a nyugat-európai országokban „népszerű" heroin viszont csak a narkománok 1—2%-ánál jelent meg.[11]

Érdekes összehasonlításokat tehetünk a kábítószerfüggő személyek származására (szülők foglalkozására) vonatkozóan egy francia felismerés és a jugoszláv eredmények alapján. Noha a két kutatásban a foglalkozási csoportok felosztása nem mindenütt fedi egymást, az mindkét csoportban egyértelmű, hogy a földművesek gyerekei között nem

jelent meg vagy csak nagyon elenyésző mértékben van jelen a kábítószer-fogyasztás. A francia vizsgálat szerint igen magas a drogfogyasztó fiatalok száma az átlagnépességhez viszonyítva azokban a családokban, amelyekben a szülők irányítók az iparban és kereskedelemben, szolgáltatók, vagy pedig szabadfoglalkozásúak és felső vezetői munkakörben tevékenykednek. A középvezetői státusban dolgozó anyák esetében is számottevően magas a kábítószer-fogyasztó gyerekek száma. A jugoszláv vizsgálati adatok szerint — melyek nem az átlagnépességhez viszonyítva százalékértéket adják meg, hanem a drogfogyasztók szüleinek foglalkozás szerinti százalékarányát — igen sok a kábítószerfüggő személy az ún. középrétegek gyerekei között (alsó és középfokú végzettséggel rendelkező alkalmazottak és munkások gyerekei között), valamint a felsőfokú végzettségű apák gyerekei körében. Meglehetősen magas százalékban találkozhatunk olyan kábítószerfüggő fiatallal, akinek édesanyja háziasszony. (Belgrádi adatok szerint a drogvisszaélők 42,8%-ára, Ljubljanában 23,1%-ára, Szkopjéban pedig 45,0%-ára vonatkozik ez a tény.) Ez azonban nemcsak azt jelenti, hogy a háziasszonyok gyerekei fokozott mértékben ki vannak téve a kábítószer-élvezet veszélyének, hanem azt is, hogy a női foglalkoztatottság alacsony szintje miatt az anyák jó része háztartásbeli, s ennek következtében a drogfüggő személyek édesanyja között is lényegesen több lesz a háziasszony.[12]

Ugyanez vonatkozik természetesen a többi adatra is. Noha a két kutatásban a foglalkozási besorolások és a százalékos értékek nem teljesen fedik egymást (sőt, a jugoszláv vizsgálatokban az egyes városok között is eltéréseket találunk), mégis bizonyos egybeesés figyelhető meg a francia és jugoszláv adatok között. Még abban a vonatkozásban is, hogy az ún. középréteghez tartozó anyák gyerekei esetében mindkét vizsgálatban magas értéket mutatott az előforduló narkománia.

A közvéleményt — és a drogvisszaéléssel foglalkozó kutatókat is — nagymértékben foglalkoztatja a kábítószer-fogyasztás és a bűnözés kérdése. A kutatások nagy figyelmet fordítanak annak feltárására, hogy milyen jellegű devianciák, illetve milyen bűncselekmények elkövetésére hajlamosak a kábítószer-élvezők. Az antiszociális történések igen nagy gyakoriságára utalnak egyes külföldi vizsgálatok, melyek szerint 50, sőt egyes narkomán csoportokban 100%-kal gyakrabban fordulnak elő antiszociális történések kábítószer-fogyasztók körében, mint a többieknél.[13] A jugoszláv felmérések alapján képet alkothatunk arról, hogy konkrétan milyen devianciákat, társadalmi normáktól való elhajlásokat, törvénysértéseket hajlamosak elkövetni a narkomán személyek. Gyakoriak a betörések (gyógyszertárba, kórházba, poliklinikára), lopások, igen elterjedt a kábítószerrel való kereskedelem, Belgrádban és Szkopjéban a recepthamisítások is számottevőek. A vizsgált városokban azonban a fiatalok körében az iskolakerülés volt a legjellemzőbb, valamint az otthonról való elcsavargás, ami minden bizonnyal a kábító-

szerfüggő személyek kedvezőtlen iskolai és családi helyzetével van összefüggésben.[14]

A drogfogyasztásra vonatkozó jugoszláv felmérések érdekes tanulsága, hogy a felmérésbe bevont köztársasági fővárosok számos lényegi sajátosságban eltérő képet mutatnak. Így például Belgrádban és Ljubljanában a kábítószeresek túlnyomó többsége egyfajta szert használ, ezzel szemben a szkopjei drogfüggő személyek közül kizárólag egyfajta szert nem használ senki, viszont negyed részük kettőt, hármat, négyet, vagy még ennél is többet. Ugyancsak különbség van aközött, hogy Szkopjéban a narkomán személyek 80%-a családi problémákkal küzd, Belgrádban viszont csak 21,6%. Szkopjéban és Ljubljanában eléggé magas százalékban jeleztek iskolai problémákat a narkomán fiatalok (67,5%-ban, ill. 53,8%-ban), míg Belgrádban ennél lényegesen kevesebb volt a tanulmányi gondokkal küzdő kábítószer-élvezők száma: 33,1%.[15] A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a kábítószer-fogyasztás jellemző sajátosságairól általánosságban csak nagy óvatossággal lehet szólni, mert az átlagértékek elmossák a lényeges különbségeket. Pedig a *Droga i mladi* c. kötetben közölt felmérések a kábítószer-fogyasztás szempontjából a feltételezések szerint azonos veszélyeztetettségű körzetekben, illetve városokban történtek. Érdemes lenne azoknak a körülményeknek az elemzése is, amelyekből ezek az eltérések adódtak. Ugyanakkor azonban, noha minden bizonnyal a nagy ipari centrumok, városok és turisztikai központok tekinthetők elsősorban a kábítószerfogyasztás gócainak, azaz ezeken a területeken jelentkezik halmozottan a kábítószer-fogyasztás problémája, figyelmet érdemel az a kérdés is, hogy vajon a kisebb települések mentesek-e a kábítószer gondjától, és a kisebb települések fiataljainak hozzáállása teljes védettséget jelent-e a kábítószerrel való megismerkedés szempontjából. A fenti gondolatok jegyében készítettünk felmérést egy bácskai község minden 7. és 8. osztályos tanulójával, valamint az általános középiskola I. és II. évfolyamára járó diákkal. A drogfogyasztást szélesebb értelemben kezeltük, méghozzá abban az értelemben, amely az Egészségügyi Világszervezet már említett 516. számú 1973-as jelentésével összecseng. Ezek szerint nemcsak a vizsgált korosztályba tartozó személyek kifejezett kábítószer-fogyasztását vizsgáltuk meg, hanem a dohányzás és az alkoholfogyasztás méreteire vonatkozóan is fontos adatokat szereztünk. Erre azért is szükség volt, mert számos vizsgálat és elmélet igazolja, hogy a narkomániához való viszony összefüggést mutat a dohányzással és az italozással. Részben oly módon, hogy a dohányzó és szeszes italt fogyasztó személyek nagyobb megértést tanúsítanak a kábítószer-élvezet iránt, mint azok, akik mentesek ezektől a szenvedélyektől, részben viszont az alkohol a későbbi drogvisszaélés szempontjából veszélyeztető faktornak tekinthető. Dohányzásra és alkoholfogyasztásra vonatkozó eredményeink (melyeket korábbi tanulmányunkban dolgoztunk fel) a fiatalok körében a dohányzás és alkoholfogyasztás rendkívül széles körben történő elterjedéséről számolnak be, valamint arra utalnak,

hogy a dohányzás és alkoholfogyasztás között szoros összefüggés van. (A rendszeres dohányzók 91,3%-a vizsgálatunk szerint szeszes italt is fogyaszt.) A kapott magas értékek megerősítik azt a feltevést, hogy a kisebb községek, települések fiataljai és a nagyvárosi fiatalok viselkedésében, életmódjában, felfogásában, szokásaiban napjainkban lényeges hasonlóságok fedezhetők fel, ami alól bizonyára nem kivétel a kábítószer-fogyasztás sem.

Vizsgálatunk a kábítószer-fogyasztás szempontjából kettős célt szolgált. Egyrészt arra vonatkozóan szerettünk volna adatokat kapni, hogy a vizsgált bácskai község területén az általános iskola utolsó két osztályának és a középiskola első két évfolyamának tanulói között van-e olyan személy, aki valamilyen formában már kapcsolatba került a kábítószerrel, másrészt pedig az említett korosztályba tartozó fiatalok nézeteit, vélekedéseit kívántuk összegezni, elsősorban abból a célból, hogy megállapíthassuk: a narkomániához való viszonyulásuk alapján mennyire tekinthetők védettnek, illetve veszélyeztetettnek egy majdani kábítószer-fogyasztással kapcsolatosan. A felmérés felölelte a község területén az összes megfelelő iskolai osztályba járó fiatalt. Alkalmazott módszerünk tehát nem a mintavétel volt, hanem egy adott területen az érintett iskolás korosztály minden tagjára kiterjedt. Vizsgálatunk nem a kábítószer-élvezőkre vonatkozott — hiszen vizsgálati anyagunkban nem volt egy regisztrált kábítószer-élvező sem —, hanem az iskolás fiatalokra. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a község területén ne lennének regisztrált, hospitalizált vagy éppen orvosi kezelés alatt álló drogvisszaélők. A község területén már 1970-ben jelentkezett orvosnál az első kábítószer-élvező, aki ezt megelőzően egy évig szedte a kábítószert. Azt tartják, hogy a narkománokra a 33% törvénye érvényesül, azaz 33%-uk meggyógyul, 33%-uk eltűnik, nem tudni, mi lesz vele, 33%-uk pedig meghal, mire elérné a negyvenéves kort. A község területén 1970-ben orvosi ellátás alá került drogfogyasztó nem illik bele egyik csoportba sem. Nem tűnt el, nem halt meg, ma is él, de szellemileg teljesen leépült állapotban. A községben 1980-ban történt az első haláleset kábítószer-fogyasztás következtében, s ez nagyon megrendítette a lakosságot. Ettől kezdve kiemelt fontosságot kapott a fiatalok felvilágosításának kérdése a kábítószer-fogyasztás veszélyeiről, ártalmairól, ismeretterjesztő előadások, filmvetítések formájában.

A közvélemény általában egyetért azzal, hogy a tájékoztatás és a felvilágosítás hasznos dolog — a felnőttek részére. A szülők, a pedagógusok számára a kábítószer-fogyasztás olyan új problémának számít, hogy gyakran fel sem ismerik a drog hatása alatt álló fiatalkorú személyt. Nemritkán csak hiányos ismereteik vannak a kábítószerek hatásáról, veszélyeiről, annak fajtáiról, mit sem tudnak arról, milyen kábítószerpótló megoldásokat alkalmaznak a fiatalok, s hogy ezek nem kisebb veszéllyel járnak, mint a valódi kábítószerek. Az utóbbi időben azonban úgy látszik, megtört a jég: a kábítószer-élvezettel foglalkozó szakkönyvek éppúgy, mint az ismeretterjesztő előadások, ma már

kitérnek arra is, hogy a szülőket, nevelőket felvilágosítsák, mi módon ismerhető fel a kábítószer hatása alatt levő fiatal; a lakásban, a környezetben milyen gyanús jelekre, új használati tárgyakra, sajátos öltözködési megoldásokra kell felfigyelni, amelyek kapcsolatban lehetnek a drogfogyasztással, és mi a teendő, ha beigazolódott a fiatalkorú személy kábítószer-fogyasztásának gyanúja. A felvilágosító előadásoknak többek között az a céljuk, hogy tájékoztatást adjanak arról, hová, milyen egészségügyi szervhez kell ilyen esetben segítségért folyamodni. A közvélemény egy része azonban fenntartással kezeli a fiatalok tájékoztatását a kábítószerekről, mégpedig azért, mert sokan úgy vélekednek, hogy ezzel csak felhívják a figyelmet — különösen a veszélyeztetett korosztályok figyelmét — a kábítószer-fogyasztásra, megismertetik őket a különböző kábítószer-fajtákkal, sőt a felvilágosító előadások, szemléletes filmvetítések még a kábítószer-fogyasztás gyakorlati megoldásaira is példát mutatnak. Ki ne látott volna már ismeretterjesztő filmet, amelyben színes képsorok mutatták be, hogyan kell kezelni a fecskendőt, hogyan kell előkészíteni a bőrfelületet a tűszúrásra, hogyan kell öngyújtóval desztillált vizet melegíteni a porok oldásához stb. Mások úgy vélekednek, hogy struccpolitika úgy tenni a fiatalok előtt, mintha a probléma nem is létezne, és egyenesen káros elhallgatni a narkománia veszélyeit a fiatalkorúak előtt. A tapasztalat azt mutatja, hogy a narkománia miatt orvosi kezelésben részesült személyek nagy része nem kapott idejében tájékoztatást a kábítószer-fogyasztás ártalmairól. „Meggyőződésünk, hogy ma már a fiatalok felvilágosításába beletartoznak a kábítószerekkel és a kábítószer-élvezettel kapcsolatos ismeretek is. Szükséges volna ezért, hogy az osztályfőnöki órákon tárják a tanulók elé teljes őszinteséggel és nyíltan a kábítószer-élvezés minden veszélyességét" — állítják határozottan a kábítószerek hatásával foglalkozó kutatók.[16] Magunk is egyetértünk azzal, hogy szükséges a fiatalok tájékoztatása mindazokról az ártalmakról, amelyeket a drogfogyasztás — nemcsak a szűkebb, de tágabb értelemben vett drogfogyasztás, így a dohányzás, az alkoholizálás, a mértéktelen gyógyszerszedés — okoz, ugyanakkor azonban a felvilágosító munkának nem szabad célt tévesztve éppen gyakorlati tanácsokat, útmutatókat adni a kábítószer-fogyasztásra vonatkozóan. Nem szabad szem elől téveszteni azonban azt sem, hogy a tájékoztatás és a felvilágosítás önmagában nem elégséges a kábítószer-fogyasztás megfékezéséhez. Ahhoz, hogy hatékonyan küzdhessünk egy káros magatartás ellen, először is pontos áttekintésre van szükségünk a jelenség méreteit illetően. A konkrét kutatások éppen ehhez segítenek hozzá.

*

Jelen felmérésünkkel 14—17 éves, általános, illetve középiskolás fiatalok kábítószerre vonatkozó nézeteit, valamint a kábítószerrel való esetleges konkrét kapcsolatait kívántuk feltárni. A vizsgált korosztály

életkorát illetően a drogokkal való megismerkedés szempontjából veszélyeztetett generációnak tekinthető, másfelől azonban — mint ahogy ezt számos kutatás és korábbi tapasztalat igazolja — az a tényező, hogy nem nagyvárosi környezetben, hanem községben él, lényegesen csökkenti a veszélyeztetettséget. Éppen ezért különös figyelmet érdemel az a kérdés, hogy a fejlett ipari nagyvárosok mellett, amelyekben tudvalevőleg évek óta egyre terjed a kábítószer-élvezet, a kisebb települések, községek területén is megjelent-e, és milyen méreteket öltött a kábítószer-fogyasztás az iskolás fiatalok között.

Felmérési eredményeink alapján megállapíthatjuk, hogy 666 fős vizsgálati anyagunkban 3 fiútanuló vallotta be, hogy baráti társaságban már kevertek alkoholt gyógyszerekkel. A 3 diák közül kettő általános iskolás volt (egyik 14, a másik pedig 15 éves), a harmadik a középiskola második osztályába járt. A lányok közül senki sem válaszolt igennel erre a kérdésre. Meglepetést okozott viszont, hogy 6 tanuló *igazi* kábítószer-fogyasztásról számolt be — kétszer annyian, mint ahányan alkohol és gyógyszerkeverékkel próbálkoztak. Életkori megoszlás szerint 15 és 17 évesek voltak ezek a fiatalok, nemi megoszlás alapján pedig 2 lány és 4 fiú adott pozitív választ. Saját bevallásuk szerint tehát a fiúknak 1,18%-a, a lányoknak pedig 0,61%-a került már kapcsolatba igazi kábítószerrel. Azok közül a fiúk közül, akik igazi kábítószer-fogyasztásról számoltak be, mindegyik kipróbálta már az alkohol és gyógyszer-kombinációt is. Csak egy fiú volt, aki azt állította, hogy alkoholt és gyógyszereket már kevert, de igazi kábítószerekkel még nem próbálkozott. (Anyagunkban ő volt a legfiatalabb — 14 éves — a kábítószerrel kapcsolatba kerülő személyek között.) A tanulók kábítószer-fogyasztására vonatkozó összesített adatainkat az 1. táblázat eredményei tüntetik fel.

1. táblázat

Már fogyasztott kábítószert vagy kábítószerpótlékot

Életkor	fiú		lány		összesen	
	n	%	n	%	n	%
(13)14 éves	1	0,78	—	—	1	0,42
15 éves	1	1,14	1	1,05	2	1,09
16 éves	—	—	—	—	—	—
17(18) éves	3	6,67	1	2,94	4	5,06
összesen	5	1,48	2	0,61	7	1,05

(fiúk n: 338
lányok n: 328
v. sz. n: 666)

A kábítószer-fogyasztásra vonatkozó adatainkat összegezve tehát az 1. táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy a vizsgált személyek közül összesen 7 fogyasztott már kábítószert vagy kábítószer-pótlékot, s ez anyagunk 1,05%-át teszi ki. Ez az 1,05% akkor válik talán kifejezőb-

bé, ha más felmérések eredményeivel vetjük össze. A *Droga i mladi* c. kötetben közölt 1974-es jugoszláv felmérések szerint a hasonló korú iskolás fiatalok közül a kábítószert már fogyasztott személyek aránya Belgrádban pl. 1,8%, Zágrábban 2,7%, Nišben, Szarajevóban 1,7%, Szkopjéban pedig 0,3% volt.[17] Noha az elmúlt évtized alatt minden bizonnyal emelkedett az említett nagyvárosokban a kábítószer kipróbált diákok száma, s az egyes nagyvárosok adatai között eltéréseket is találunk, nem indokolatlan talán, ha arra a következtetésre jutunk, hogy jelen felmérésünk eredményei szerint a vizsgált község területén megközelítőleg hasonló nagyságrendű az iskolás fiatalok kábítószer-fogyasztásának problémája, mint egy évtizeddel ezelőtt az ország egyes nagyobb városaiban volt. Ezek szerint ma már nem elegendő csak a fejlett és nagy népességszámú ipari nagyvárosok fiataljainak veszélyeztetettségére gondot fordítani, mivel a kábítószer-fogyasztás a kisebb települések általános és középiskolás fiataljai között is jelen van.

Ha vizsgálati anyagunkban a kábítószerrel próbálkozó tanulók egyéb adatait is szemügyre vesszük, kiderül, hogy valamennyien alkoholt is fogyasztanak, és egy kivétellel dohányoznak is. A kábítószer-fogyasztást tehát v. sz-eink esetében megelőzi, szinte bevezeti egy elfogadottabb, a környezet által megtűrtnek számító káros szokás kipróbálása vagy gyakorlása. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy valamennyi dohányzó és alkoholt fogyasztó gyerek rá fog térni a kábítószer-élvezésre, de amint a fenti példák igazolják, a dohányzó és alkoholt fogyasztó fiatalok közül kerülnek ki elsősorban a kábítószer iránt érdeklődő személyek, és nem azok közül, akik nem dohányoznak és alkoholt sem fogyasztanak. Mivel kutatásunkat 14—17 éves fiatalok között végeztük, náluk nyilván nem beszélhetünk még függőség kialakulásáról sem a dohányzás, sem az alkoholfogyasztás, sem a kábítószer-élvezés szempontjából, s ebből következően a fenti jelenség magyarázata nem az lehet, hogy más szenvedélyek iránti függőség miatt hajlamosabbak újabb függőségeket is kialakítani, hanem sokkal inkább arról lehet szó, hogy ugyanazok a környezeti és személyiségtényezők motiválják őket a dohányzásra és alkoholfogyasztásra, mint amelyek a kábítószerekkel való megismerkedésre.

Noha tartózkodunk attól, hogy néhány kábítószer-fogyasztásról beszámoló fiatal válaszai alapján messzemenő következtetéseket vonjunk le, azt azonban nem tartjuk feleslegesnek, hogy jelezzük azokat a legfontosabb tendenciákat, amelyek ezeknek a fiataloknak a közérzetére, környezetére vonatkoznak, és az átlagtól bizonyos eltérést mutatnak. Így pl. valamennyi kábítószer-fogyasztásról valló fiatal úgy érzi, hogy szülei és tanárai nem értik meg, és valamennyien azt állították, hogy a családban az édesanya „ideges" természetű. Tanulóink átlagban is nagy százalékban panaszkodtak arra, hogy közvetlen környezetük részéről meg nem értéssel találkoznak (71,77%), de a kábítószert kipróbáló fiatalok esetében ez az arány 100%-ra emelkedett. Hasonló a helyzet az „ideges", neurotikus anyák esetében is. Átlageredményeink

szerint az anyák 46,70%-a „ideges", de a kábítószer-fogyasztó fiatalok esetében ez az arány 100%-ot ér el. A kábítószert fogyasztó fiatalok között többen kaptak iskolai megrovást, mint amennyi az átlagértékből következne. A felmérésben részt vett összes (666) diák közül 17,27% volt az iskolai büntetések száma, a 7 diák közül, aki már kipróbálta a kábítószert, 5-en kaptak megrovást (71,43%). Jellemző közérzeti tényezőnek tekinthetjük azt is, hogy a drogfogyasztó tanulók egy kivétellel arra panaszkodtak, hogy gyakran fáradtnak és kimerültnek érzik magukat, 5-en közülük úgy érzik, hogy számukra az élet kilátástalan, 4-en (57,14%) úgy vélekednek, hogy gyakran ok nélkül büntetik őket, hárman (42,86%) azt állítják, hogy mindig attól félnek, hogy valami „hülyeséget" csinálnak, de ugyanennyien jelezték, hogy szüleik veszekszenek, apjuk goromba, további hárman pedig dadogásra panaszkodtak. A válaszok alapján úgy tűnik, hogy a 7 kábítószert kipróbált fiatal nem túl szerencsés családi háttérrel rendelkezik, egyfajta énbizonytalanság, levertség, fásultság, szomatikus tünet jellemzi őket, és nem egykönnyen tesznek eleget az iskolai viselkedési követelményeknek. Pszichés habitusukat tekintve inkább elesett, semmint „elvetemült" személyek benyomását keltik.

Felmérési eredményeink alapján megkíséreltük megállapítani, hogy vizsgálati anyagunkban hány olyan személy van, aki komolyan veszélyeztetettnek tekinthető egy esetleges majdani kábítószer-fogyasztás szempontjából. Azokat a fiatalkorúakat soroltuk a *különösen* veszélyeztetettek csoportjába, akik pozitív, igenlő választ adtak kérdőívünk két kérdésére, azaz, azt állították, hogy ha hozzájutnának kábítószerhez, kíváncsiságból kipróbálnák, valamint azokat a tanulókat, akik arról számoltak be, hogy személyes ismerőseik körében, közvetlen környezetükben van kábítószer-élvező. 2. és 3. táblázatunk mutatói e két kérdésre adott válaszokat tüntetik fel.

2. táblázat

Ha hozzájutna kábítószerhez, kíváncsiságból kipróbálná

Életkor	fiú		lány		összesen	
	n	%	n	%	n	%
(13)14 éves	4	3,13	3	2,70	7	2,93
15 éves	1	1,14	1	1,05	2	1,09
16 éves	—	—	1	1,14	1	0,61
17(18) éves	4	8,89	1	2,94	5	6,33
összesen	9	2,66	6	1,83	15	2,25

(fiúk n: 338
lányok n: 328
v. sz. n: 666)

2. és 3. táblázatunk eredményei szerint a v. sz-nek 2,25%-a próbálna ki adott esetben valamilyen kábítószert, és 4,35%-uk jelezte, hogy kör-

3. táblázat

Személyes ismerősei között van kábítószer-élvező

Életkor	fiú		lány		összesen	
	n	%	n	%	n	%
(13)14 éves	3	2,34	4	3,60	7	2,93
15 éves	2	2,27	6	6,32	8	4,37
16 éves	4	5,19	2	2,27	6	3,64
17(18) éves	6	13,33	2	5,88	8	10,13
összesen	15	4,44	14	4,27	29	4,35

(fiúk n: 338
lányok n: 328
v. sz. n: 666)

nyezetében van narkomán személy. A kábítószer-kipróbálásra való késztetettséget illetően a fiúk és lányok között a 17(18) éves korosztály kivételével minimális különbséget találunk: a fiúk 2,66%-a, a lányoknak pedig 1,83%-a árult el érdeklődést a drogok iránt. A kábítószeresekkel való ismeretség szempontjából a fiúk és lányok között az átlagértékek még ennyi különbséget sem jeleztek: a fiúk 4,44%-ának, a lányok közül 4,27%-nak van kábítószer-élvező ismerőse. Az évfolyamonkénti lebontásban ismét a 17(18) évesek csoportjában érzékelhető számottevő eltérés. 2. és 3. táblázatunk alapján megállapíthatjuk, hogy az adott község területén a 14—17 éves iskolások között a kábítószerfogyasztás szempontjából különösen veszélyeztetettnek tekinthető fiatalok száma a kábítószer-kipróbálásra való hajlamot és a közvetlen környezeti hatást alapul véve 2—4% körül mozog, bár az egyes életkorok szerint — különösen 17 éves korban — ennél jóval magasabb értékeket is kaptunk. Bizonyára valamelyest emelkedne a veszélyeztetett helyzetben levő fiatalok száma, ha felméréseinket a középiskola harmadik és negyedik osztályába járó tanulókra is kiterjesztenénk, valamint, ha veszélyeztetettségi tényezőként a kábítószer-fogyasztók iránt tanúsított nagyobb megértést, nagyobb toleranciát is számításba vennénk. Másfelől azonban az sem hagyható figyelmen kívül, hogy nem minden fiatalnak adódik alkalma, hogy kábítószert fogyasszon valaha is, ha még oly szívesen élne is vele, továbbá az is nyilvánvaló, hogy noha a kábítószer-élvezőkkel való személyes ismeretség meglehetősen komoly kockázati tényezőnek tekinthető egy majdani kábítószer-fogyasztás szempontjából, ennek ellenére mégsem válik drogfogyasztó mindenkiből, akinek ismeretségi körében kábítószeresek is vannak. Érdekes sajátosság az is, hogy mind több, narkomániával foglalkozó kimutatás megállapítja, a tényleges drogfogyasztók között több a férfi, mint a nő, a kábítószer-fogyasztáshoz való viszonyulást, illetve a veszélyeztetettséget tekintve nincs ilyen lényeges különbség a fiúk és lányok között. A többé-kevésbé azonos személyes késztetettség mellett tehát a lányok esetében jobban érvényesülnek a különböző környezeti gátló tényezők

a tényleges drogfogyasztás bekövetkezésének megelőzésében, mint a fiúk esetében.

A kábítószer-fogyasztás a jelenlegi tudományos felfogás szerint számos más jelenséggel — úgy mint alkoholizmus, öngyilkosság stb. — együtt társadalmi beilleszkedési zavarnak, devianciának minősül. Vajon hogyan vélekednek a 14—17 éves fiatalok a kábítószer-fogyasztásról? Érzékelik-e a drogvisszaélés veszélyességét? Van-e egyáltalán kialakult véleményük a kábítószerekre vonatkozóan? Figyelmet érdemel az a kérdés is, hogy felfogásuk alapján egy esetleges kábítószer-fogyasztás szempontjából mennyire tekinthetők védetteknek vagy veszélyeztetetteknek. Felmérésünkben 666 fiatal válaszai alapján megpróbáljuk körvonalazni, milyen nézeteket vallanak a kábítószer-élvezetről, hogyan viszonyulnak a drogfogyasztókhoz, s a kapott eredményeket más kutatási adatokkal is célszerűnek látjuk összevetni.

Mindenekelőtt arra szerettünk volna választ kapni, hogy az érintett korosztályba tartozó fiatalok mennyire vannak tisztában azzal, hogy a kábítószer-fogyasztás deviancia, tehát nem tekinthető természetes, normális viselkedésnek, mint ahogy a kábítószert fogyasztó személyek sem minősülhetnek egészséges, problémamentes embereknek. Kérdőívünkben az „Akik kábítószert szednek olyanok, mint más emberek" kérdésre (illetve állításra) adott válaszok alapján megállapíthatjuk, hogy a tanulók jó része érzékeli a kábítószer-fogyasztás deviancia-jellegét, de 11,56%-uk úgy vélekedett, hogy a kábítószer-fogyasztók nem térnek el, nem különböznek a mindennapi emberektől. (L. még erre vonatkozóan a 4. táblázatot!)

4. táblázat

„Akik kábítószert szednek, olyanok, mint más emberek"

Életkor	Olyanok n	Olyanok %	Nem olyanok n	Nem olyanok %	Összesen n
(13)14 éves	19	7,95	220	92,05	239
15 éves	14	7,65	169	92,35	183
16 éves	25	15,15	140	84,85	165
17(18) éves	19	24,05	60	75,95	79
Összesen	77	11,56	589	88,44	666

A 4. táblázat eredményei nemcsak arról tanúskodnak, hogy a felmérésbe bevont fiatalok több mint 10%-a (11,56%) nem tesz különbséget kábítószert fogyasztó és nem fogyasztó személyek között, de ezek az eredmények arról is vallanak, hogy az ily módon vélekedő fiatalok száma az életkorok növekedésével egyre emelkedik 17(18) éves korban a vizsgált személyek közel negyede (24,05%) hangoztatta ezt a meggyőződést.

Ha nemek szerinti lebontásban vizsgáljuk meg a kérdésre adott vá-

laszokat, bizonyos eltérésekre figyelhetünk fel fiúk és lányok válaszai között. Az 5. táblázat adatai azt tükrözik, hogy a fiúk között kétszer annyian vannak olyanok, akik nem érzékelik a drogfogyasztás problematikus voltát, mint a lányok között. Míg ugyanis a fiúk 15,09%-a nem tett különbséget kábítószert fogyasztók és nem fogyasztók között, a lányoknak csak 7,93%-a vélekedett így. A fiúk és lányok válaszaiban megnyilvánuló különbség az adott kérdésre vonatkozóan minden életkorban érzékelhető volt.

5. táblázat

„Akik kábítószert szednek, olyanok mint más emberek"
(nemek szerinti lebontásban)

Életkor	Fiú n	Fiú %	Lány n	Lány %	Összesen n
(13)14 éves	15	11,72	4	3,60	19
15 éves	8	9,09	6	6,32	14
16 éves	15	19,48	10	11,36	25
17(18) éves	13	28,89	6	17,65	19
Összesen	51	15,09	26	7,93	77

(fiúk n: 338
lányok n: 328
v. sz. n: 666)

Érdemes megvizsgálni a kapott válaszokat abból a szempontból is, hogy a tanulók részéről megnyilvánuló dohányzás és alkoholfogyasztás befolyásolja-e a kábítószer-élvezetre vonatkozó nézeteiket. Jelen esetben arra vagyunk kíváncsiak, hogy a dohányzó és alkoholfogyasztó fiatalok a kábítószer-élvezet deviancia-jellegét ugyanúgy értékelik-e, mint azok, akik nem dohányoznak és alkoholt sem fogyasztanak. 6. táblázatunk adatai ilyen csoportosításban tüntetik fel a vizsgált személyek válaszait.

6. táblázat

„Akik kábítószert szednek olyanok, mint más emberek" (A dohányzó, az alkoholfogyasztó és a nem ivó, nem dohányzó fiatalok válaszai szerinti lebontásban)

Életkor	Dohányzók szerint n	Dohányzók szerint %	Alk. fogy. szerint n	Alk. fogy. szerint %	Nem dohányzók és nem ivók szerint n	Nem dohányzók és nem ivók szerint %
(13)14 éves	3	2,4	13	7,93	5	9,43
15 éves	13	10,32	11	8,09	1	4,17
16 éves	20	17,09	22	17,05	1	5,00
17(18) éves	16	28,07	17	27,42	—	—
Összesen	52	12,24	63	12,83	7	6,67

(dohányzók n: 425
alkoholfogyasztók n: 491
nem ivók és nem dohányzók n: 105)

A táblázat eredményei arról tesznek tanúbizonyságot, hogy a nem dohányzó és nem ivó tanulók között kevesebben vannak olyanok, akik ne látnák, hogy a kábítószer-fogyasztás problémát jelent, mint a dohányzó és alkoholfogyasztó fiatalok körében. A nemdohányzó és nem ivó személyek 6,67%-ától eltérően a dohányzók és a szeszes italt fogyasztók majd kétszer annyit (12,24%, illetve 12,83%) vélekednek úgy, hogy a kábítószer-élvezők olyanok, mint más emberek. A dohányzó és alkoholfogyasztó fiatalok véleménye az adott kérdésre vonatkozóan majdnem teljes egészében megegyezik, s az átlageredménytől (11,56%) csak kissé tér el, míg a nemdohányzó és nem ivó fiataloké jóval az átlag alatt marad. Akik tehát a környezet által jobban tolerált dohányzástól és szeszesital-fogyasztástól is távol tartják magukat, jobban érzékelik a kábítószer-fogyasztás deviáns jellegét, mint azok, akik dohányzásra és szeszesital-fogyasztásra hajlamosak.

Ha életkor szerinti lebontásban vesszük szemügyre a fenti kérdést, mint *1. ábránk* is mutatja, a dohányzó és alkoholfogyasztó fiatalok véleményének alakulása éppen ellentétes tendenciát mutat, mint a nemdohányzó és alkoholt sem fogyasztó személyeké.

1. ábra

„Akik kábítószert szednek, olyanok mint más emberek"

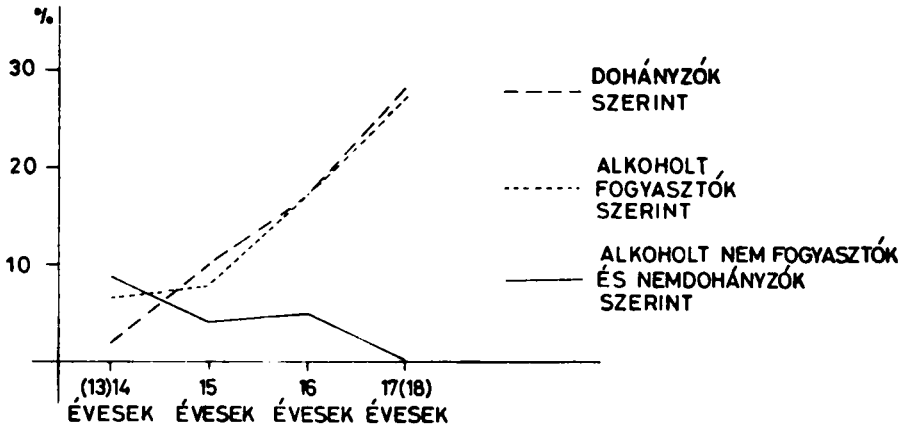

Az 1. ábra tanúsága szerint a dohányzó és alkoholfogyasztó fiatalok esetében az életkor előrehaladtával egyre nő azoknak a száma, akik nem érzékelik a kábítószer-fogyasztás normaszegő jellegét, a nemdohányzó és nem ivó fiatalok viszont inkább a legfiatalabb korosztályban tűnnek megértőbbnek, és a későbbiek során egyre többen fenntartással közelednek a kábítószer-fogyasztókhoz. Különösen figyelemre méltó a 17(18) éves korosztály vélekedése, s itt észlelhető a legnagyobb különbség is a fiatalok nézetei között: a dohányzó és alkoholfogyasztó tanulók 28,09%-ától, illetve 27,42%-ától eltérően a nemdohányzók és szeszes italt sem

fogyasztók között senki se akadt, aki a kábítószer-fogyasztókhoz ugyanúgy viszonyult volna, mint azokhoz, akik mentesek az ilyen jellegű szenvedélyektől. A drogvisszaélés deviancia jellegét tehát sokkal jobban érzékelik a nem dohányzó és nem ivó fiatalok, míg velük szemben a dohányzók és szeszesitalt-fogyasztók az életkor előrehaladásával párhuzamosan egyre inkább hajlamosak elsiklani a kábítószer-fogyasztás problémája mellett.

Felmérésünk azzal a tanulsággal is szolgál, hogy fiataljainknak nincs egységes, kialakult véleménye a kábítószer-élvezetről. Sokan közülük nem tudják megítélni, hogy a különböző narkotikumok hatása alá került személyeket gyenge jelleműnek, betegnek, esetleg bűnözőnek tartsák-e. A vizsgált személyek nagy százaléka igennel válaszolt minden variációra, azaz sokuk szerint a kábítószer-élvezők amolyan gyenge jellemű beteg bűnözők. A mindhárom kérdésre vonatkozó magas százalékarányok mellett azonban bizonyos eltérések mégis adódnak, s ezek lehetőséget adnak további értelmezésekre.

A tanulók legmagasabb százalékban beteg embereknek tekintik a kábítószer-fogyasztókat. 7. táblázatunk adatai a v. sz-ek erre vonatkozó válaszait tüntetik fel.

7. táblázat

„A kábítószer-fogyasztók gyógyításra szoruló beteg emberek"

Életkor	Fiúk szerint n	%	Lányok szerint n	%	Összesen n	%
(13)14 éves	110	85,94	100	98,04	210	87,87
15 éves	76	86,36	84	88,42	160	87,43
16 éves	64	83,12	78	88,63	142	86,06
17(18) éves	38	84,44	30	88,24	68	86,08
Összesen	288	85,21	292	89,02	580	87,09

(fiúk n: 338
lányok n: 328
v. sz. n: 666)

Táblázatunk alapján kitűnik, hogy az általunk vizsgált 666, túlnyomórészt 14—17 év közötti fiatal 87,09%-a beteg embernek tartja a kábítószer-élvezőket. Nemek szerinti megoszlásban mindössze 4% körüli különbség mutatkozik: a fiúk 85,21%-tól eltérően a lányok 89,02%-a vélekedett így. A 14 éves lányoknál ez az arány 98,04%-ot ért el, tehát szinte mindenkinek ez volt a véleménye. A tanulók válaszai az életkorok szerint sem változnak, hanem eléggé kiegyensúlyozott képet mutatnak: az egyes életévek szerint csak kis mértékű változás tapasztalható (vagy még az sem), de szembetűnő módon a fiúk minden vizsgált életévben néhány százalékkal alacsonyabb, a lányok pedig magasabb százalékban minősítették beteg embereknek a kábítószereseket. Nagymértékű különbséget a tanulók vélekedésében akkor sem tapasztalhatunk, ha külön

vesszük szemügyre a dohányzó, az alkoholfogyasztó, valamint a nem ivó és nem is dohányzó fiatalok véleményét: a dohányzók és az alkoholfogyasztók 85,65%-ban, illetve 85,74%-ban tekintették beteg személyeknek a kábítószer-élvezőket, a nem ivó és nem dohányzó tanulók közül pedig mintegy négy százalékkal többen vélekedtek ugyanígy: 89,52%-uk szerint a kábítószer-fogyasztók gyógyításra szorulnak.

A vizsgált személyek igen magas százalékban hajlamosak arra is, hogy gyenge jellemű embereknek minősítsék a narkomán személyeket. 8. táblázatunk alapján megállapíthatjuk, hogy majdnem ugyanannyian vélekednek így, mint ahányan betegnek tekintették őket.

8. táblázat

„A kábítószer-élvezők gyenge jellemű emberek"

Életkor	Fiúk szerint n	%	Lányok szerint n	%	Összesen n	%
(13)14 éves	113	88,28	98	88,29	211	88,28
15 éves	75	85,23	86	90,53	161	87,98
16 éves	59	76,62	68	77,27	127	76,97
17(18) éves	36	80,00	28	82,35	64	81,01
Összesen	283	83,73	280	85,37	563	84,53

(fiúk n: 338
lányok n: 328
v. sz. n: 666)

Táblázatunk elárulja, hogy a fiatalok majdnem ugyanolyan mértékben betegnek is, gyenge jelleműnek is tartják a kábítószer-fogyasztókat, a fiúk és lányok véleménye ezzel kapcsolatban csak nagyon kevéssé különbözik egymástól. A válaszok természetesen azt is tükrözik, hogy a köztudat is gyakran hajlamos „gyenge jelleműnek" tekinteni a narkomán személyeket. Az életkori mutatókat figyelembe véve kitűnik, hogy a 14—15 éves korosztály azonosul legjobban ezzel a felfogással, a 16—17 éves fiatalok pedig pár százalékkal kevesebben osztják ezt a véleményt. A különbség nem túl nagy közöttük, de fiúk és lányok esetében is érzékelhető. (A 14—15 éves fiúk pl. 88,28%-ban, illetve 85,23%-ban vallották, hogy a kábítószer-élvezők gyenge jelleműek, a 16—17 éves fiúk pedig 76,62%-ban, illetve 80%-ban. Mint 8. táblázatunk mutatói feltüntetik, a lányokra vonatkozóan is hasonló a helyzet, azaz néhány százalékos eltérés tapasztalható a 14—15 éves, valamint a 16—17 éves lányok vélekedése között.)

A dohányzó, alkoholfogyasztó, illetve a nem dohányzó és nem ivó fiatalok lényegében hasonló arányban minősítették „gyenge jelleműnek" a drogfogyasztókat. Érdekes jelenség, hogy az alkoholfogyasztó tanulók közül többen hangoztatták ezt a meggyőződést (86,76%), mint a dohányzók, vagy a nem ivók és nemdohányzók közül (83,06%, illetve 83,81%).

Eddigi eredményeink alapján megállapíthatjuk, hogy a fiatalok túlnyomó többsége szerint a narkomán személyek beteg és gyenge jellemű emberek, akik gyógyításra szorulnak. Náluk kevesebben ugyan, de még mindig igen magas százalékban vannak azok a fiatalok, akik szerint a kábítószer-fogyasztás büntetendő cselekedet. A 9. táblázat a tanulók erre vonatkozó válaszait tünteti fel.

9. táblázat

„A kábítószer-élvezők büntetést érdemelnek"

Életkor	Fiúk szerint n	%	Lányok szerint n	%	Összesen n	%
(13)14 éves	98	76,56	93	83,78	191	79,92
15 éves	75	85,22	76	80,00	151	82,51
16 éves	51	66,23	63	71,59	114	69,09
17(18) éves	26	57,78	18	52,94	44	55,70
Összesen	250	73,96	250	76,22	500	75,08

(fiúk n: 338
lányok n: 328
v. sz. n: 666)

A 9. táblázat szerint a fiatalok háromnegyed része tartja büntetendő cselekedetnek a kábítószer-fogyasztást. Fiúk és lányok véleménye e tekintetben is hasonló képet mutat. A fiúk 73,96%-a vélekedik így, s ettől a lányok válaszai csak csekély mértékben térnek el. Érdekesebb tendencia mutatkozik azonban, ha az életkor függvényében vesszük szemügyre a fiatalok válaszait. Míg 14 és 15 éves korban igen sokan büntetendő cselekedetnek tekintik a drogfogyasztást (a fiúknál 76,56, illetve 85,22%-os értékeket, a lányoknál 83,78, illetve 80,00%-os értékeket kaptunk), addig a 16, de különösen a 17 évesek közül sokkal kevesebb fiatalnak ez a véleménye. A 14 és 17 éves fiúk adott kérdésre vonatkozó válaszai között majd 20%-os különbség mutatkozik. A lányoknál még határozottabb az eltérés: a 14 éves korban adott válaszokhoz képest a 17 éves lányok válaszai 30%-os különbséget mutatnak.

Amennyiben a válaszok értékelésénél figyelembe vesszük a válaszadó fiatalok dohányzását és alkoholfogyasztását, azt tapasztaljuk, hogy mindkét esetben az átlagtól csak kevéssé eltérő eredményeket kapunk. A dohányzó fiatalok 73,18%-a, a szeszes italt fogyasztók 72,91%-a tekinti büntetendőnek a kábítószer-fogyasztást. Náluk azonban szigorúbban viszonyulnak a kérdéshez a nem ivó és nemdohányzó tanulók, akiknek 83,81%-a úgy véli, hogy a drogfogyasztók büntetést érdemelnek.

Felmérési eredményeink arra vallanak, hogy a fiatalkorúak körében nagy a bizonytalanság a kábítószer-fogyasztók megítélésében. A vizsgált személyek válaszai alapján az az általános tendencia bontakozik ki, hogy szinte azonos vagy hasonló mértékben tartják jellembeli fogyaté-

kosságnak, gyógyítandó betegségnek, de büntetendő cselekedetnek is a kábítószer-élvezést. A dohányzó és alkoholfogyasztó fiatalok általában kissé megértőbbek, a nemdohányzó és nem ivó fiatalok viszont érzékelhetően szigorúbbak a narkomán személyek megítélésében. A különbség különösen két vonatkozásban jut kifejezésre. A nemdohányzó és szeszes italt sem fogyasztó fiatalok jobban érzékelik a kábítószer-fogyasztás problémáját, normaszegő jellegét (1. ábra), mint a dohányzó és alkoholfogyasztó tanulók, és azoknál határozottabban állítják, hogy a kábítószer-élvezet büntetést érdemel. A fiatalok válaszainak ellentmondásossága kifejezi a környezet bizonytalanságát is a kábítószer-élvezettel kapcsolatosan.

Más módszerekkel vizsgálták meg a fiatalok hozzáállását a kábítószer-fogyasztáshoz a *Droga i mladi* kötet szerzői, és ennek megfelelően eredményeinktől eltérő értékeket kaptak. Felmérésük szerint a v. sz-ek 5,6%-a tekinti bűnözőnek a narkomán személyeket, 27,1%-a betegnek, 37,1%-a gyenge személyiségnek, és mindössze 3,4%-a normális embernek.[18] Ezektől az átlagértékektől az egyes nagyvárosok (Ljubljana, Belgrád, Szkopje) adatai esetenként eléggé eltérnek, de a mi felmérésünkben kapott magas százalékos mutatószámokat még így sem érik el. A jelenség oka mindenképpen a módszerek különbözőségében keresendő. Az általunk alkalmazott módszer szerint a fiataloknak módjuk nyílt minden egyes, a kábítószer-fogyasztó egyénekre vonatkozó állításra igennel vagy nemmel válaszolni, míg a *Droga i mladi* c. könyvben a választásos módszert alkalmazták: a kábítószer-élvezőkre jellemzőnek tartott sajátosságot kellett a felsorolt lehetőségek közül kiválasztani. Úgy látszik, ez utóbbi eljárás jobban kiküszöbölte az átfedéseket (noha teljesen itt sem lehetett kiküszöbölni), viszont ezáltal teljesen elmosódott az a bizonytalansági tényező, melyet felmérési eredményeink alapján olyannyira jellemzőnek tartunk. Másfelől viszont a százalékos értékekben megnyilvánuló eltérések ellenére is a tendencia kikövetkeztethető: legtöbben jellembeli gyengeségnek tartják a drogfogyasztást, ezeknél kevesebben vannak, akik betegnek minősítik a kábítószereseket, és nagyon kevesen tartják őket normális embernek. A mi felmérésünkben a legtöbben betegnek és majdnem ugyanannyian gyenge jelleműnek minősítették a kábítószerfogyasztókat (jóval többen, mint a *Droga i mladi* felmérése mutatja), viszont többen voltak azok is, akik normális, mindennapi embernek tartották a narkomán személyeket. (A jugoszláv vizsgálat 3,4%-os értékétől eltérően mi 11,56%-ot kaptunk). Észrevételünk szerint ez utóbbi körülmény is azt a nagyfokú bizonytalanságot tükrözi, amelyet felmérésünk más eredményei is megerősítenek.

A fiatalok hozzáállásának ellentmondásosságát részben azok a mutatók tükrözik, melyekből kiderül, hogy a v. sz.-ek lényegében tanácstalanok a kábítószer-fogyasztás mint jelenség megragadásában, hiszen jószerivel minden felkínált, kábítószer-fogyasztást értékelő megjegyzésre igenlő választ adtak, függetlenül attól, hogy azok tulajdonképpen kizárják egymást. Ugyanakkor azonban ez az ellentmondásosság kifejezésre

jut a kábítószer-élvezőkhöz való viszonyulásuk szempontjából is. Mint láttuk, 7. táblázatunk adatai arról vallanak, hogy a fiatalok 87,09%-a gyógyításra szoruló személyeknek tartja a kábítószer-fogyasztókat. Nem hiányzik tehát a segítő szándék, a gyógyítás igénye és lehetősége, de emellett ott van az a gondolat is, hogy azért a narkomán személyektől jobb óvakodni. A fiatalok igen magas százaléka megbélyegzi a kábítószer-élvezőket, olyan egyénnek tartja őket, akikkel meg kell szakítani minden kapcsolatot. Az erre vonatkozó válaszokat a 10. táblázat adatai tüntetik fel.

10. táblázat

„A kábítószer-élvezőkkel meg kell szakítani minden kapcsolatot"

Életkor	Fiúk szerint n	%	Lányok szerint n	%	Összesen n	%
(13)14 éves	104	81,25	95	85,59	199	83,26
15 éves	72	81,82	67	70,53	139	75,96
16 éves	51	66,23	62	70,45	113	68,48
17(18) éves	25	55,56	22	64,70	47	59,49
Összesen	252	74,56	246	75,00	498	74,77

(fiúk n: 338
lányok n: 328
v. sz. n: 666)

Táblázatunk szerint tehát a fiatalok háromnegyed része vélekedik úgy, hogy a drogfogyasztókkal minden kapcsolatot fel kell számolni. Fiúk és lányok között jószerivel nincs is különbség e kérdéshez való hozzáállást illetően, az életkorok szerint azonban jól érzékelhető a változás. Míg az általunk vizsgált legfiatalabb korosztályba tartozó személyek 83,26%-ának ez volt a meggyőződése, a 17 évesek közül már csak 59,49% vélekedett így. A két generáció válaszai között a különbség több, mint 20%-os, s ez arra utal, hogy a fiatalok ilyen irányú meggyőződése nem annyira stabil, mint pl. a narkomán személyek gyógyítására vonatkozó felfogása, mely az egyes életkorok szerint sem változik.

Amennyiben a dohányzó, alkoholfogyasztó, illetve a nemdohányzó és alkoholt sem fogyasztó fiatalok válaszait vesszük szemügyre, bizonyos fokú különbségekre figyelhetünk fel. A dohányzó és alkoholfogyasztó tanulók ez alkalommal is megértőbbek: 70,59%-uk (dohányzók), valamint 72,30%-uk (alkoholfogyasztók) kíván megszakítani minden kapcsolatot a kábítószer-élvezőkkel, s ez az érték az átlageredmény (74,77%) alatt marad egy kevéssel. Ezzel szemben a nem ivó és nemdohányzó fiatalok 80%-a hangoztatja a kábítószer-élvezőkkel való kapcsolat megszakításának szükségességét.

A 10. táblázat eredményei is megerősítik azt a nézetünket, hogy a 14—17 éves fiatalkorúak kábítószer-fogyasztásra vonatkozó elgondolásai esetlegesek, ellentmondásosak, bizonytalanok. Gyógyítsuk a kábító-

szer-élvezőket? Igen — válaszolja a v. sz-ek 87,09%-a. Szakítsunk meg velük minden kapcsolatot? Igen — állítja 74,77%-uk. Büntessük meg őket? A fiatalok 75,08%-a erre is igennel válaszol. A vélemények bizonytalanságának oka a felvilágosítás hiányára, a tájékozatlanságra vezethető vissza, valamint arra, hogy a felnőtt közvélemény sem egyöntetűen foglal állást a kábítószer-élvezőkkel kapcsolatban.

Felmérésünkben a vizsgált személyek kábítószerre vonatkozó általános nézetei mellett figyelmet érdemel az is, hogy maguk a fiatalok szubjektíven milyen érzelmeket táplálnak a drogfogyasztók iránt. El tudják-e képzelni, hogy baráti társaságukba kábítószer-élvezők is beletartozzanak, vagy pedig éppen ellenkezőleg, sose barátkoznának narkomán fiatalokkal? 11. táblázatunk adatai a fenti kérdésre kapott válaszokat tüntetik fel.

11. táblázat

„Sose barátkoznék olyan személlyel, aki kábítószer-élvező"

Életkor	Fiúk szerint n	Fiúk szerint %	Lányok szerint n	Lányok szerint %	Összesen n	Összesen %
(13)14 éves	104	81,25	95	85,59	199	83,26
15 éves	70	79,55	76	80,00	146	79,78
16 éves	53	68,83	70	79,55	123	74,55
17(18) éves	30	66,67	25	73,53	55	69,62
Összesen	257	76,04	266	81,1	523	78,53

(fiúk n: 338
lányok n: 328
v. sz. n: 666)

A 11. táblázat szerint a fiatalok 78,53%-a elképzelhetetlennek tartja, hogy drogfogyasztó személlyel barátkozzék. A kapott eredmények megközelítőleg egybeesnek „A kábítószer-élvezőkkel meg kell szakítani minden kapcsolatot" kérdésre adott válaszokkal, bár némi eltérés (fiúknál kb 2%-os, lányoknál 6%-os) azért tapasztalható: kevéssel többen vannak azok, akik ugyan nem állítják azt, hogy meg kell szakítani minden kapcsolatot a kábítószeresekkel, de a maguk részéről mégsem tartanának fenn baráti kapcsolatot velük. A narkomán személyekkel való barátságot illetően a lányok mintegy 5%-kal elutasítóbbak a fiúknál. A különbség fiúk és lányok válaszai között minden évfolyamban érzékelhető — kivéve a 15 éves kort, amelyben szinte teljesen megegyezik a véleményük az adott kérdést illetően. Az egyes életévek szerint azonban csökken azoknak a fiataloknak a száma, akik állításuk szerint nem barátkoznának kábítószer-fogyasztókkal: fiúknál négy év alatt mintegy 5%-os, lányoknál 12%-os csökkenés észlelhető, ami arra utal, hogy a 17 éves fiatalok kevésbé elutasítóak a kábítószer-élvezőkkel folytatott esetleges barátságot illetően, mint a 14 éves tanulók. Különösen figyelemre méltó, hogy a 14 éves fiatalok pontosan ugyanolyan számban ad-

tak igenlő választ „A kábítószer-élvezőkkel meg kell szakítani minden kapcsolatot" és a „Sose barátkoznék olyan személlyel, aki kábítószer-élvező" kérdésre (81,25% a fiúk közül és 85,59% a lányok közül — v. ö. a 10 és 11. táblázatot!), azaz szubjektíve ugyanúgy vélekednek, mint általánosságban, ezzel szemben a 17 évesek kevésbé következetesek. A 17 évesek között többen vannak olyanok, akik nem barátkoznának kábítószer-élvezőkkel (fiúk között 11%-kal, lányok között 9%-kal többen), mint ahányan azt vallják, hogy minden kapcsolatot fel kell számolni a narkomán személyekkel. A jelenség részben következetlenségre utal, de esetleg az is feltételezhető, hogy a 17 éves fiatalok jobban érzékelik, hogy a drogvisszaélők teljes elszigetelése, a velük való minden jellegű kapcsolat megszüntetése nem lehet túl célravezető a kábítószer-fogyasztás elleni harc szempontjából, de ennek ellenére szubjektíve idegenkednek tőlük.

Egyes vizsgálati eredmények arra utalnak, hogy a dohányzás, az alkoholfogyasztás és a narkotikumokhoz való viszony között összefüggés áll fenn, azaz, akik dohányoznak vagy alkoholt fogyasztanak (vagy együtt mindkettőt), nagyobb megértést tanúsítanak a kábítószer-fogyasztók iránt, mint azok, akikre nem jellemzők az említett szokások, „szenvedélyek". Éppen ezért érdemes megvizsgálni, hogy jelen kutatásunkban másként viszonyulnak-e a kábítószer-élvezőkhöz a dohányzó, az alkoholfogyasztó, illetve a nemdohányzó és nem ivó fiatalok. 12. táblázatunk eredményei elárulják, hogy ebből a szempontból van-e különbség a fiatalok véleményében a kábítószer-fogyasztókkal való barátkozást il-

12. táblázat

„Sose barátkoznék olyan személlyel, aki kábítószer-élvező" (A dohányzó, a szeszes italt fogyasztó, valamint a nemdohányzó és nem ivó fiatalok szerint)

Életkor	Dohányzók szerint		Alk. fogy. szerint		Nem dohányzók és nem ivók szerint	
	n	%	n	%	n	%
(13)14 éves	103	82,4	146	89,02	46	86,79
15 éves	94	74,60	106	77,94	22	91,67
16 éves	87	74,36	98	75,97	13	65,00
17(18) éves	38	66,66	40	64,52	7	87,5
Összesen	322	75,76	390	79,43	88	83,81

(dohányzók n: 425
alkoholfogyasztók n: 491
nem ivók és nem dohányzók n: 105)

letően. A 12. táblázat adatai szerint a „Sose barátkoznék olyan személlyel, aki kábítószer-élvező" kérdésre adott válaszok átlagértékét (78,53% — v. ö. 11. táblázat) az alkoholfogyasztó tanulók feleletei közelítik meg (79,43%). A dohányzó fiatalok néhány százalékkal kevesebben ha-

tárolták el magukat a narkomán személyekkel kötött esetleges barátságtól: negyedrészük nem tartja kizártnak ennek lehetőségét. A legjobban idegenkednek a kábítószer-fogyasztókkal való személyes kapcsolattól a nem ivó és nem dohányzó fiatalok: 83,81%-uk sosem barátkozna velük. A különbségek százalékban kifejezve nem túl nagyok, de mégis jelzik, hogy a nem dohányzó és alkoholt sem fogyasztó tanulók nagyobb elutasítással viszonyulnak a narkomán személyekhez, és a velük való közvetlenebb kapcsolatot is kevésbé tudják elfogadni, mint a dohányzó vagy szeszes italt fogyasztó fiatalok.

Ha a 12. táblázat adatait az életkorok szerint tanulmányozzuk, arra a következtetésre jutunk, hogy a dohányzó és alkoholfogyasztó tanulók esetében egyre csökken azoknak a száma, akik elképzelhetetlennek tartanák a kábítószer-élvezőkkel a barátkozást. Ezzel szemben a nemdohányzó és nem ivó fiatalok véleménye ingadozásra, bizonytalanságra vall, de nem utal arra, hogy az életkor növekedésével együtt járna véleményünk folyamatos módosulása.

A 12. táblázat alapján is érzékelhetjük, hogy a nemdohányzó és nem ivó fiatalok kábítószer-fogyasztókkal szembeni hozzáállásában valóban tapasztalhatók bizonyos fokú különbségek a vizsgált személyek más csoportjaihoz viszonyítva. Ezek a fiatalok szigorúbbak, kevésbé elnézőek a kábítószer-élvezőkkel szemben, mint a dohányzó vagy szeszes italt fogyasztó tanulók. A különbség nemcsak a narkomán személyek iránti szubjektív viszonyulásban jut kifejezésre (kevesebben tartják elképzelhetőnek közülük a drogvisszaélőkkel kötött barátságot, mint a másik két csoport tagjai között), de általában minden egyes, általunk vizsgált mutatóban érvényesül. Így pl. a nem dohányzó és nem ivó fiatalok között többen érzékelik a narkománia problémáját, mint általában a v. sz-ek (6. táblázat, 1. ábra), többen tartják betegségnek, többen ragaszkodnak ahhoz, hogy büntessék meg a drogvisszaélőket, többen szeretnék, ha a kábítószer-élvezőkkel minden kapcsolatot megszüntetnének stb. Noha a különbségek az egyes kérdéseket illetően nem túl nagyok (néhány, 5—10 százalékosak), de mivel szinte minden válaszban érzékelhetőek, ezáltal mintegy felerősítik egymást. A kábítószerfogyasztókkal szemben tanúsított nagyobb türelmetlenség, és magának a jelenségnek a határozottabb elutasítása pedig arra enged következtetni, hogy ezek a fiatalok ennyivel is védettebbnek tekinthetők egy esetleges kábítószer-fogyasztás szempontjából, mint azok, akik náluk megértőbbek, toleránsabbak.

Az eddigiek során nyomon követtük, hogy vizsgálati anyagunkban milyen különbségeket észlelhetünk a narkománia megítélésére vonatkozóan a dohányzó, a szeszes italt fogyasztó, valamint a nem ivó és nem is dohányzó fiatalok véleménye között. Ésszerűnek látszik, ha nem mulasztjuk el annak a kérdésnek a vizsgálatát sem, hogy vajon mennyiben különbözik a v. sz-ek dohányzásra, alkoholfogyasztásra, illetve kábítószer-élvezetre vonatkozó felfogása. Mennyire megértőek, illetve milyen mértékben utasítják el a dohányzást, a szeszesital-fogyasztást, valamint

a kábítószereket? A fiatalok ilyen jellegű megnyilatkozásainak összehasonlítására azok a mutatók kínálkoznak, amelyek a „Ki nem állhatom, ha a környezetemben dohányoznak", „Ki nem állhatom az alkoholistákat" és a „Sose barátkoznék olyan személlyel, aki kábítószer-élvező" kérdésekre adott válaszokat tüntetik fel. Az alábbi táblázat a fenti három szempont alapján a fiatalok dohányzásra, alkoholfogyasztásra és kábítószer-élvezetre vonatkozó elutasító hozzáállását érzékelteti.

13. táblázat

A dohányzás, az alkoholizmus és a kábítószer-fogyasztás elutasítása

életkor	dohányzás		alkoholizmus elutasítása		kábítószer-fogyasztás	
	n	%	n	%	n	%
(13)14 éves	162	67,78	174	72,80	199	83,26
15 éves	97	53,01	128	69,95	146	79,78
16 éves	75	45,45	116	70,30	123	74,55
17(18) éves	30	37,97	51	64,56	55	69,62
összesen	364	54,65	469	70,42	523	78,53

(n: 666)

A 13. táblázat adatai alapján megállapíthatjuk, hogy a felmérésben részt vett tanulók a legnagyobb megértést a dohányzás iránt mutatják. A környezet dohányzását a v. sz-ek 54,65%-a utasítja el hazátorozottan. Az alkoholizmus esetében már 70,42%-os az ellenérzés, a kábítószer-fogyasztásra vonatkozóan pedig 78,53%-ot ér el. Nemek szerinti lebontásban — mint 2. *ábránk* érzékelteti — dohányzáshoz és az alkoholizmushoz való hozzáállást illetően fiúk és lányok véleménye nagyobb eltérést mutat, mint a kábítószer-fogyasztásra vonatkozóan.

2. ábránk feltünteti, hogy a dohányzással kapcsolatosan a fiúk mintegy 13%-kal megértőbbek a lányoknál; az alkoholizmusnál a nemek közti különbség 15% volt — azaz ennyivel kevesebb fiú idegenkedik az alkoholistáktól, mint lány —, a kábítószer-élvezetet illetően azonban a fiúk és lányok közti különbség nem volt lényeges (kb. 5%-ot ért el). A jelenség magyarázata összefüggésben állhat azzal a körülménynyel, hogy a felnőtt környezet fiúkra és lányokra vonatkozóan egyaránt megengedhetetlennek tartja a kábítószer-fogyasztást, ezzel szemben a dohányzás és alkoholfogyasztás viszonylatában nemek szerint differenciál: a fiúk dohányzásával és alkoholfogyasztásával szemben általában toleránsabb, mint a lányok hasonló megnyilvánulásaival szemben. (v. ö: Hódi Éva: Dohányzás és alkoholfogyasztás a fiatalkorúak körében, 4. és 8. táblázat).

Vajon megnyugtató-e a fiatalok narkomániával szemben kifejezett ellenérzése? Látszólag, a 78,53%-os átlagérték tükrében megnyugtató-

2. ábra

A dohányzás, az alkoholizmus és a kábítószer-fogyasztás elutasítása (nemek szerinti lebontásban)

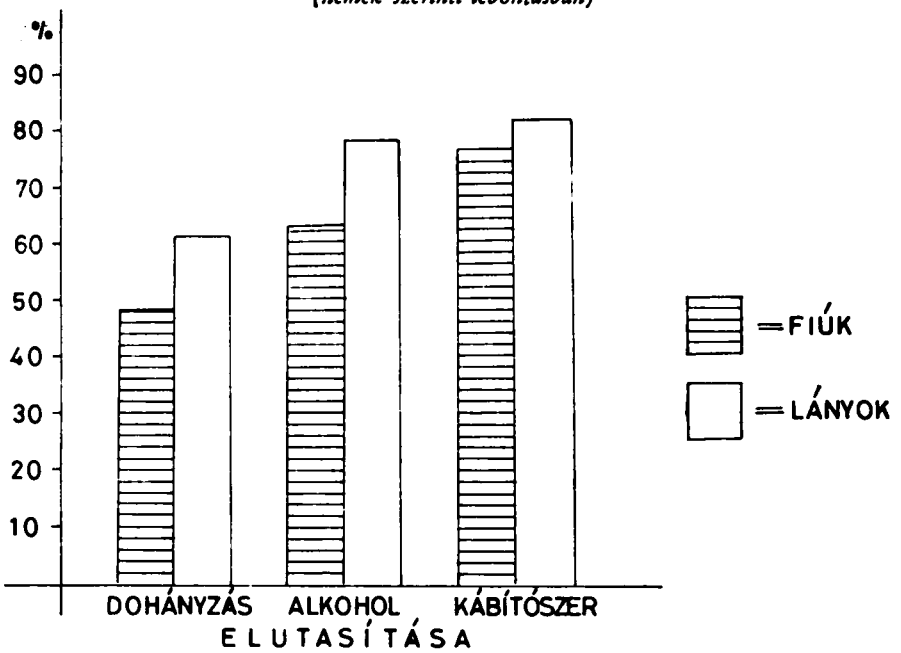

nak látszik. Más meggyőződésre juthatunk azonban akkor, ha életkorok szerint is figyelembe vesszük a kapott válaszokat. Míg ugyanis a 14 éves fiatalok 83,26%-a vélekedett így, a következő években rohamosan csökken a hasonlóképpen nyilatkozó tanulók száma, és a 17 évesek körében már csak 69,62%-ot mutat. A különbség több, mint 13%-os, ami azt jelenti, hogy négy év alatt ennyivel csökkent a kábítószer-fogyasztók iránti idegenkedés, s természetesen ennyivel nőtt az irántuk tanúsított megértés. S ha a kapott értékeket összehasonlítjuk az alkoholizmus elutasítását jelző mutatókkal, 16 és 17 éves korban mindössze 4—5%-os különbséget találunk. Ez pedig arra enged következtetni, hogy a 16 és 17 éves fiatalok körében az alkoholistáktól és a drogfogyasztóktól való idegenkedés között *nincs* számottevő különbség. S ez már kicsit sem megnyugtató, különösen akkor nem, ha azt is számításba vesszük, hogy esetenként a szavakban kifejezett vélemény és a tényleges viselkedés nem mindenütt fedi egymást — amint erre azok a fiatalok hívják fel a figyelmet, akik noha „ki nem állhatják" a dohányzást és az alkoholt, mégis dohányoznak és alkoholt is fogyasztanak.

*

Jelen felmérésünk alapján összegezésként megállapíthatjuk, hogy a kábítószer-fogyasztás problémája napjainkban nemcsak a nagyvárosok, de a kisebb népességszámú községek, települések fiataljai között is érezteti hatását. Az általunk vizsgált 14—17 éves általános és középiskolás

fiatalok 1,05%-a került már aktív kapcsolatba a kábítószerrel, s ez az érték nagyságrendjét tekintve egyes nagyobb városok tíz-tizenöt évvel ezelőtti drogfogyasztásra vonatkozó adataival mutat hasonlóságot. Úgy tetszik azonban, hogy a következő években — a napjainkban általánosan érvényesülő tendenciának megfelelően — bizonyos növekedésre számíthatunk e téren, ugyanis a kábítószer-kipróbálásra vonatkozó kifejezett szándéka és a narkomán személyekkel való személyes ismeretsége miatt a fiataloknak átlagban mintegy 4%-a (egyes korosztályokban különösen 17 éves korban ennél lényegesen több, azaz 6, 10, sőt 13%-a) komolyan veszélyeztetettnek tekinthető egy esetleges kábítószer-fogyasztás szempontjából. Az iskolás fiatalok körében terjedő drogfogyasztás okait keresve nem hagyható figyelmen kívül a fiatalok kábítószerélvezetre vonatkozó felfogása sem. A narkomániához való hozzáállás alapján megállapíthatjuk, hogy 100 közül 11 fiatal meglehetősen toleránsan viszonyul a kábítószer-fogyasztáshoz, olyannyira, hogy nem érzékeli azt a társadalmi problémát, amit a narkománia terjedésének veszélye magában hordoz. A vizsgált személyek nagyobb része azonban a kábítószer-fogyasztás megfékezésére irányuló intézkedések mellett foglal állást. Leghatározottabban a nemdohányzó és nem ivó tanulók lépnek fel ezzel az igénnyel, míg a dohányzó és szeszes italt fogyasztó fiatalok megértőbbek. A válaszok azonban azt is tükrözik, hogy a jelenség értelmezése, értékelése körül nagy a bizonytalanság. A gyógyító, segítő szándék éppúgy kifejezésre jut nézeteikben, mint a kábítószerélvezők megbélyegzése, stigmatizálása, a társas kapcsolatokból való azonnali kirekesztésének igénye. A fiatalok részéről kifejezésre jutó ellentmondásos hozzáállás éppúgy, mint azoknak a fiataloknak a relatíve magas száma, akik egyáltalán nem tekintik problémának a narkomániát, a további felvilágosító munkák szükségességére utal.

Jegyzetek

[1] Dr. Nagy Gábor—Lovass Pál: A kábítószerek világa. Medicína, Budapest. 1985. 15. o.

[2] I. m. 12. o.

[3] I. m. 61—62. o.

[4] Királyné Dévai Margit: A kábítószerjelenség néhány sajátossága Olaszországban. Társadalmi Beilleszkedési Zavarok, Bulletin V. Budapest, 1985. 156. o.

[5] Kolozsi Béla: A fiatalkori drog-visszaélés és toxikománia franciaországi kutatása. Társadalmi Beilleszkedési Zavarok, Bulletin II. Budapest, 1984. 62. o.

[6] Bulletin V. i. m. 162. o.

[7] Bulletin II. i. m. 64—65. o.

[8] Bulletin II. i. m. 66. o.

[9] Szerzőcsoport (dr. Milica Petrović, prof. dr. Jelena Špadijer-Džinić, prof. dr. Obrad Perić, doc. dr. Jovan Bukelić, dr. Stevan Petrović, dr.

Vukosav Vučković, Vesna Korać): Droga i mladi. Privredna štampa, Beograd, 1980.

[10] Droga i mladi 24. o.

[11] Bulletin V. i. m. 163. o., valamint Droga i mladi 39. o.

[12] Bulletin II. 58. o., valamint Droga i mladi 33. o.

[13] Bulletin II. i. m. 61. o.

[14] Droga i mladi 47. o.

[15] Droga i mladi, 37. és 47. o.

[16] A kábítószerek világa. i. m. 319. o.

[17] Droga i mladi 24. o.

[18] Droga i mladi 70. o.

Rezime

Mladi i droga

Autor je u svom napisu pod naslovom „Mladi i droga" analizirao neke odnose 666 mladih, koji pohađaju sedmi i osmi razred osnovne škole i prvog i drugog razreda srednje škole, prema drogi. Studija čini drugi deo jednog obuhvatnijeg rada, koji otkriva opšti osećaj, vladanja, običaje i način života mladih. Prvi deo pod naslovom „Pušenje i trošenje alkohola kod mladih" želi da ukaže na neke karakteristične osobenosti pušenja i trošenja alkohola, što se sve više širi među mladima.

Ova studija, sa tačke gledišta odnosa mladih prema drogama, služila je dvostrukom cilju. Prvo — na bazi jedne ankete iz 1985. god. — daje konkretne podatke o tome, koliko je mladih u školskom uzrastu na teritoriji određene opštine došlo u vezu sa drogom, a s druge strane — na bazi shvatanja ispitanih lica — otkriva stavove i shvatanja dotičnih godišta, u odnosu na droge. Dobiveni rezultati potvrđuju, da trošenje droga danas već nije isključivo problem velikih gradova, razvijenih industrijskih centara, jer ni manja naselja nisu oslobođena te brige, kao što ni shvatanje mladih u manjim naseljima ne znači punu zaštićenost sa gledišta eventualnog kasnijeg trošenja droge. Brojčani podaci o utrošku droge kod mladih, obuhvaćenih anketom, potvrđuju, da je 1,05% ispitanog uzrasta došlo do aktivne povezanosti sa drogom, ali zabrinjava da se u sledećem vremenskom razdoblju treba računati sa izvesnim porastom, u ovom pogledu. Podaci iskazuju i to, da postoji izraziti prohtev za isprobavanje droge i za poznanstvo sa narkomanim osobama, te da se može smatrati da oko 4% mladih se nalazi pod naročitom opasnošću, u pogledu eventualnog budućeg korišćenja droge.

Stavovi ispitanih osoba, u odnosu na narkomaniju, ukazuju na to da se jedan deo (11 od 100 njih) orijentiše prilično tolerantno prema tom pitanju tj. ne oseća značaj onog društvenog problema, koji nosi u sebi mogućnost širenja uživanja droge.

Veći deo njih međutim, naročito đaci, koji ne puše i ne troše alkohol, zauzeo je stanovište, u korist postupaka društva za sprečavanjem korišćenja droga. Stavovi mladih, uzetih u razmatranje, odražavaju međutim i činjenicu, da postoje pojave ozbiljne nesigurnosti u vezi sa shvatanjem i vrednovanjem ovog problema. Namera za lečenjem i pomoći je u njihovoj svesti isto tako

prisutna, kao i žigosanje uživalaca droge i njihovo isključivanje iz društvenih veza. Različiti pristup mladih, u odnosu na uživanje droge zahteva dalje radove za prosvećivanje mladih.

Resummee

Die Jungen und das Rauschgift

Der Verfasser hat in seinem Artikel unter dem Titel „Die Jungen und das Rauschgift" Beziehungen von 666 Jungen, die die siebte und achte Klasse der Grundschulen und die erste und zweite Klasse der Mittelschulen begehen, analysiert. Die Studie bearbeitet eigentlich den zweiten Teil einer umfassenderer Arbeit die das allgemeine Gefühl, Benehmung, Gewonheiten und Lebensart der Jungen erforscht. Der erste Teil unter dem Titel „Rauchen und Alkoholverbraucht zwischen de Jungen" will auf einige charakteristische Spezialitäten des Rauchens und des Alkoholverbrauchs — das sich zwischen den Jungen immer mehr verbreitet — hinweisen.

Diese Studie dient hinsichtlich der Beziehungen der Jungen, zu den Drogen, zweifachem Ziele. Zuerst — auf Grund einer Ankete im Jahre 1985 — gibt sie konkrete Daten darüber, wie viel Jugendlichen im schulpflichtigen Alter, in einer bestimmten Gemeinde, in Verbindung mit Rauschgift gekommen sind, und zweitens — auf Grund der Auffassung der befragten Personen — entschliesst sie die Stellunsnahmen und Auffassungen der genannten Lebensjahre hinsichtlich der Drogen. Die erhaltene Ergebnisse stellen fest, dass die Rauschgiftnützung heute nicht mehr das ausschliessliche Problem der grossen Städte, entwickelter Industriezentren ist, da auch die kleinere Siedlungen nicht von dieser Sorge befreit sind, nachdem die Auffassung der Jugend in den kleineren Siedlungen nicht die Befreiung von dem Gefahr des eventuell späteren Gebruchs der Drogen bedeutet. Die numerische Daten über dem Gebrauch der Drogen der Jungen, die diese Ankete aufweist, bestätigen, dass etwa 1,05% der befragten Jahrgänge, aktiv zu Drogen gebunden sind, aber es ist zu befürchten dass man mit bestimmten Zunehmen, dieser Zahl ze rechnen hat. Die Daten zeigen auch darauf hin, dass auch ein bestimmter Wunsch die Drogen zu proben, und zu Bekanntschaft mit Narkomanen Personen besteht. Daher kann man in Betracht nehmen, dass etwa bei 4% der Jugend gewisser Gefahr des eventuellen Drogengebrauchs besteht.

Die Standpunkte der befragten Personen, hinsichtlich der Narkomanie, zeigen darauf hin, dass ein Teil von ihnen (elf von Hundert) sich ziemlich tolerant zu dieser Frage orientiert, dass heisst, er fühlt das gesellschaftliche Problem nicht, dass die Verbreitung des Drogengenusse in sich trägt. Der Grossteil der Befragten jedoch — besonders die Schüler, die nicht rauchen und keinen Alkohol verbrauchen, steht auf dem Standpunkt der Nötigkeit von Massnahmen um die Bändigung des Drogengebrauchs. Die Auffassungen der Jungen, die analisiert wurden, drücken auf die Tatsache aus, dass auch Erscheinungen der Unsicherheit in Hinsicht der Erklärung und Bewertung dieses Phänomens bestehen. Das Verlangen zur Heilung und Hilfe ist in ihren Gedanken ebenso vorhanden als das Brandmarken der Nützer der Droge, und ihre Ausschliessung aus dem gesellschaftlichen Vereinigungen. Verschiedene Einstellung der Jungen, hinsichtlich der Drogenverbrauchs stellt weitere Arbeiten in der Erziehung der Menschen, als nötig vor.

Original scientific paper

Antun Rudinski

BALKONOK SZABADKA ÉPÜLETEIN

Különös és szinte érthetetlen, hogy miért nem foglalkozott eddig alaposabban az építészeti formanyelv egy olyan közismert elemmel, mint a balkon. De mielőtt még hozzákezdenénk, felmerül a kérdés: balkon vagy erkély, netán loggia?

Vajon a balkon azonos lenne a loggiával és az erkéllyel, vagy ez utóbbit csak csukott balkonnak tekinthetjük, s a loggia csupán tükörképe lenne? A szűkszavú lexikoni meghatározások legfeljebb csak nyelvi különbséget tesznek közöttük: a balkon kiugró emeleti rész bekerítve, az erkély afféle csukott balkon — ablakokkal, a loggia pedig a külső tér felé egyik oldalról nyitott helyiség. A műépítészeti karokon sem jobb a helyzet, ahol tehetséges fiatalok nemzedékei próbálkoznak az építészet kifejező eszközeinek a formateremtés szabályainak megfelelő alkalmazásával, miközben nem ismerkednek meg azok keletkezéstörténetével.

Létrejöttüket köszönhetik irracionális mozzanatoknak is, például az ember magasságok iránti vágyának. Első tervezőik kiemelt térbeli helyet szántak nekik: nem a földszinten, de nem is túl magasan helyezve el az álmodozásnak ezeket a színhelyeit. Ez az ember szellemi szükségleteit kielégítő sajátos építészeti forma mind pszichológiai, mind szociális és társadalmi-gazdasági vonatkozásban többjelentésű. Magában hordozza a külső és belső tér, a földhözragadtság és az emelkedettség, a lenn és a fenn, a szegények és a gazdagok, az elnyomók és elnyomottak, a szerencsések és szerencsétlenek, végső soron pedig még a szerelmesek és a szenvedők örök ellentétét is.

Vagy éppen racionális mozzanatoknak köszönhetik létrejöttüket? Az építész formateremtő és szerkezetkialakító készségének az eredményei is lehetnek a zárt belső és nyitott külső tér közötti kapcsolat megteremtésében, miáltal az építész ritmussal, fénnyel és árnyékkal, mozgással és líraisággal szándékozik telíteni művét. A balkon és az erkély nem más mint a belső tér külsővel való meghosszabbítása. A loggia pedig a külső térnek a belsőbe való beillesztése.

A balkon, az erkély és a loggia egyjelentésű építészeti elemek az emberi szükségletek kielégítését szolgáló szellemi alkotótevékenység folyamatában. Külsőleg magukon viselik annak a kornak jegyeit, amelyben létrejöttek. Az építészet olyan szimbolikus elemei, amelyek az emberi alkotótevékenység folyamatában csak formai és anyagi változásokon mennek át. Ugyanazon forma térbeli, időbeli és anyagi átalakulásának lehetünk tanúi, függetlenül attól, hogy hol jött, vagy jön létre.

Létrejöttük után kutatva visszamehetünk a babiloni toronyig, Szemiramisz függőkertjéhez, az egyiptomi piramisokhoz, a görög—római templomokhoz és palotákhoz, de a romantikus és gótikus székesegyházhoz is. Nehéz lenne pontosan meghatározni, hova is vezethetők vissza, hisz valamennyi példára jellemző az ember magasságigénye.

Ezek az építészeti elemek fellelhetők már az antik birodalmakban is, több ezer évvel a csipkés gótikus balkonokat, a velencei loggiákat vagy a nyugat- és észak-európai reneszánsz építészetet megelőzően. A barokk és a rokokó művészete hullámzó felületek játékában, tömegek ritmusában és dekoratív részletekben bontakoztatta ki ezeket a formákat. Nem feledkezhetünk meg a középkori keleti építészetről sem, amely emberi léptékű erkélyeivel és balkonjaival a Balkán félszigeten is jelentős épületegyütteseket hozott létre. Így ez az épületelem hosszú fejlődési utat megtéve, kelet és nyugat hatásainak a kereszttüzében formálódva, teljesen letisztulva jutott el Közép-Európába, a múlt század közepe táján. Aligha kétséges, hogy az emelkedettség és a szép iránti igény hozta létre évszázadok és ezredek kulturális tapasztalatainak az ötvözése által. Bármilyen változások érték is az idők folyamán, sikerült megőriznie eredeti jellemzőit, kiemelt jellegét és szabályos háromszög, téglalap, vagy kör alakú formáját. Az idők folyamán magában hordozta saját funkcionális ellentéteit, a háború sötétségét és az élet ígéretét. Ki tudná megmondani, hány ember halálát vonták magukkal az erődítményeken kiképzett erkélyek, s hány balkon játszott szerepet a forradalmi mozgalmak elindításában?

Az építészeti formanyelvnek ezek az állandó elemei egyaránt racionálisak és irracionálisak. Az alkotótevékenység a történelem folyamán mindig két forrásból táplálkozott: egyrészt a hagyományból, a tudományból és a képzeletből, másrészt pedig a hatalomból és a tőkéből, amelyek az emberi haladás egyazon tengerébe ömölve segítik elő a szép megteremtését.

Szabadka. Kevés ilyen kis és emberi mértékű város van, amelynek ilyen kis területen kialakult városközpontját ilyen sokféle balkon, erkély és logia díszítené. Szinte alig van olyan többszintes épület, amelyen nincs jelen az építészeti formanyelvnek ez az eleme, egy vagy több megnyilvánulási formájában. A szabadkai balkonok és erkélyek létrejöttét a 18. század végére és a 19. elejére tehetjük, amikor Európában a barokk és a rokokó építészet pazar formái virágkorukat élték. Bár Szabadka már akkor szabad királyi város volt, a városkép meg sem közelítette a mait. A 18. század végén csak egyetlen többszintes épület

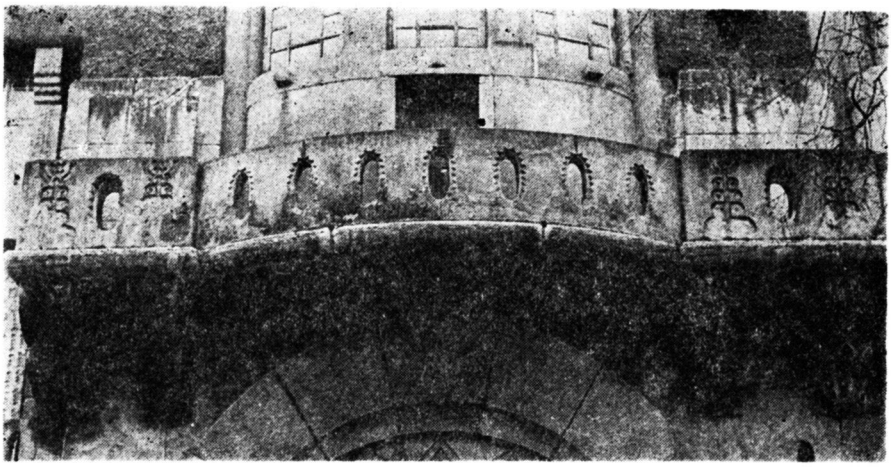

2. A Városháza Nagy Tanácsterme előtti balkon részlete

volt a városban, a jelenlegi községi küldött-testület helyén levő kaszárnya, amelyen nem volt balkon.[1]

Az első balkont 1829-ben építették, amikor egy emeleti szinttel bővítették a régi városházát.[2] Ez a balkon centrális helyet kapott a főbejárat fölött, a toronyóra alatt. Ma már aligha deríthetjük ki, hogy a korabeli városka polgármestere innen üdvözölte-e a poros vagy éppen sáros főtérre összesereglett polgárokat, vagy sem. (A mai Köztársaság téren annak idején piac volt.)[3] Egy azonban biztos: a profán építészetnek ez a megnyilvánulása nem véletlenül egészült ki balkonnal, hisz ezáltal is hangsúlyoznia kellett a városiasodás jelszavát zászlójára tűző új vezetőség hatalmát és szerepét.

Nem véletlen, hogy ugyanezen a helyen 80 évvel később, 1908 és 1912 között felépült a ma is álló városháza. Ez a hatalmas méretű és rendkívüli szépségű épület a város gazdasági hatalmáról is tanúskodott. A balkon ugyanott maradt, mint az előző épületen — a főbejárat felett és a torony alatt —, azzal, hogy Roth Miksa vitrázsaival díszített három erkély teremt kapcsolatot a nagy tanácsterem és a tér között. Az építészeti formanyelv változatlan maradt a polgármester és az ispán tanácstermeinek (a mai sárga és kék tanácsteremnek) a balkonjai esetében is, amelyek külvilággal való kapcsolata a polgárokhoz való viszonyulást fejezi ki. Valószínűleg nem véletlen, hogy a városháza tervezői[4] az épületkülsőn alacsonyabb és magasabb tornyokkal szimbolizálták a társadalmi hierarchiát. Ez utóbbit a nagytorony, a várost a kisebb torony testesítette meg. Ezen a három balkonon kívül nincs több az épületen. Megformálásuk azt sugallja, hogy a mesterség, a hagyomány és a képzelet ezúttal is a hatalom és a tőke szolgálatába szegődött. (1. és 2. sz. kép)

Mivel nincs tudomásunk arról, hogy a városban levő erődön volt-e erkély vagy sem, ezért a Lončarević[5] épületen levő erkélyt tekinthetjük

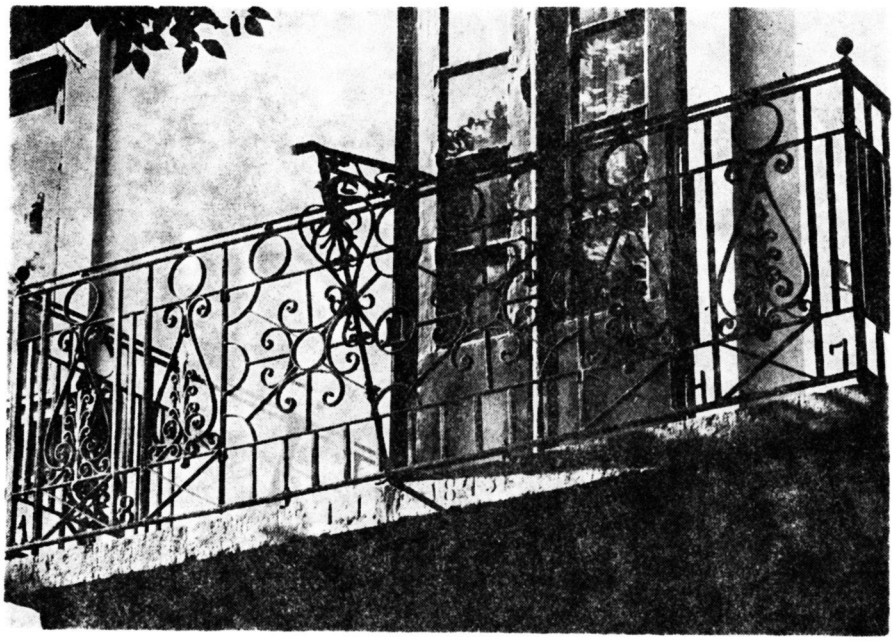

3. A város legrégebbi balkonja

az elsőnek, amely a múlt század elején épülhetett (a mai Sportüzlet felett).

Sajnos, sem az első balkon, sem az első erkély nem maradt fenn, de minden bizonnyal elmondhatjuk, hogy annak idején nemcsak térbeli hatásuk volt, hanem társadalmi és gazdasági tekintélyt is jelentettek. Ezek a tulajdonságok is bizonyítják, hogy az építészeti formanyelvnek nemcsak esztétikai kategóriáiról van szó, hanem a társadalmi megkülönböztetés építészeti vetületéről is. Századunk második felének építészete — a házgyári elemek időszaka — a többszintes lakóépületek erkélyeivel és balkonjaival igazolta ezt.

De térjünk vissza a 19. századhoz, amely egészében véve a város gazdasági és kulturális fellendülésének időszaka, valamiféle megkésett reneszánsza volt, a városiasodás, az építkezés és az életmódváltozás terén.

Alig egy évszázad alatt emberhez méltó és európai értelemben vett város lett a beépítetlen területektől, vizenyős lapályoktól tarkított jelentéktelen mezővárosból. Egyetlen évszázad alatt tette meg a városfejlődés valamennyi szakaszát.

Még hozzá sem kezdtek a színházépület és a szálló építéséhez, amikor már elkészült a város minden bizonnyal legrégebbről fennmaradt balkonja. Ez a változatlan formában fennmaradt balkon 1843-ban épült (jelenleg a Köztársaság tér 6. sz. alatti Kraš cipőüzlet felett látható). Külön érdekességnek számít, hogy a kőfaragó két kezdőbetűt és

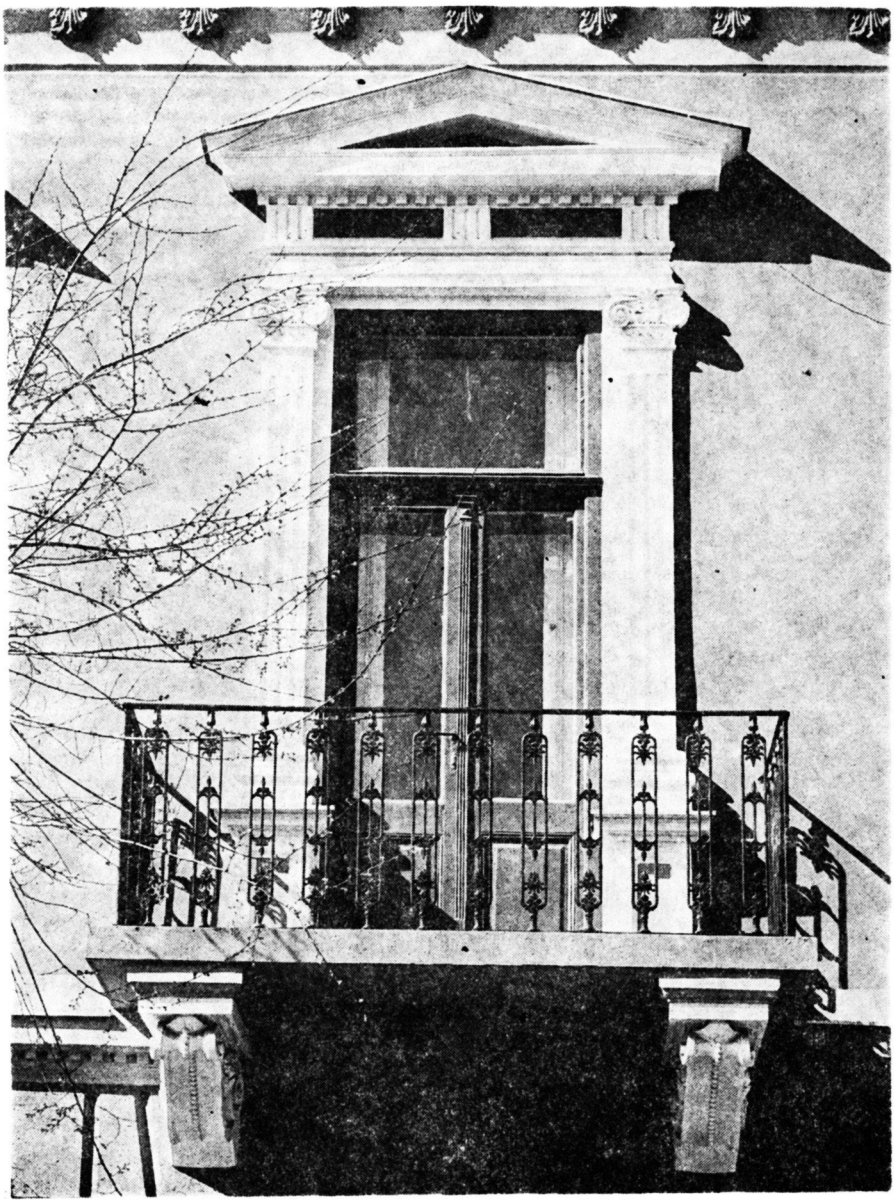

4-a A Wagner Nándor által 1881-ben tervezett balkon (Strossmayer u. 20.)

egy évszámot vésett be: I. J. 1843. A kovácsmester viszont az 1848-as évszámot kovácsolta a balkonkerítés alsó szegélyére (3. sz. kép). A két évszám közötti eltérés okáról nincs tudomásunk. Még két balkon származik ebből az időszakból. Az egyik formájában maradt fenn, közvetlenül az iménti mellett, s a korlátján szintén az 1848-as évszám sze-

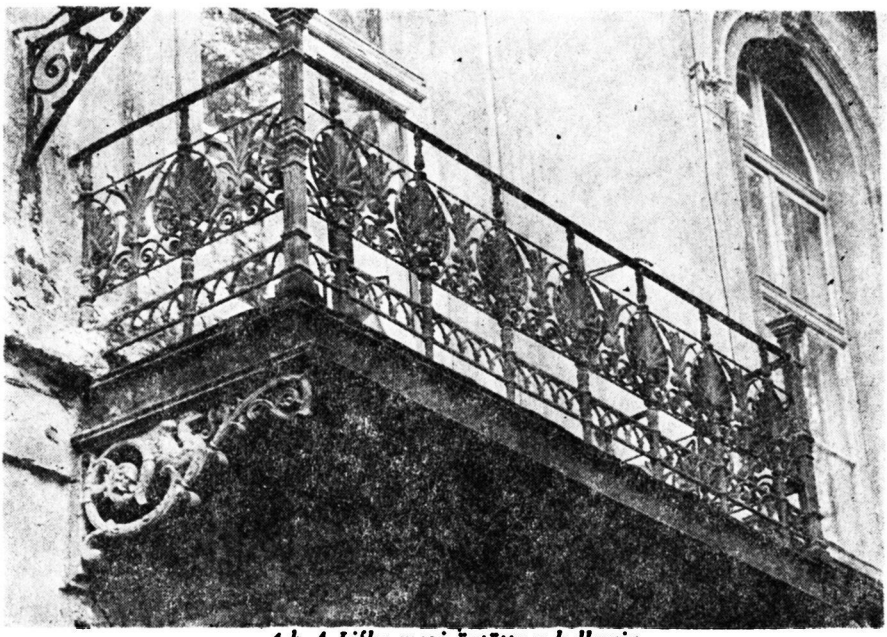

4-b A Lifka mozi öntöttvas balkonja

repel. Ugyanabban az időszakban, ugyanolyan stílusban készültek, mégis különböznek egymástól. Szintén korabeli balkonnak számít a Szent Teréz templom — időközben változásokon átment — balkonja, amely a város két neves építészének a kezenyomát viseli magán. Skultéti János az 1840-es évek végén tervezte meg, Titus Mačković pedig az 1880-as évek vége táján alakította ki jelenleg is látható formáját.[6]

A 19. század derekán egyre több emeletes épületet húztak fel, de nem mindegyiken alakítottak ki balkont vagy erkélyt. A múlt század végét és századunk elejét az intenzív árucsere következtében megnövekedett tőkefelhalmozás jellemezte. Ezek a pénzügyi lehetőségek kihatással voltak a város arculatának megváltozására. Szabályozták és kikövezték az utcákat, fasorokat ültettek a városközpontban, a földszintes épületeket és üres telkeket emeletes házak váltották fel. Meglepő, hogy milyen sok emeletes házon kapott helyet az általunk tárgyalt három építészeti elem, a balkon, az erkély és a loggia. Szinte alig van a városban többszintes épület balkon nélkül, de az sem ritka, hogy ugyanazt a homlokzatot díszíti balkon és erkély, balkon és loggia, vagy éppen erkély és loggia. Mintha valamilyen versengés alakult volna ki az építészek és a beruházók között. Erre a játékos alkotótevékenységre a formagazdagság, az épülethomlokzatok minden képzelőerőt felülmúló megformálása jellemző. Komoly szerep jutott ebben a kőfaragóknak, a gipsszel dolgozó mestereknek, a kovácsoknak és a keramikusoknak, akik sajátkezűleg formálták meg az építészek elgondolásait, nemegyszer a saját szépérzéküktől vezérelve. Éppen ezért nem véletlen, hogy két egyforma balkon vagy erkély csak egy épületen lehet, másutt a városban nem találkozunk vele.

4-c A technológiai fejlődés eredményeként a 19. század végén létrejött ornamentika a város egyetlen francia stílusú balkonján

A balkonok és az erkélyek már elhelyezésüknél fogva az épület hangsúlyozott elemei, s vonatkozik ez nemcsak külső, hanem belső funkciójukra is. A balkonok és az erkélyek mindig kötődtek a szalonokhoz, kabinetekhez, vagy a női szobákhoz.[7] A balkonokat többnyire a bejárat fölött, ritkábban az oldalsó rizaliton vagy az épület sarok részén helyezték el, az erkélyeket viszont elsősorban a sarokrészeken, ritkábban a központi részen vagy az épületszárnyon.

A századforduló építészete a város esetében rendkívül gazdag ezekben az épületelemekben, s ennek köszönhetően módunkban áll, hogy bizo-

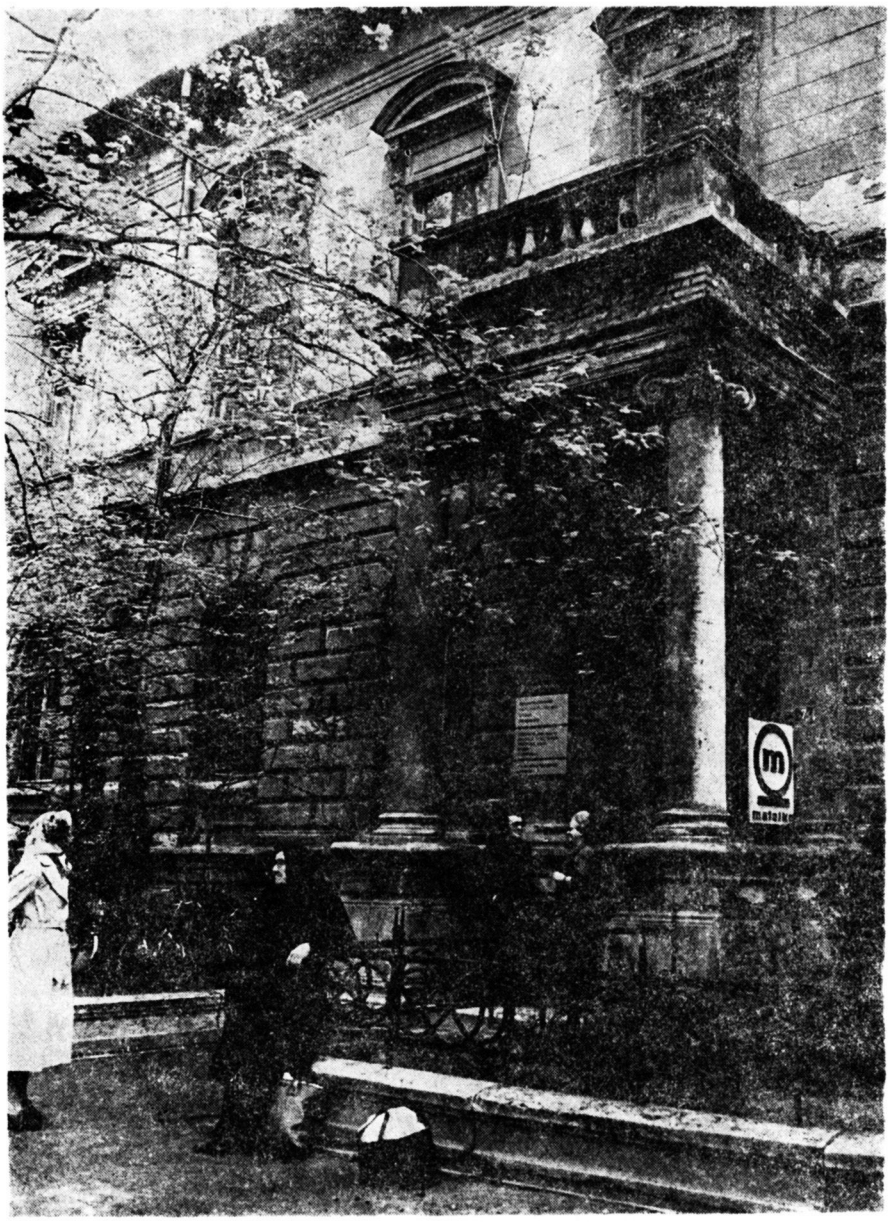

5. Lazar Mamužić polgármester 1891-ben épült palotájának balkonja, tervező: Titus Mačković (Lenin park)

nyos építészeti törvényszerűségekre következtessünk városunk mintegy három évtizedet felölelő lendületes fejlődése alapján, de megállapításaink a megformálásra és az anyagfelhasználásra is kiterjedhetnek. A régebbi balkonokat, amelyek a múlt század 80-as évei táján készültek, többnyi-

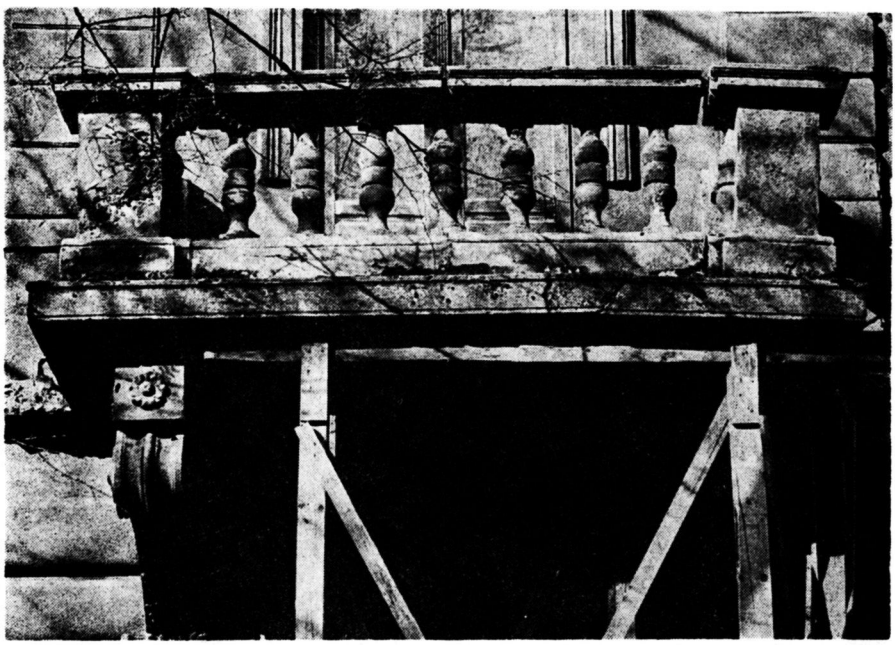

6-a Balkon ballusztráddal, Wágner Nándor tervezte 1893-ban (D. Tucović u. 9.)

re öntöttvas korláttal díszítették, ornamentikájuk egyszerű és egyenes vonalú, kőből vagy vasból készült alapzaton (4-a, 4-b, 4-c sz. kép) helyezték el őket, de van rá eset, hogy oszlopok tartják (5. sz. kép). A 80-as és a 90-es évek táján tűntek fel a kőoszlopos vagy baluszterek sorából álló balkonok, amelyek hézagait kovácsoltvas formákkal töltötték ki. (6-a, 6-b. sz. kép). A századforduló felé közeledve a kovácsoltvas korlátok válnak elterjedtté (7. sz. kép). Ezek a gazdagon díszített balkonok jellemzik a város felvirágzásának időszakát. Úgy tűnik, hogy mindenki versengett, az építészek a formateremtésben, a mesterek a művességben, a tulajdonosok pedig a gazdagságban (8-a, 8-b sz. kép). Ebből az időszakból az állomás előtti Lenin park reprezentatív palotáinak három balkonja érdemel figyelmet (8. sz. kép). Az építészeti formanyelv szempontjából a Vermes palota oszlopokra támaszkodó és „befalazott", erkéllyé átminősülő balkonját, valamint az épület háromszög alaprajzú erkélyét emelnénk ki. Ezek kétségkívül egyazon építészeti elemnek a különböző anyagi megvalósulásai (9. sz. kép).

Az ezt követő időszak, a 20. század, változásokat hozott az építészetben is. A szecesszió elutasította az eklekticizmus lobogását és nyugalmat kölcsönzött a formáknak, majd új kifejezőeszközök bevonásával, az ornamentikával, a színnel és a hajlékony vonalakkal gazdagította az építészeti megformálást. A balkon, az erkély és a loggia továbbra is jelen van az építészetben. Igaz ugyan, hogy nem sok emeletes épület készült ebben a stílusban az első világháborúig, és hogy rövid volt az idő ennek

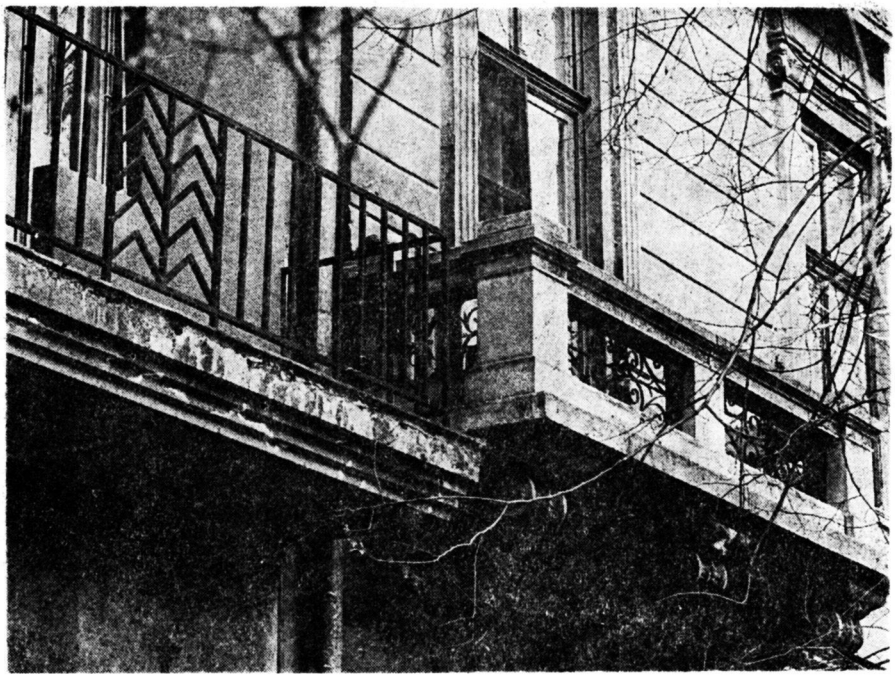

6-b Wágner Nándor által tervezett balkon az Október 10. tér 2. sz. házán

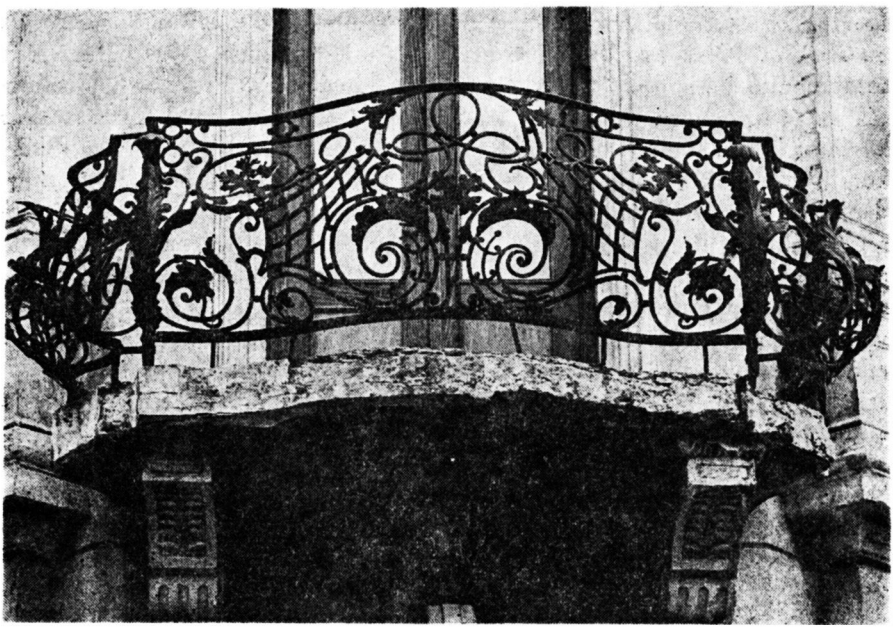

7. Az 1898-ban épült Zarić palota, tervezője Zarić Milan (Strossmayer u. 5.)

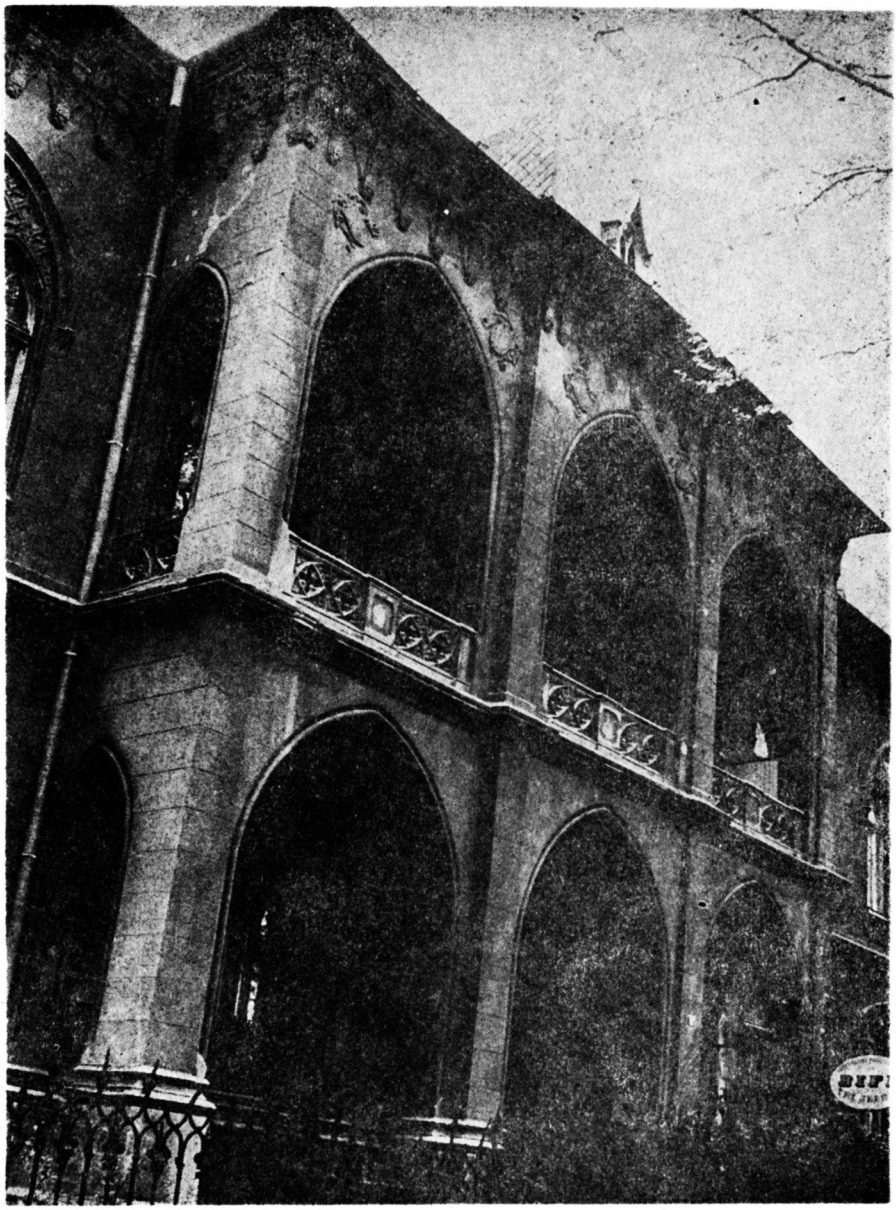

8-a Neogótikus Balkon Bíró Károly polgármester házán (Radić fivérek u. 7.)

az új stílusnak a befogadására, amely csak látszólag szakít az antik kultúrák reneszánsz által megszűrt és a múlt századi szabadkai építészetben fellelhető hagyományaival, függetlenül a korok és a stílusok változásától az építészeti önkifejezés változatlan maradt. Legegyszerűbben azzal jellemezhetnénk ezt a stílust, hogy könnyeddé tette a formákat és nemes-

8-b. Neogótikus balkon (Lenin park 11.)

sé a részleteket. (10-a, 10-b, 11. és 12. sz. kép). Az építészet két háború közötti válságos időszakában ezek a kifejezőeszközök nem merültek feledésbe, hanem továbbra is az elérhetetlen magasságokba törő ember vágyait fejezték ki. Az említett időszakban keletkezett épületeken ezek az elemek a múlt építészeti tapasztalatait igyekeztek érvényesíteni. Csak egyetlen kétszintes épületen alakította ki ezt az épületelemet a számunkra ismeretlen építész többféle formában (13. sz. kép). Kifejezésformája megfelel a 20. század annak idején korszerű építészeti törekvéseinek. A többi emeletes épület tervezőiről elmondhatjuk, hogy romantikus lelkek voltak, akik a szecesszió könnyedségét és szellemességét régmúlt stílusok elemeivel vegyítették, minden bizonnyal nem a saját elképzeléseik, hanem a beruházók elvárásai alapján.

A második világháborút követően napjainkig kibontakozó építészet látszólag mentes a költőiség minden jegyétől. Megváltoztak az emberek, a társadalmi és gazdasági viszonyok. A gyorsan előretörő technológiai

9. Vermes palota (Lenin park 9.)

fejlődés kihatással volt az építészetre is, az építészet formanyelve is gyorsan változott. Az alkotótevékenység lírai kifejezőeszközeitől megszabadulva áttért a minden szempontból hideg ipari technológiára. A hűvös eklektika a 20. század második felének ugyancsak kimért és hűvös modern építészetébe ment át. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy már az eklektika és a szecesszió időszakában is voltak tipizált épületek. Elég csak egy pillantást vetni a századforduló sorozatgyártásban készült épületdíszeire. De ez csak az ornamentika. Manapság már nem építenek házakat, hanem előre gyártják őket, s így a balkonok is a sorozatgyártás elemeiként épülnek be az egymásra húzott szintek sokaságába. Az építész szerepét átvette a tőke, mert az építész megfosztotta magát annak lehetőségétől, hogy emberhez méltó teret tervezzen az ember számára. Az ember pedig minél jobban eltávolodott a földtől, annál szerencsétlenebbé vált. A toronyházakban elveszítette maga alól a talajt és nem tekint többé vágyakozva felfelé, hanem tekintetével a földet keresi, mint valamiféle támasztékot. A toronyházak ma már az építészeti formanyelv beismert tévedéseinek számítanak, de azért tovább sokasodnak. Balkonaik és loggiáik minden vonatkozásban a saját ellentétükbe mentek át. Erre számos példát említhetnénk, különösen a 70-es és 80-as évekből, amikor elterjedt ezeknek a lakótömböknek az építése (14-a, 14-b. sz. kép).

De térjünk csak vissza a balkonhoz: vajon azonos jelentésű építészeti elem-e mint az erkély vagy a kukucskálóablak (a svábok által kiebitz-

10-a A jelenlegi Minerva nyomda balkonja — Vágó László és József terve alapján

fensternek nevezett látóka). Funkcióját és szerkezetét illetően azonos, hisz a külső és a belső teret köti össze, és kiemelt elhelyezése is a balkon és a terasz magassága felé közelít, szerkezetét illetően pedig szintén a homlokzaton kívülre nyúlik. Különbség közöttük egyedül a lexikai megközelítésben és az építészeti megfogalmazásban van. Az erkély elképzelhetetlen ablak nélkül. A polgári építészetben az emeletes épületeknél befalazott „balkon" ablaksoráról vagy egyetlen ablaknyílásáról van szó (15. sz. kép), de mi van akkor, ha kinyitják az erkély valamennyi ablakszárnyát, vajon akkor van-e különbség balkon és erkély között? Így válik nyilvánvalóvá, hogy az építészeti formanyelv egyjelentésű elemeiről van szó. Városunk erkélyeinek a fejlődési útja azonos a balkonokéval. Sőt mi több, az első ismeretes erkély (Lončarević ház) változáson ment át mint egyes korabeli balkonok is (például a Szent Teréz templomé). Ez az épületelem az új városházán is kiemelt helyet kapott, egy-

10-b A jelenlegi Minerva nyomda balkonja — részlet

részt a főtér felé nyíló homlokzaton és a két fontosabb utca felőli oldalon. Ugyanúgy jelen vannak a városban, mint a balkonok.

Alaprajzukat tekintve háromszögletűek, négyzetesek, téglalap alakúak, poligonálisak, félkör és ellipszis alakúak. Városunkban már régtől fogva kedvenc motívumnak számítottak a saroképületeken, ahol kifejezésre juthatott monumentalitásuk, de nem csak a fal síkjában kaptak

11. Megkésett szecesszió (Ivo Lola Ribar u. 9.)

13. Balkonok és erkélyek játéka

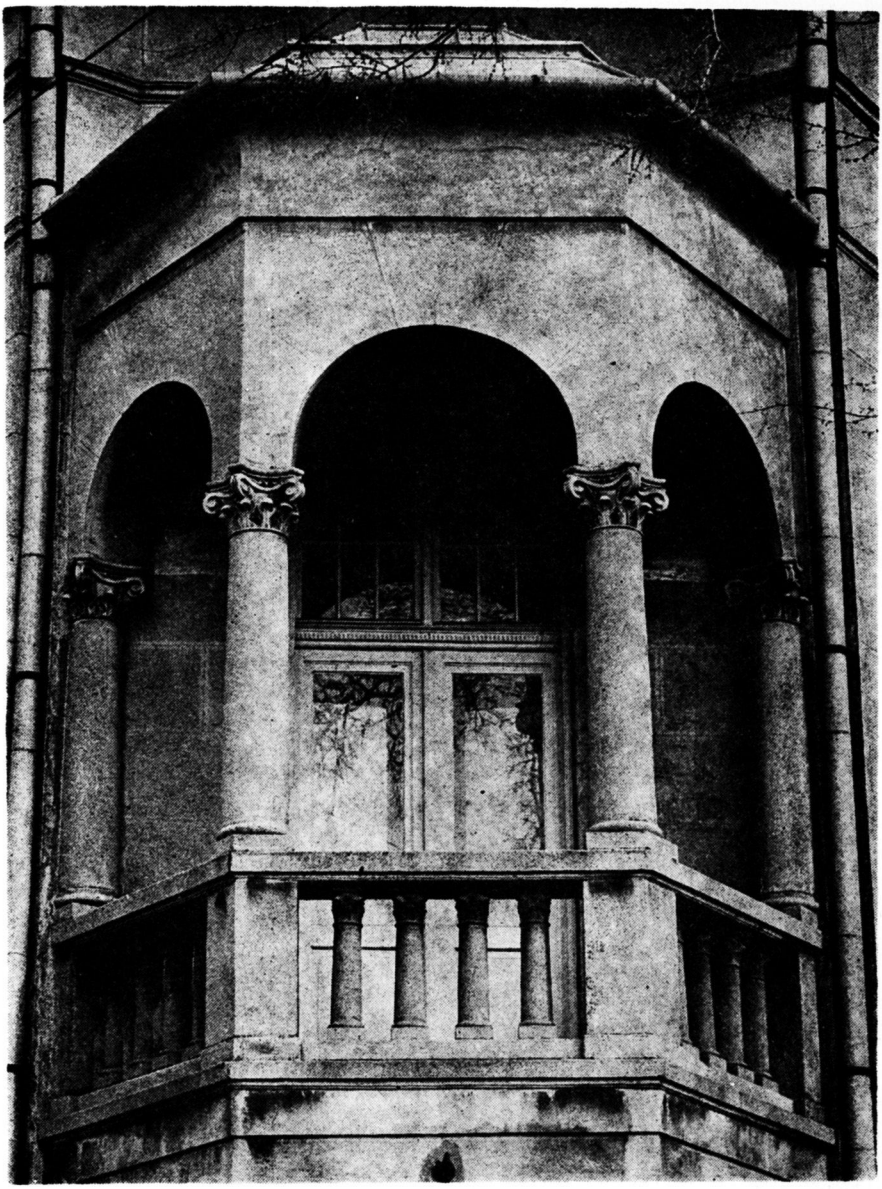

12. Csáth Géza házának balkonja

helyet, hanem a tetőszerkezet szintjén is. Így valamiféle erődökre emlékeztetnek. Mivel elhelyezésüknél fogva áttekinthetőek az útkereszteződés minden pontjáról, meghatározott szerepük van az összkép kialakításában. Bizonyára megvolt az oka, hogy az építészek és a beruházók miért éppen ezeket a stíluselemeket részesítették előnyben a saroképületeknél. Az intenzív városépítés időszakában ezek a saroképületek szolgáltak ki-

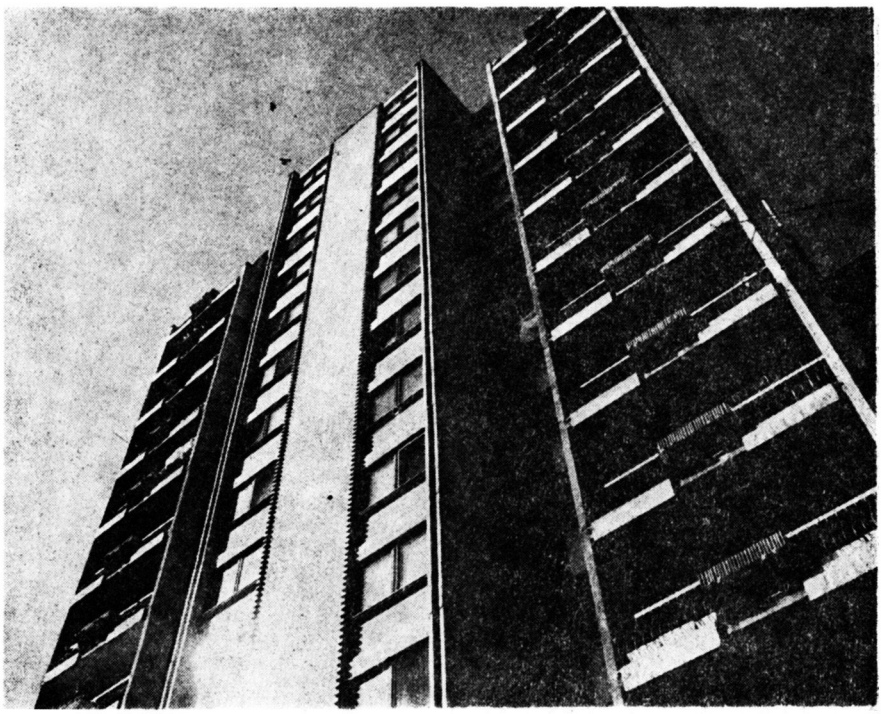

14-a. 14-b. Balkonok, loggiák és erkélyek, amelyek nem funkcionálisan, hanem kompozíciós szempontból szolgálják az összképet

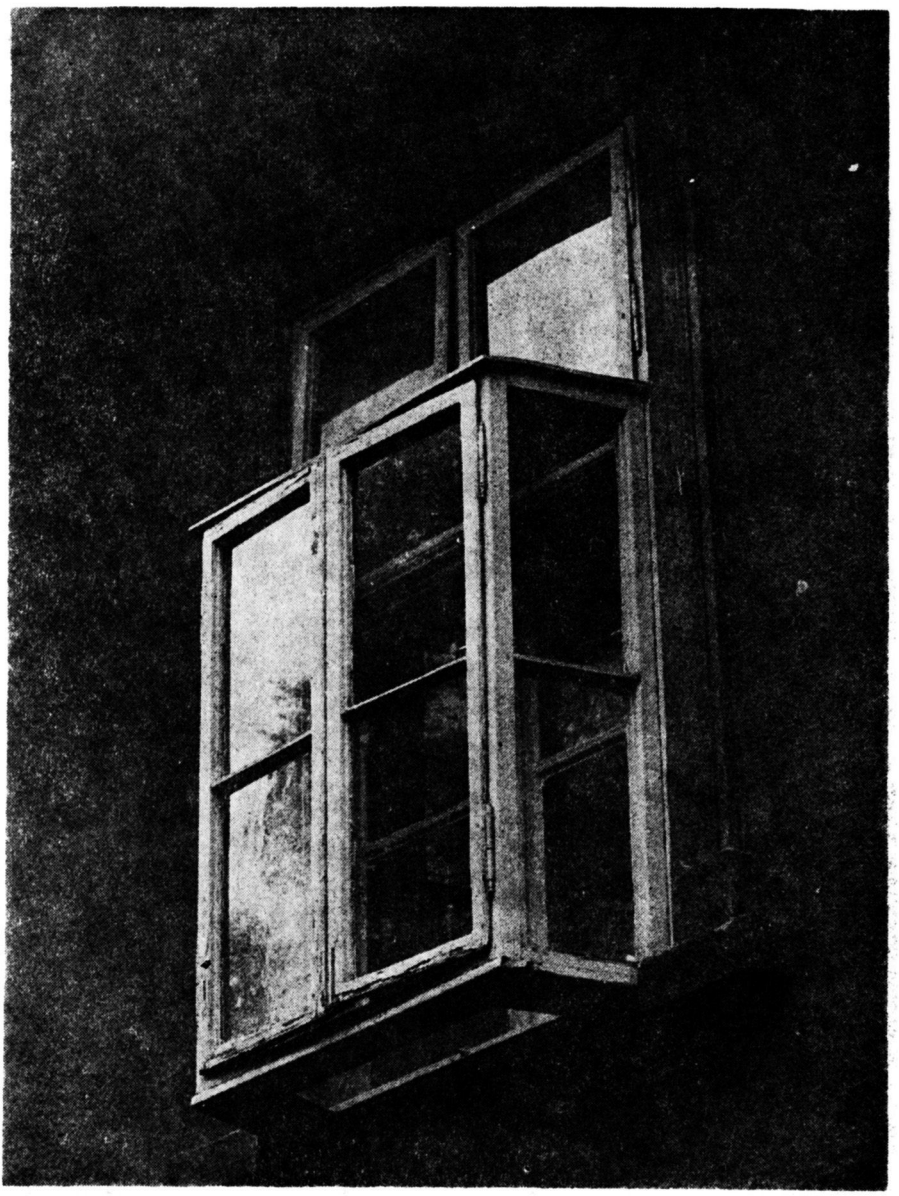

15. A kukucskálóablak városunkban és környékén ritkaságszámba megy

indulópontul az utca épületsorának kialakításához. Megfigyelhetjük azonban, hogy mindazokon a sarokházakon, amelyeken balkont építettek, nem terveztek erkélyt a tető szintjére. Az erkély azonban nemcsak a saroképületeken, hanem a többi házon is gyakran van jelen. Vagy centrálisan helyezték el őket, vagy két oldalt, egymással szimmetrikusan. Többnyire az emeleti rész belső funkcióját, a hálószobáét, a szalonét hangsú-

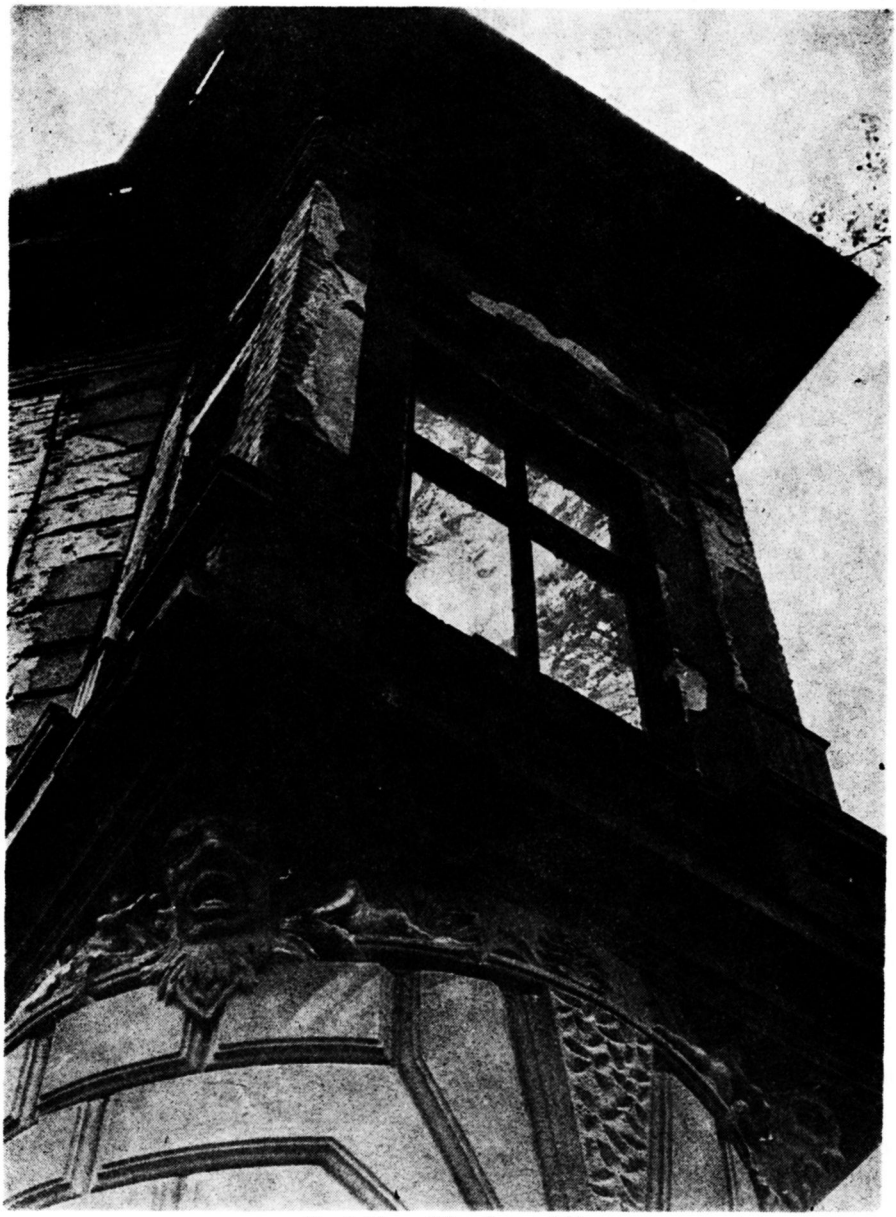

16. A Mamužić palota erkélye

lyozták, vagy pedig a bejáratra hívták fel a figyelmet (16. és 17. sz. kép).

Ennek az elemnek a jelenléte a városépítés minden időszakára jellemző, kezdve a 19. század első felétől egészen napjainkig, a városközpont legutóbbi emeletes épületéig (18. sz. kép). Az eltelt másfél évszázad során számtalan szép és emberi léptékkel mérhető formáját tervezték az

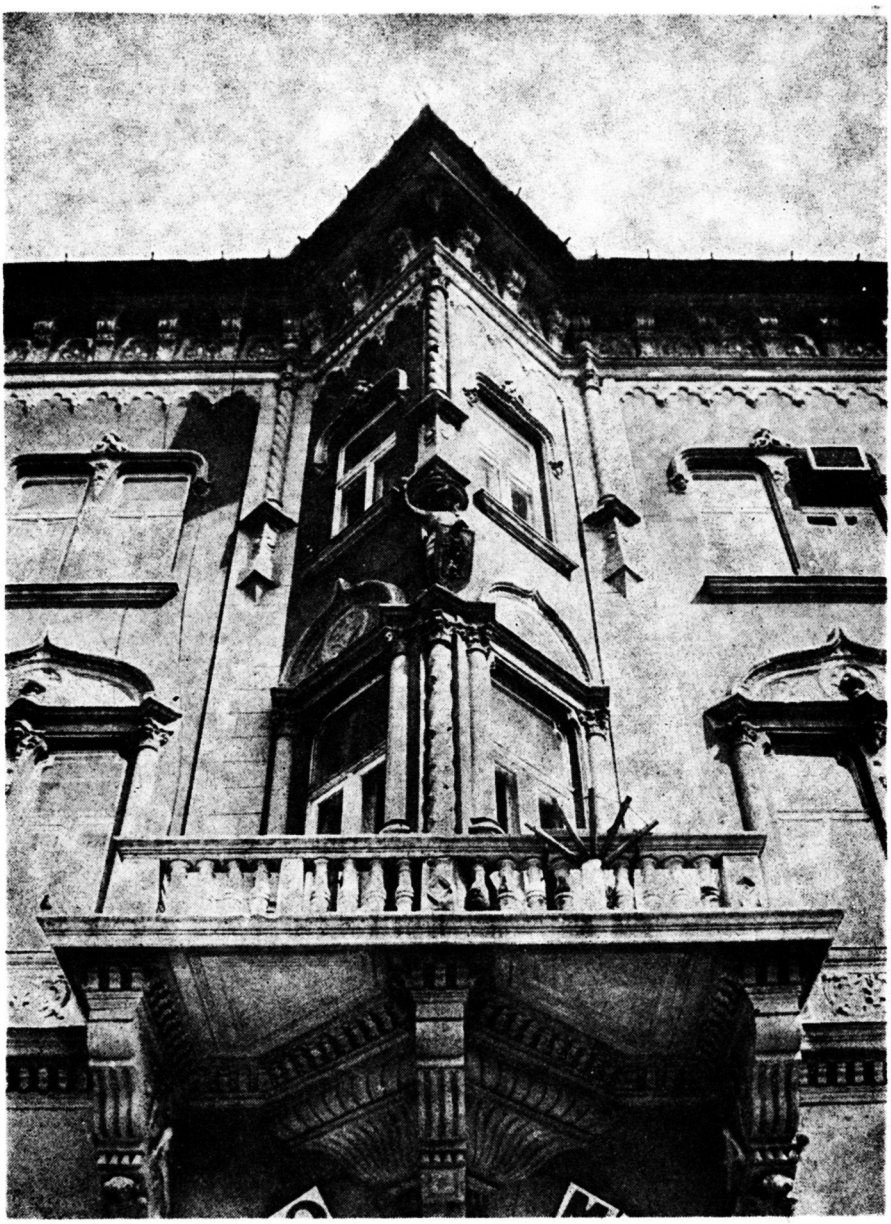

17. A Vojnić palota lakonos erkélye, tervezte Jedlicska János 1893-ban (Boris Kidrič u. 1.)

építészek. Az erkélyek ugyanannak az építészeti formanyelvnek a kifejezőeszközei, folyamatos jelenlétükkel az egymást követő időszakok stílusköveteimányeit szabályozzák. Eklektikus erkélyek, szecessziós erkélyek (19. sz. kép), két háború közöttiek, a modern építészet erkélyei és maiak követik egymást.

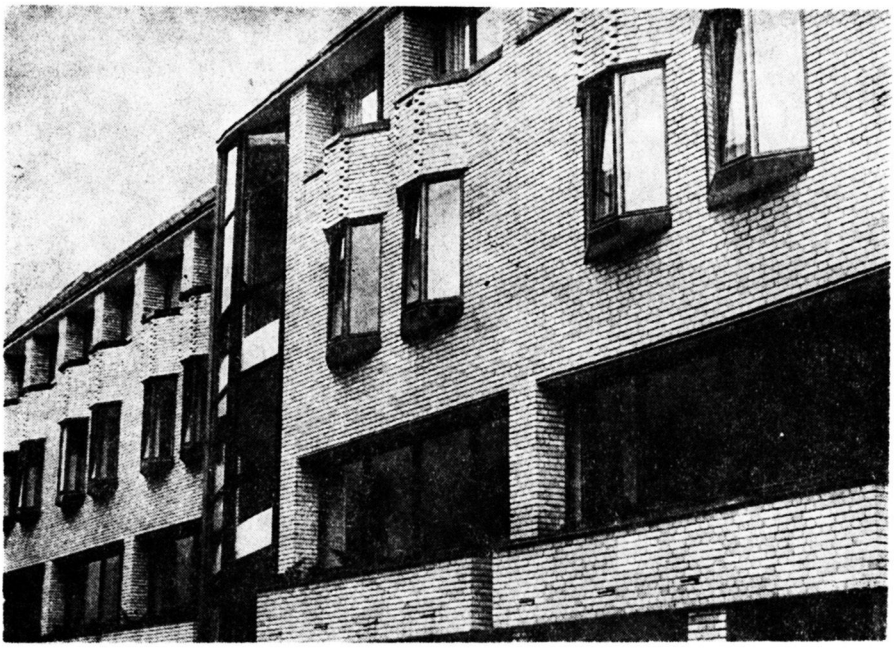

18. Balkonok, erkélyek és loggiák függőleges és vízszintes elrendezésben, mint külső és belső tér múlt és jövő összekötői. Tervező: Ivo Antić

Ez az épületelem különösen a két háború közötti időszakban volt kedvelt, amikor az építészetelmélet is nagy változáson ment át (20. sz. kép). A háború utáni korszerű, modern építészet kétféleképpen viszonyul hozzá. A többszintes épületeknek először a földszintjén, majd egymásra helyezve az emeletek számának megfelelően sokszorosítja őket (21-a, 21-b, 21-c. sz. kép). Másrészt viszont a térformáláshoz igényesen viszonyuló, a funkciót, a szerkezetet és az arányokat mérlegelő építészek kifejezőeszközeként jelentkezik a már kiépített térségbe beillesztett épületeknél. Vajon milyen jelentőséggel bírnak a városközpont új, de a kialakított térhez, környezethez és emberi igényekhez alkalmazott épületei? Lényegüket az erkély fejezi ki. A Matko Vuković utcai Standard Áruház, a népszerű Maxi-market és a Lazar Nešić téri lakóépület egyaránt azonos építészeti formanyelven fejezi ki önmagát, mégpedig a megformálás anyagától és az építés időpontjától függetlenül. Szerzőik a tér- és anyagmegformálás képzelőerejének birtokában és a fény-árnyék játékos kifejezésére törekedve valósították meg sikeresnek minősíthető alkotói elképzeléseiket.

A Szabadkának városias jelleget kölcsönző építészek nemzedékei közül különösen két építészt, Titus Mačkovićot és Raichle Ferencet kell kiemelnünk. Gazdag alkotótevékenységükből jó néhány épület érdemel figyelmet. Képzelőerejük olyan építészeti formanyelvben jutott kifejezésre, amely nem csak korukban számított utolérhetetlen teljesítménynek. Ez a két építész alkalmazta először városunk épületein a loggiát.[9]

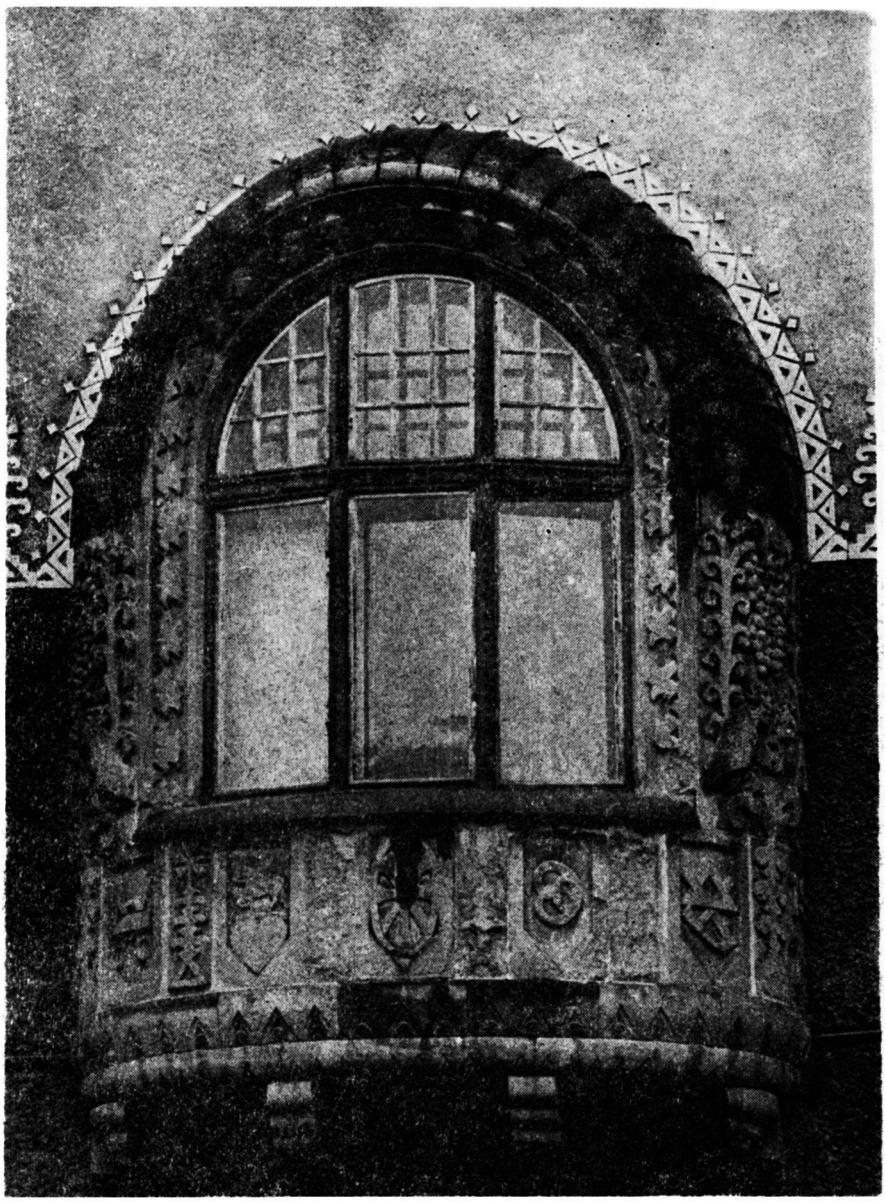

19. A Városháza egyik erkélye

Titus Mačković a város legmonumentálisabb középületét, a ma sárga házként[10] ismert első banképületet megtervezve nemcsak a tőke leendő szerepét és hatalmát sejtette, hanem a mai Strossmayer utca képét is meghatározta. Oszlopok közé helyezett balkonja elveszik a monumentális homlokzat központi rizalitja alatt. Szimmetriája, ritmusa, arányai és a díszítőelemek szimbolikája egy olyan építészeti kifejezésforma által

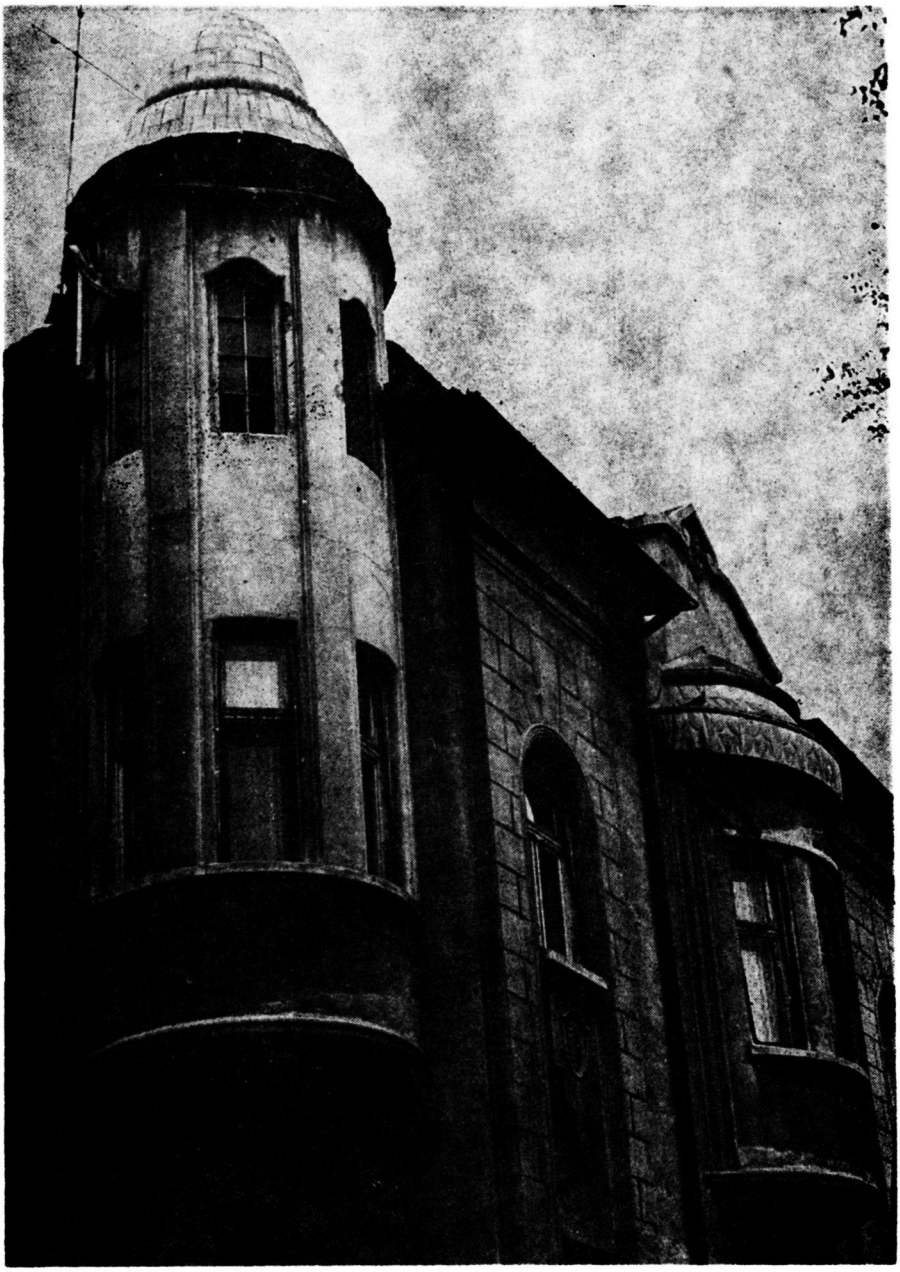

20. Sarok-erkély a V. Nazor utcában

jutnak kifejezésre, amely a tőke hatalmát jeleníti meg a téralakítás egy meghatározott időpontjában (22. sz. kép). Ehhez az alkotáshoz legfeljebb a Matko Vuković utcai épület[11] mérhető. Az utca fasorának sűrű lombkoronája mögött rejtőzködő, jellegtelen színűre festett épület

21-a, 21-b, 21-c 20. század: az építészeti formanyelv azonos, csak a korok különböznek

egyike a legszebbeknek a városban. Az épületrészek harmóniája a függőleges és vízszintes kompozíciós elemek klasszikus elvein alapulva hangsúlyozza a középső bejárati részt. A középső balkon két kariatidájával egyedülálló a városban (23. sz. kép). Monumentalitását még jobban kihangsúlyozza a két intimebb jellegű és nyugodtabb hatást keltő oldalsóval. Még egy kiváló kompozíciós készségre valló balkon utal tehetségé-

21-b

re, amelyet a Korzón levő Mamužić palotán láthatunk. (Boris Kidrič u. 8., 24. sz. kép). Egyébként Mačković valamennyi épületén rendkívül hangsúlyozott ez az épületelem, függetlenül attól, hogy balkonról vagy erkélyről van szó.

Raichle J. Ferenc, a formateremtés virtuóza, a határtalan elvonatkoz-

21-c

tatás nyugtalan szelleme. Alig egy évtized kellett neki három olyan épület megteremtéséhez, amelyek sokáig őrizni fogják a nevét. Joggal érdemelte ki az új gimnáziumépületre kiírt állami pályázat első díját.[12] Saroképületről lévén szó elsősorban a főbejáratot hangsúlyozta, amelynek reprezentatív központi helyet biztosított. Elképzelését következete-

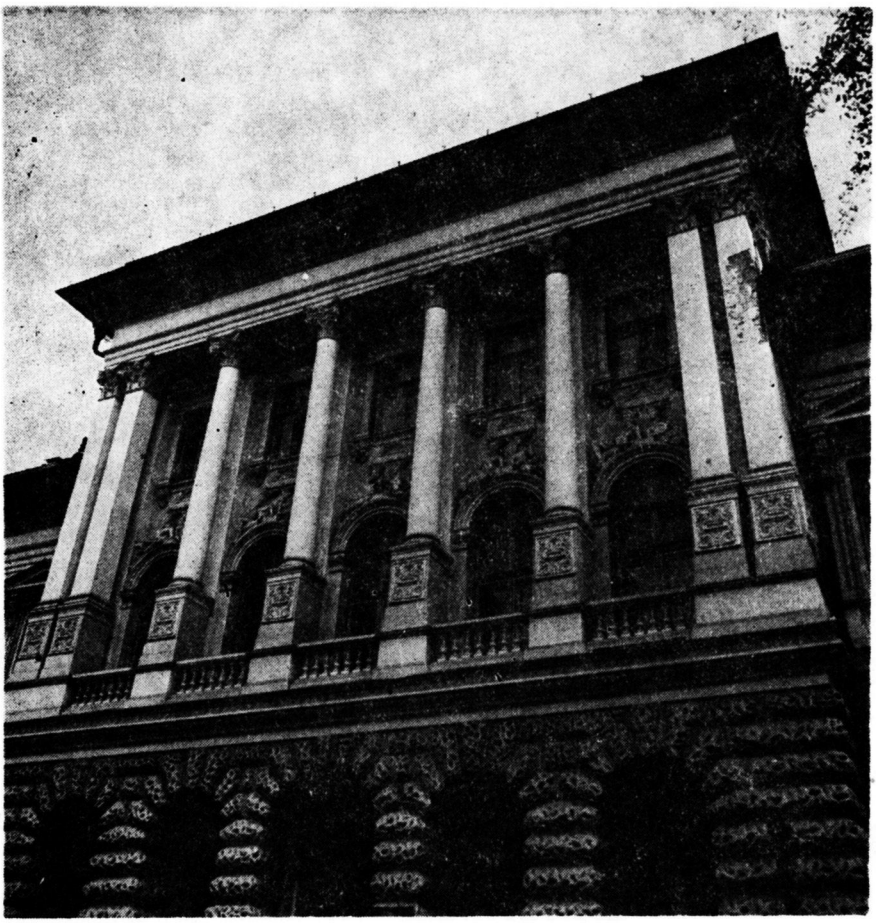

22. A tőke építészeti megtestesítése

sen vitte véghez a főbejárat lépcsőházának, a díszteremnek és a monumentális homlokzatnak a kialakításával. A tanároknak szánt első emeleti balkon elveszik a hozzá képest kolosszális méretű palladiusi oszlopok, ablakok, ajtók és szimbolikus dekorációk között. (25. sz. kép). Kompozícióját egy kupolaszerkezettel tetőzte be. Az épület homlokzatával mintha egy másféle tőke, az iskola által megtestesített szellemi tőke hangsúlyozására törekedett volna.

Néhány évvel korábban[13] alkotta meg a mai Városi Könyvtár impozáns épületét. Ezen a saroképületen szinte az utolérhetetlenségig fokozta az építészet és a szobrászat összjátékát a homlokzatkiképzésben. Ugyanezeket az elveket alkalmazta a gimnázium funkcionális és esztétikai megoldásainál. A könyvtár homlokzata esetében nem feledkezhetünk meg arról, hogy annak idején a mai Radić fivérek utca egészen a színház bejáratáig húzódott, s így a jelenlegi főtér még nem létezett. Az épületen

23. A monumentális kifejezésmód rejtett mélységei

központi helyet kapott a balkon, amely egyébként a városban mindeddig a legdíszesebbek közé tartozik (26. sz. kép). A homlokzat kidolgozása kiváló ritmus- és arányérzékről tanúskodik. Az azonos jelentésű épületelemek — a balkon, az erkély és a loggia pazar kombinálására nemcsak a funkcionalitás jellemző, hanem a játékosság is a tetőszerkezet szintjén. A központi balkon kompozícióját a félkör alakú kétoldali erkélyek ellensúlyozzák, amelyek észrevétlenül loggiában folytatódnak. Ezeknek a tagolt elemeknek egész más szerepet szán a tetőszerkezet szintjén. Gazdag építészeti formateremtő készsége páratlan a város építészetében. Csak maga Raichle Ferenc volt képes túlszárnyalni önmagát saját családi háza felépítésével.[14] A megrendelők kikötéseitől és a korabeli stílusirányzatok nyűgjétől megszabadulva a lakásépítésnek egy addig ismeretlen szecessziós változatát alakította ki alkotói elképzeléseinek a kibontakoztatásával. A Raichle palota néven ismert épület homlokzata beszédesen vall arról, hogy milyen szerepe lehet a tervezőnek az

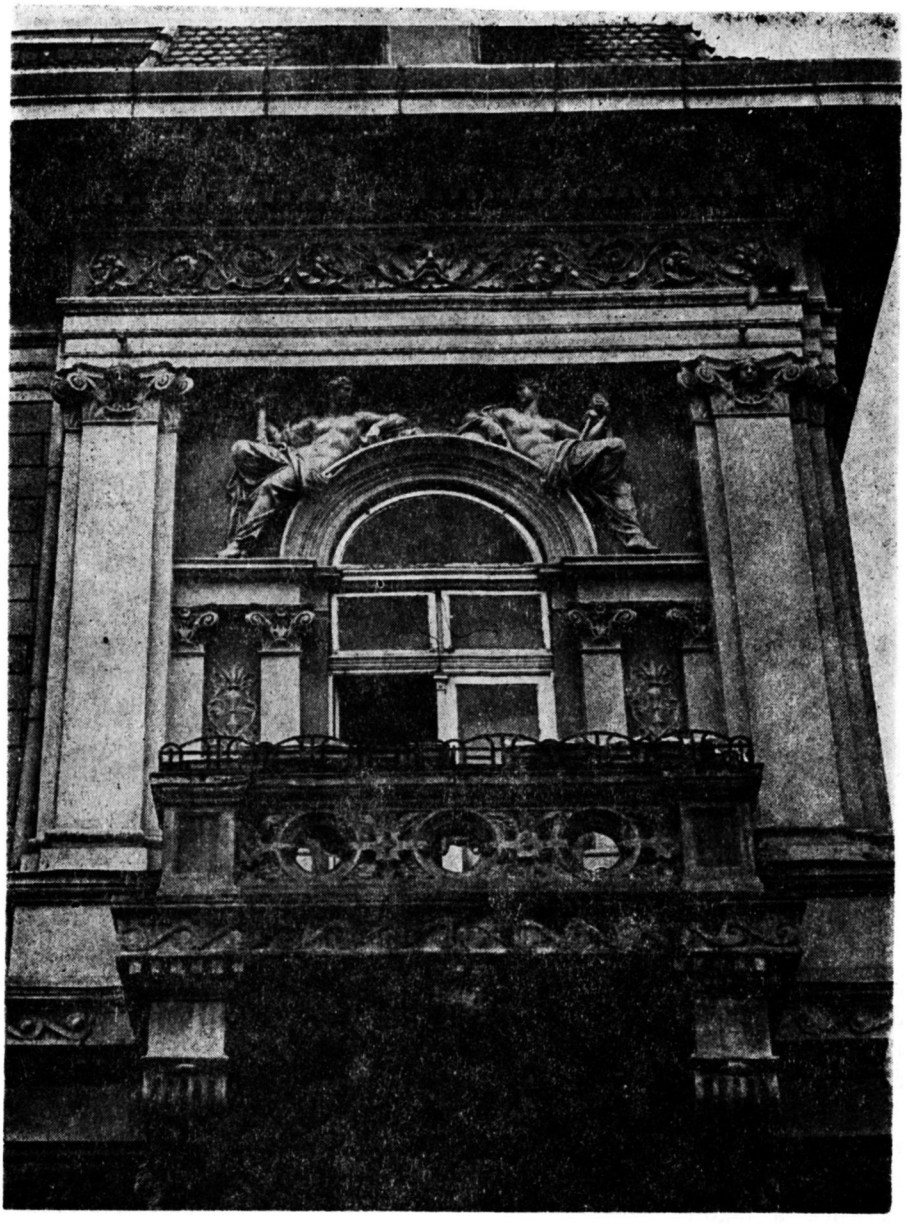

24. Balkon a Boris Kidrič u. 8. sz. épületen

építészetben. Az életet látomások kaleidoszkópjának tekintve és a valóság határára helyezve színpadnak tekintette a bejárati homlokzatot. A színpadot loggiaként képezte ki, amelyben erkélyek és balkonok játékát alakította ki. Hogy a játékosság hatása teljesebb lehessen, az ajtókon és a vaskerítésen szív és virág alakú formákat képzett ki. Ez a különös

25. A gimnázium balkonja

homlokzati játékosság tükrözte a belső funkciót is, hisz az emeleti erkély mögötti szoba volt a kártyaterem. Mintha a családi házán alkalmazott építészeti formanyelvvel portrét szándékozott volna készíteni önmagáról.[15] A szépen kialakított loggia legbizonyosabbra vehető üzenete: az élet színpad csupán. A kétoldalt fából kiképzett erkély és a tető-

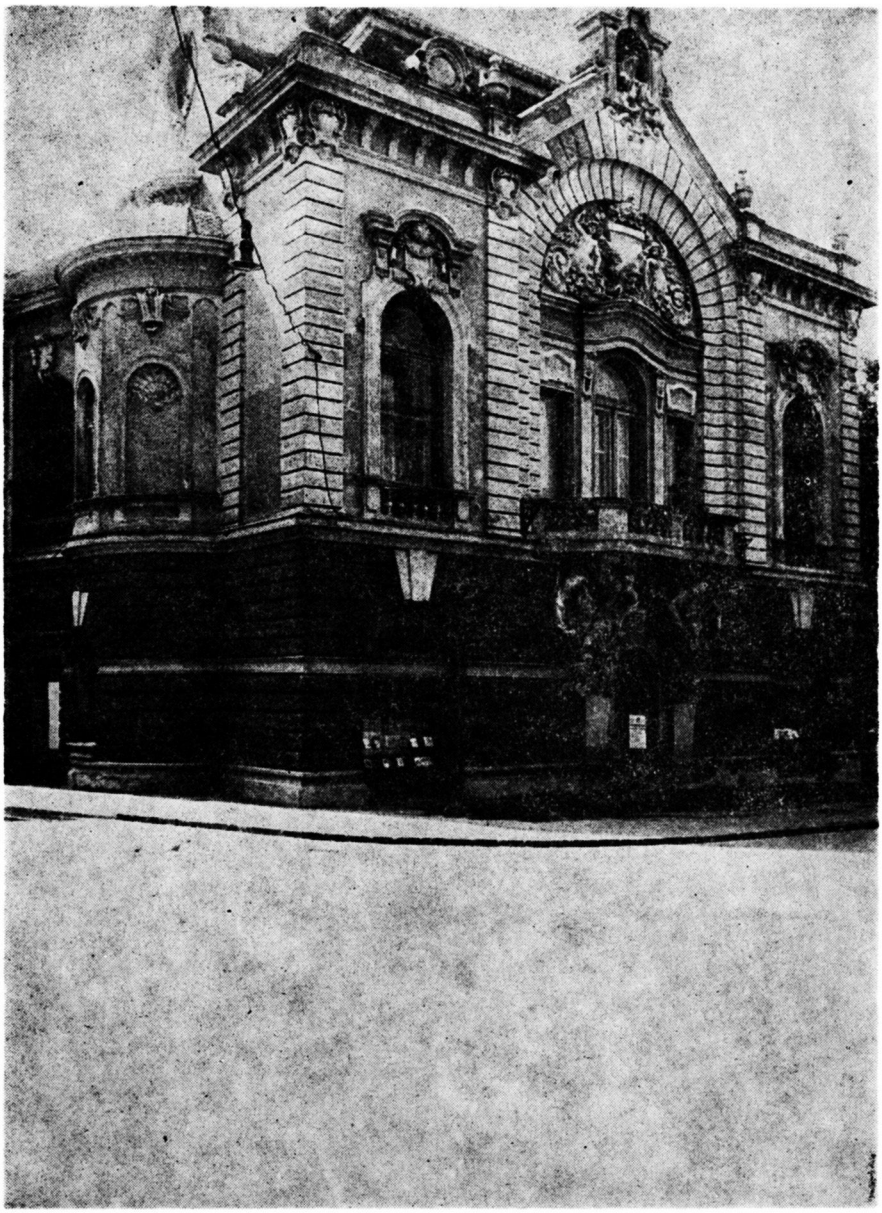

26. Azonos jelentésű formák különös és átlényegült játéka

szerkezet kupolája a női nappalihoz és a hálószobához tartozott. Ebben a Raichle palotában nyert elhelyezést a Képzőművészeti Találkozó. (27. sz. kép).

Az elmondottakkal érzékeltetni akartuk, hogy milyen utat tesznek meg az építészeti formanyelv említett elemei az irracionális és a racio-

27. Hol a határa az építészet három alapelemének, a funkciónak, a szerkezetnek és az esztétikának?

nális szférában, illetve miként alakulnak át külső megjelenésüket és anyagukat illetően, miközben lényegüket tekintve megtartják azonos jelentésüket.

Garai László fordítása

Jegyzetek

[1] Magyar Állami Levéltár, Budapest — Tervtár, sig: S-11, 487:1-6. A kaszárnya az 1944-es bombázáskor dőlt romba.

[2] Iványi István: Szabadka története II. rész, Szabadka 1892. 20. o. Történelmi Levéltár, Szabadka (a továbbiakban TLSZ) sig: 24.B.53/1786.

[3] Tóth Sándor: A szeged—zombori út kövezési terve, TLSZ. Tervgyűjtemény — 3.1.1.8.

[4] A városháza Komor Marcell és Jakab Dezső tervei alapján készült. TLSZ. Tervgyűjtemény, Városháza 1906—1908.

[5] Iványi, id. művében (629. o.) Lončarević-féle házként identifikálja, amely jól látható a főtérről készült 1838-as ábrán is (196. o.). Az 1816-ban keltezett céh-oklevél (Magyar László, TLSZ) a házat erkély nélkül ábrázolja. Ebből arra következtetünk, hogy a város első ismert erkélye 1816 és 1838 között keletkezett. A ház jelenlegi formáját 1907-ben kapta. A teljes homlokzatot, így az erkélyt is, Koczka Géza terve alapján alakították át. (TLSZ, sig: Tervhivatal. VII/19/1907.)

[6] TLSZ. Tervgyűjtemény, 12. o. A Szent Teréz templom irattartója.

[7] Mint Leovics Simon házán, amelyet Pártos Gyula és Lechner Ödön tervezett. TLSZ. sig. Tervhivatal VIII/13/1892 és VIII/11/1893. A ház a mai Lenin park 11. sz. alatt található.

[8] Ezek a paloták a múlt század 90-es éveiben épültek, a kiszárított Rogina bara területén, a mai Đuro Đaković utca szabályozásakor, illetve a vasútállomás előtti park kialakításakor.

[9] Dr. Dušan Petrović háza a Dimitrije Tucović u. 7. sz. alatt Titus Mačković terve alapján készül, TLSZ. sig. VII/13/1896.

[10] Iványi I. i. m. 243. és 245. o.

[11] Radišić P. háza, TLSZ. Tervezőiroda. sig. I/8/1882.

[12] TLSZ. sig. Magistratus-III-9/1897. Raichle Ferenc pályázatának jeligéje: „Küzdj és bízva bízzál!".

[13] Kata Martinović-Cvijin: Raichle J. Ferenc szabadkai opusa. Rukovet, Subotica, 1985.

[14] TLSZ. Tervezőiroda. sig. VIII/13/1901. és VII/13/1903.

[15] Duranci, B.: A vajdasági építészeti szecesszió. Forum Könyvkiadó, 1983. 48. o.

Rezime

Subotički balkoni

Balkon, erker i lođa omiljen su elemenat arhitektonskog jezika, prisutan u kontinuitetu graditeljske veštine oblikovanja prostora. Njihove prastare izvore ne poznajemo, ali prisutni su već u kolevkama svih velikih civilizacija. Prostorno i oblikovno izražavani su u različita vremena na različite načine. Čudnovato je i odista neobično, da se njima posebno ne bavi niti istorija niti teorija arhitekture. Verovatno su stoga i leksička tumačenja krajnje oskudna i ne potpuno razumljiva u objašnjavanju ovog istoznačnog elementa graditeljstva različito oblikovanog u materijalu, ali iste funkcije — povezivanja spoljašnjeg sa unutrašnjim prostorom. U idejnom — iracionalnom ili racionalnom smislu, svojim položajem su uzvišeni i od vajkada dominantni u prostoru. Menjajući svoj izgled, ali ne i svoju psihološku i funkcionalnu ulogu, prisutni su u graditeljstvu milenijumima.

U Subotici prisutni su koliko traje i izgradnja današnjeg lika grada — dakle jedva vek i po, ali mnogobrojni njihovi graditelji prošli i sadašnji govore istim arhitektonskim jezikom mašte. Od prve polovine XIX veka pa sve do danas. Zadivljujuće je kako je u tako kratkom vremenskom intervalu u gradu nastalo tako puno različitih oblika balkona, erkera i lođa — a na tako malom prostoru kao što je centar grada. Gotovo svaki spratni objekat na ovom prostoru, neovisno od doba svog nastanka poseduje bar jedan od ovih pojavnih oblika. No svi su oni nastali pod uticajem dva faktora — mašte graditelja i kapitala investitora. Noseći tu svoju suprotnost od davnina u gradu danas njihovi oblici čine izuzetnu komponentu oblikovanja prostora, beležeći sve faze prerastanja varošice u grad ne samo u estetskom već i u društveno-ekonomskom smislu.

To potvrđuju i najnoviji balkoni grada, produkt tehnologije industrijske izgradnje, koji su izgubivši svoju humanu komponentu multipliciranjem u visine postali vlastita suprotnost.

Resummee

Suboticaer Balkonen

Balkon, Erker und Innenerker sind allgemein geliebte Elemente der architektonischen Sprache, vorhanden in der Kontinuitet der Kunst, der bautätigen Formierung der Fläche. Ihre uralte Quellen sind uns nicht bekannt, aber sie sind vorhanden schon in der Wiege aller alten Zivilisationen. Territorial und figurell sind sie in verschiedenen Zeiten, verschieden ausgedrückt worden. Es ist wunderbar und tatsächlich ungewöhnlich, dass sich mit ihnen die Historie und auch nicht die Theorie der Architektur nicht beschäftig. Wahrscheinlich sind deswegen auch die lexikalische Erklärungen ganz ungenügend und nicht genug verständlich, in der Erklärung dieses gleichmässigen aber materiell verschieden formierten Elementes der Bautätigkeit, aber gemeinsamer Funktion — Bindung des äusseren und inneren Raumes in ideeller und irationeller Hinsicht, mit ihrer Lage erhaben, aber immer dominent im Raum. Sie sind, nach ihrem Aussehen verschieden, aber nicht in ihrer psychologischer und funktioneller Rolle — auch in der Architektur der Milleniums vorhanden.

In Subotica sind sie gegenwärtig seit dem der Ausbau der heutigen Gestalt der Stadt dauert, d. h. kaum seit anderthalb Jahrhundert, aber ihre vielzählige gewesene und heutige Architekten sprechen mit derselben architektonischer Sprache der Phantasie. Von der Hälfte des XIX Jahrhunderts bis heute. Es ist wunderbar dass in so kurzem Zeitraum in der Stadt so viele Balkone, Erker und Innenerkern entstanden sind — uzw. an so kleiner Territorien an der das Zentrum der Stadt steht. Fast alle Stockbauwerke in diesem Gebiet — abgesehen von der Zeit ihrer Entstehung — besitzen einen dieser Erscheinungsformen. Alle sind jedoch unter der Wirkung zweier Faktoren entstanden, der Phantasie der Architekten und des Kapitals des Investitors. Diese Kontrasten, seit langer Zeit ihre Formen in der Stadt tragend, tragen eine besondere Komponente der Formierung der Stadt mit sich. Alle Phasen des Wochstums, des Städtchens in die Stadt, sind nicht, nur in esthetischer, sondern auch in gesellschaftlich-ökonomischer Hinsicht, charakteristisch.

Das bestätigen die neuesten Balkonen der Stadt, Produkte der Technologie, des industriellen Ausbaus, die ihre humane Komponente durch Multiplikation der Höhe verlierend, ihr eigener Gegensatz geworden sind.

MAYER OTTMÁR SZÜLETÉSÉNEK 75. ÉVFORDULÓJA

Original scientific paper

Urbán János

MAYER OTTMÁR ÉLETE NYOMÁBAN

Ha élne, novemberben lenne 75 éves. Él, velünk él Mayer Ottmár, forradalmi tetteinek emlékével, írásainak igazával.

A születési évforduló alkalmával — és máskor is — nemcsak emlékezünk, hanem számon is tartjuk Mayer Ottmár munkásságát.

Arról, amit életében legálisan és illegálisan tett, az évek során gyűjtött mozaikokból összeáll, mind egységesebbé válik az a kép, amely az 1930-ban érettségiző diákról, a pesti majd a kolozsvári egyetemre beiratkozott egyetemistáról, a szabadkai ifjúsági mozgalomban, majd a szakszervezetben tevékenykedő ifjúról, a Bilećán sorköteles katonáról és a terménykereskedelmi irodában dolgozó hivatalnokról kialakítható. Megnősült, feleségül vette Bauer Magdát, aki később M. Lovászy Magda néven bekerült a Magyar Irodalmi Lexikonba, 1938-ban Zsuzsika kislányuk született. Életének eddigi szakasza viszonylag nem sokban különbözik más, korabeli fiatalember életétől.

A főgimnáziumi érettségizők összetartásának szimbóluma az 1930-ban fogalmazott és nyomtatott Találkozási emléklap. „Mi, a suboticai fg. maturánsai az 1929—30. tanév végén szeretetünk és testvériségünk jeléül találkozási szerződést kötünk, és becsületünkre fogadjuk, hogy az alábbi pontokat betartjuk.

Ezek értelmében 10 év múlva, azaz 1940-ik év június 27-én este 8 órakor, a helybeli Hotel Beogradban (a szálloda neve tintával beírva. U. J.) találkozni fogunk, régi barátságunk emlékére. Mindenki tartsa kötelességének, ígéretéhez híven fenn említett napon megjelenni." A betűrendes névsorban huszonkettedik Mayer Ottmár. A harmincegy szabadkai diák mellett itt érettségiztek a zentai gimnázium tanulói is, mivel az ottani gimnáziumot bezárták.

Azt, hogy a tízéves találkozón többségük jelen volt, Czabai József tanúsítja, aki 1980 szeptemberében Lévay Endrével megszervezi az 50 éves érettségi találkozót. A tájékoztató szövege így kezdődik: „Az 1930-ban a szabadkai Főgimnáziumban érettségizettek — Mayer Ottmár nemzedéke — ötvenéves érettségi találkozójukat 1980. szeptember

6-án tartják Szabadkán... 12 órakor ünnepélyes keretek között megkoszorúzzuk Mayer Ottmár emléktábláját..."

Ezen a találkozón már csak kilencen jelentek meg. Az érettségi évétől az ötvenéves találkozóig eltelt időszak történéseiről azonban valljanak maguk a kortársak, Mayer Ottmár barátai, életben maradt harcostársai, írók, krónikások, történészek, sorstársai és az irodalomtörténészek.

Lévay Endre írta az ötvenéves érettségi évforduló kapcsán a 7 Nap 1980. szeptember 12-i számában: „... Kétségtelen, hogy a legmélyebb nyomot azok hagyták maguk után, akik idejekorán magukévá tették a haladó szellemet, és azok, akik közvetlenül a munkásmozgalom szolgálatába álltak. Itt kell megemlítenünk a szabadkai Népkör ifjúsági mozgalmát, melynek széles rétegeket átfogó munkájából társadalmi és irodalmi folyóiratunk, a Híd született, és ennek alapítói, szerkesztői között ennek az (iskolai) osztálynak négy tagja volt: Mayer Ottmár, Csapó Sándor, Czabai József és e sorok írója."

Kolozsi Tibor *A szabadkai sajtó 1919—1945* c. könyvében írja: „... a lap munkatársai és a köréje tömörülő értelmiségiek és közéleti munkások, akik között meg kell említeni dr. Singer Adolfot, Mayer Ottmárt és néhány munkásmozgalmi embert, továbbá Djordje Beljanskit, a Politika munkatársát is azok mellett, akikről majd még szó lesz, minden erejükkel arra törekedtek, hogy igazi, korszerű lappá fejlesszék a Jugoszláviai Magyar Újságot."

Mayer Ottmár tehát azokkal tartott, akik kiváltak az akkori Napló szerkesztőségéből és 1933-ban új lapot adtak ki.

Az 1935-ben megjelenő Népszava szerkesztőinek felsorolása mellett Kolozsi Tibor említett sajtótörténetében írja: „A lap körül tevékenykedtek továbbá Mayer Ottmár és Simokovich Rókus, a Híd későbbi szerkesztői..."

„Amikor Mayer Ottmár vette át (Simokovich Rókustól, U. J.) a Híd szerkesztését, a folyóirat már teljesen a párt vezetése alatt állt" — írja Kolozsi Tibor —, s a Híd az 1937. január—februári kettős számával nyeri el végleges formáját, amikor Mayer Ottmár lesz a felelős szerkesztője és kiadója is." A Hidat Barna Ferenc, az Express, Etelka Rajčić, a Városi Nyomda, valamint a Fischer testvérek nyomdájában nyomtatták.

Pató Imre *A Híd repertóriuma 1934—1941* című könyvében arról tájékoztat, hogy Mayer Ottmár a Híd folyóiratban 2 szatírát, 1 riportot, 4 glosszát, 10 tanulmányt, 98 cikket, 51 ismertetést, 6 szómagyarázatot, 33 közleményt, 17 szerkesztői üzenetet közölt. Vagyis több mint kétszáz írást jelentetett meg.

Mayer Ottmár szerkesztői munkásságához tartozik még az 1939-ben induló Híd könyvtár köteteinek megszerkesztése, de az ő szerkesztésében jelent meg a Híd naptára is. Nevéhez fűződik a hat, nyolc könyvet tartalmazó vándorkönyvtár elindítása. Ezeknek a haladó szellemű könyveknek a segítségével jöttek létre az ifjúsági olvasócsoportok, illetve az ifjúkommunista sejtek. A mozgókönyvtár útján jutott el az if-

júsághoz, a forradalmi munkásmozgalom embereihez Féja Géza *Viharsarok*, Traven *Talyiga*, Szentmiklósi *A magyar agrárkérdés*, Darvas *A legnagyobb magyar falu*, Vincze Oszkár *Nép és népesedéspolitika*, Veres Péter *Az alföld parasztsága*, Illyés Gyula *Puszták népe*, Kovács Imre *Néma forradalom* és még számos más könyv, a Korunk folyóirat Romániából, Csehszlovákiából, a Prager-kiadványok és a hazai szerb közírók könyveinek magyar fordítása.

A Híd szerkesztősége együttműködött az Ifjúsági Kulturális és Gazdasági Mozgalommal (OMPOK). Ez a kapcsolat a Vajdaságban élő nemzetek és nemzetiségek közeledését, együttműködését, az egységes harc vállalását eredményezte. Megnyilvánult ez a Híd és a Naš život folyóiratokban megjelentetett írásokban is.

Herceg János *Előjáték* című könyvében írja, hogyan történt Mayer Ottmár látogatása Szirmai Károlynál, a Kalangya akkori főszerkesztőjénél. „Nem esett szó irodalomról a pár perces látogatás alatt, amely azonban itt, ebben az isten háta mögötti irodalmi világban volt olyan jelentős, mint amikor Kisfaludy Károly az öreg Kazinczyt felkereste..."

Majtényi Mihály *Szikra és hamu* c. könyvében azt a százhuszonhárom nevet tartja számon, „akiknek irodalmi írásait a két háború közötti évek könyvlapjain, folyóiratokban és lapokban megtalált, és akiknek a foglalkozását megközelítő pontossággal — meg lehetett állapítani".

Ebben a felsorolásban Mayer Ottmárt újságírónak tünteti fel.

Farkas Nándor az 1978-ban megjelent *Izabrani spisi* (Válogatott írások) című kiadványban jelentette meg Mayer Ottmár életrajzát és huszonhárom írását. Ebben az írásban olvasható:

„A harcos közírót és forradalmárt csak úgy ismerhetjük meg közelebbről, ha tudjuk, milyen korban és környezetben élt és dolgozott. Munkásságát három rövid időszakra lehet felosztani: az indulási évekre, a Híd élén eltöltött időre és végül a kerületi pártbizottság munkájában eltöltött évre."

Lukács Gyula írja, hogy a harmincas évek elején találkozott Mayer Ottmárral a szakszervezetben.

„Közelebb 1936 nyarán kerültünk egymáshoz. A szakszervezeti nevelő munkát, a vasárnap délutáni rendezvények előkészítését egy csupa fiatalokból álló önkéntes munkacsoport, a hetes bizottság végezte."

Farkas Nándor: „Mayer Ottmár életútja a harmincas évek második felében szorosan egybekapcsolódik és összeforr a Híd történetével... A Híd szerkesztő bizottságának döntése alapján 1937 végén Mayer Ottmárt állandó főszerkesztőnek alkalmazzák."

A forrásmunkákból kitűnik, hogy Mayer Ottmár 1940-ben tagja lett a JKP Tartományi Bizottságának, ahova a Kerületi Pártbizottság tagjait választották be. Az észak-bácskai körzeti bizottsághoz a következő községek tartoztak: Szabadka, Zenta, Ada és Bácstopolya. A kommunista párt tiltakozó gyűléseket szervez a szakszervezetek betiltása ellen.

A körzetben és Szabadkán kommunistákat, szakszervezeti harcosokat, ifjúkommunistákat tartóztattak le. Köztük Mayer Ottmárt is. A bíróság a háromhatalmi egyezmény elleni tiltakozások hatására felmentő ítéletet hozott és április 5-én szabadlábra kerültek a több hónapon át fogva tartottak.

A háborús események gyorsan peregnek.

„A párttagoknak és a szervezeteknek a munkája azonban nem szűnik meg a megszállás következtében... már április végén összeül a párt helyi bizottsága Szabadkán, amelyen a Tartományi Bizottság tagja, Radivoj Ćirpanov is részt vett... Mayert ezen az ülésen titkárrá választották." — írja Farkas Nándor.

Az 1985-ben Szabadkán kiadott *Sećanja učesnika radničkog pokreta i NOR-a Subotice 1920—1944.* című kiadványban megjelent Grósz László e sorok írójának adott nyilatkozata:

„Zágrebban, 1941 májusában Rade Končar (Brko) és Pap Pál, akikkel Krsto Popivoda útján kerültem kapcsolatba, egy Mayer Ottmárnak szóló levéllel és pártanyaggal Szabadkára küldtek. A küldeményt Stipan Ugarkovićtyal készítették elő. Rade Končar abban az időben a horvát CK és a JKP Központi Bizottságának tagja volt, és a Mayernak szóló levél mellett más úton is értesítette Mayer Ottmárt érkezésemről..."

Grósz László továbbá elmondta:

„Szervezési és mozgósító munkánkat megszakították Horthy Szabadkára érkezésének szigorú óvintézkedései. A kommunistákat, a háború előtti időszakból ismert hazafiakat... letartóztatták, köztük engem is... Mayer Ottmár nem volt köztünk, illegalitásba vonult..."

Majd két hetet rejtőzködött Mayer Ottmár Adán Bakos Kálmán, körzeti bizottsági tag segítségével, idősebb Varga János tanyáján, ahonnan Topolyára, majd Szabadkára tért vissza.

„Nehéz körülmények között 1941 július végén, augusztus elején, a Szovjetunió megtámadása után, Ćirpanov jelenlétében megalakítottuk a körzeti partizánparancsnokságot, melynek parancsnoka Mayer Ottmár lett, mivel a jugoszláv hadseregben tiszt volt, a politikai biztos én lettem..." — állítja nyilatkozatában Grósz László.

A partizánosztagok szabadkai kerületi parancsnokságának szervező munkájáról, az ellenállási mozgalom, a népfelkelés megszervezéséről, Mayer Ottmár és a körzeti bizottság tagjainak munkájáról dr. Milenko Palić—Kiss István: *Forrongó Földvilág*, Mojzes Antal *Munkásmozgalom Bajmokon*, Székely Ilona *Halálra ítélve*, Katona Pál *Meggyőződésből tettem*, Tripolsky Géza *Zentától Hangonyig*, Dobos János *Zentai kommunisták 1919—1944*, Lövei Mihály *Önéletrajz*, Lukács Gyula *Hol sírjaink domborulnak*..., Gajdos Tibor *A sziklaember*, Pató Imre *Az osztályharcos*, Balogh István *Az első*, e sorok írójának *Tűzsziget II.* című könyvében megjelent adatokból állnak össze az adott időszak történései. A teljesség igénye nélkül felsorolt művek mellé állítható az újságokban magyarul, szerbül és más nyelven megjelent írások anyaga.

Farkas Nándor írásából:

„Habár a partizánosztagok kerületi parancsnoksága fokozta elővigyázatosságát, az illegalitásba vonult, bázisok felkutatására és kiépítésére adott utasítást, szeptember 9-én nagy csapás érte az észak-bácskai mozgalmat. Mayer Ottmárt illegális találkozóra hívták a Palicsi útra, ..."

Gajdos Tibor írja a könyvében:

„... Ottmárt is kelepcébe csalta a kémelhárító, ő is Topolyára, a hírhedt Ádám-házba került. Onnan pedig nemsokára a szabadkai Sárga Ház »rémes meséket mesélő« falai közé."

Brindza Károly *Mondd el helyettem elvtárs* ... c. könyvéből.

„... Ottmárt feszítették a padra, a jól hallható tompa ütéseket valamennyien szinte a magunk bőrén, húsán éreztük. Mayer Ottmárt ájultan dobták be a helyére. Amikor magához tért, hörgő, ziháló hangon vizet kért, de az ügyeletes csendőr egy rúgással elhallgattatta."

Lukács Gyula: „Szeptember 26-án, miután engem is letartóztattak, találkoztam vele a Sárga Házban. Bácstopolyáról hozták oda társunkkal együtt. Ötvennégy napot töltöttem e sajgó teremben Mayer Ottmárral, s merem állítani, hogy ennek az időnek első négy hetében nem volt egyetlen nap sem, hogy ne húzták volna legalább kétszer kínpadra ..."

A rendőrségi jelentésekből tudjuk, hogy 1941. december végéig 343 személyt tartóztattak le Szabadkán és környékén. A zentai Tunel-féle vendéglőben 39 harcost, Adán a nagymalommal szembeni iskolában 22 elvtársat, Észak-Bácskában összesen 404 kommunistát, ifjúkommunistát és antifasisztát tartóztattak le és középkori módszerekkel kínozták őket Horthy pribékjei.

Petkovics Kálmán *Áprilistól novemberig* című könyvében közli, hogy a m. kir. honvédvezérkar főnökének bírósága (mint rögtönítélő bíróság) Mayer Ottmárt elsőrendű vádlottként ítélte el. „Mayer Ottmár I. r. vádlott ... utasítást adott szervezkedésre ... harci csoportok megszervezésére, vasúti sínek megrongálására és más szabotázs cselekmények végrehajtására ...

A szabadkai november tizennyolcadika az észak-bácskai népfelszabadító mozgalomra mért súlyos csapás legkegyetlenebb felvonása ..."

Lukács Gyula: „... És november 18-án megtelt a kaszárnyaudvar ... Ottmár a tizennegyedik volt, az utolsó előtti. Végigkísérték a sárga arcú halottak tisztelgő glédája előtt ... Az éles kürtszó elfojtja a hangot és elnyomja a kitépett ízületek roppanását."

Milan Dubajić történész az *Organizacija KPJ i SKOJ-a u Subotici 1941.* c. művében írja: „... a megszálló hadbíróságok 1941-ben és 1942-ben a 343 letartóztatottból 118 kommunistát és hazafit ítéltek el. Ezenkívül 17 halálos ítéletet mondtak ki és hajtottak végre."

A felszabadulás óta, a forradalmi hagyományok ápolása során Mayer Ottmárról is számos kiadványban emlékeztünk meg, ezenkívül lelepleztük a mellszobrát és emléktáblát helyeztünk el tiszteletére. Ugyancsak a felszabadulás után jelent meg számos más írás mellett Keck Zsigmond: *A Híd története*, Lévay Endre: *Jegyzetek a Hídról*, Lőrinc

Péter: *Tizenötéves a Híd*, Laták István: *A szervező és harcra mozgósító Híd*, Zsáki József: *A Híd-falun*, Cvetko Malušev: *Mindig tovább...*, Bori Imre: *Háború előtti Híd* c. írása, továbbá a *Híd 1934—1941* című antológia magyar és szerbhorvát nyelven (az előszót Oskar Davičo írta). *Ár ellen* címen a mártír hidasok írásaiból jelent meg egy antológia. Az évfordulók alkalmából visszaemlékezéseket közölnek a Híd, az Üzenet, a Létünk és más folyóiratok, valamint a napi- és hetilapok.

Az Életjel Irodalmi Élőújság szerkesztősége tíz munkásmozgalommal kapcsolatos kiadványa mellett kezdeményező volt a Híd folyóirat szerkesztőségének épületére elhelyezett emléktábla állításának, számos kiállítás és emlékest szervezésének is.

Íróink közül többek között Fehér Ferenc emlékezik Mayer Ottmárra, *Egyazon ég alatt* c. könyvében, Juhász Géza a *Laták Istvánról* szóló könyvében, Laták István és Gál László pedig verset ajánlott Mayer Ottmárnak.

Bori Imre írja *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története* című művében: „A háborús évek irodalmunk munkásait is megtizedelték, s különösen nagy volt a Híd munkatársi körének a vesztesége; szerkesztői közül a fasizmus áldozata lett Mayer Ottmár, Simokovich Rókus, hősi halált halt Pap Pál, a fasizmus elleni harcokban esett el Ősz Szabó János, eltűnt Cseh Károly, Schwalb Miklós, és György Mátyás, Radó Imre, a két Borsodi, Gergely Boriska, László B. Jenő és Havas Károly..."

1942. április 12-én jelent meg a Jugoszláv Kommunista Párt Tartományi Bizottságának Bácska és Baranya lakosságához szóló felhívása, melyben ez olvasható:

„A megölt, kivégzett harcosok: Radivoj Ćirpanov, Djordje Zličić, Vlada Živanović, Mayer Ottmár, Kiss Ernő, Bakos Kálmán és a többiek sírhantja bosszúra szólít benneteket... Bácska, Baranya magyarjai! Mutassátok meg, hogy méltók vagytok az 1848-as és 1919-es forradalmak fiataljaihoz..."

A felszabadulás után Belgrádban, a Jugoszláv Írószövetség székházában emléktáblát állítottak a népfelszabadító háborúban elesett íróknak. Az emléktáblán ott áll Mayer Ottmár neve is. Mellszobra (Almási Gábor műve) az újvidéki Forum Könyvkiadó épületének előcsarnokában kapott helyet. A Szabadkai Pedagógiai Akadémia növendékei minden év november 18-án, Mayer Ottmár és társainak kivégzése napján, megkoszorúzzák az Akasztottak balladája (Glíd Nándor alkotása) elnevezésű emlékművet. Ott van Mayer Ottmár neve Szabadkán az Ellenállási mozgalom harcosainak és a fasizmus áldozatainak emlékművén is.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség története című kiadványban olvashatjuk: „Különösen súlyos veszteségeket szenvedtek a JKP és a JKISZ vajdasági szervezetei, főleg Bánátban és Bácskában. Számos kimagasló pártaktivista esett áldozatul, közöttük Sonja Marinković, Radivoj Ćirpanov, Szervó Mihály, Djordje Zličić, Kiss Ernő, Janko Čmelik, Stevan Jovanović, Mayer Ottmár és Slavko Munćan."

A vajdasági forradalmi munkásmozgalom fejlődésének rövid áttekintése 1870—1950-ig című könyv, de más okmánygyűjteményes kiadványok is, híven őrzik Mayer Ottmár nevét, számon tartják munkásságát, írásait és ápolják emlékét.

Mayer Ottmár utóélete bizonyítja, hogy köztünk él, most is.

VISSZAEMLÉKEZÉSEK MAYER OTTMÁRRA

Máriás József:

Ottmár magas növésű, arányos termetű, szürkéskék szemű, el-elmerengő nézésű, de fürkésző tekintetű, kellemes külsejű 26 éves férfi volt, amikor őt 16 éves gimnazistaként 1937-ben megismertem Szabadkán, a Híd Fűzfás utcai szerkesztőségében és kiadóhivatalában, melynek az épületét azóta már lebontották.

Járás közben a bal vállát kicsit felvonta, mintha erős szél ellenében haladna, külsőleg is jelezve elszántságát, hogy nem retten vissza a küzdelemtől. Beszéd közben felhúzta jobb szemöldökét és homloka ráncba futott, amely még nyomatékosabbá tette azt a feszült figyelmet, amelylyel beszélgetőtársának gondolatait követte. Válaszai, a tények és a körülmények pontos ismeretében, logikusak és világosak voltak. Gondolatait tömören és közérthetően fogalmazta meg, irtózott a sematizmustól. A dialektikus gondolkodásmód természetévé vált. Egyszer arra emlékeztettem, hogy egy teljesen hasonló történést ezelőtt fél évvel máshogyan értékelt. Erre azt válaszolta: „Ahhoz akkor úgy is kellett viszonyulni és cselekedni. Időközben a körülmények megváltoztak, ezért az akkor kialakított állásponthoz nem szabad csökönyösen ragaszkodni, mert az káros következményekkel járna." Meggyőződéséért bátran kiállt és az igazságot eltökélten, de a föltételekkel összefüggésben árnyaltan és hibátlan okfejtéssel meg tudta védeni.

A Híd szerkesztőségébe Olajos Mihály osztálytársammal kezdtem bejárni. Az előfizetők és terjesztők nyilvántartásán, a folyóiratok csomagolásán, címzésén és postázásán segédkeztem. A Hídnál csak a felelős szerkesztő kapott fizetést, a többiek, a cikkírók is, önkéntes munkával járultak hozzá a lap kiadásához. A szerkesztőség és kiadóhivatal egy szobából állt, ahol a cikkek gépelése, a szerkesztőségi és kiadóhivatali munkák végzése mellett, a klasszikus marxista irodalom néhány kötetéből álló kis könyvtára is helyet kapott. Ez volt forradalmárrá válásom első színhelye, olyan egyéniségek hatásának köszönhetően, mint Ottmár,

Simokovics Rókus, Malušev Cvetko, Latták István, Szabó Géza és a Belgrádból hazalátogató Steinfeld Sándor.

Addig, amíg a Híd szerkesztéséért nem kapott havi fizetést, Ottmár magántisztviselőként egy gabonakereskedő bárányközi (a mai Hadseregotthon melletti utca) irodájában dolgozott. Azután, élete és egész lénye még elválaszthatatlanabbul fonódott egybe a Híddal és az észak-bácskai munkásmozgalommal. Rám Ottmár és Rókus gyakorolt legnagyobb hatást. Jobbára az ő segítségével rajzolódott ki előttem Leninnek, a proletariátus egyedülálló vezérének az alakja és ismertem fel munkájának, forradalmi harcának világtörténelmi jelentőségét. Annak a lángeszű tudósnak a képe, akit a mindennapi élet lüktetése is áthatott, aki az időszerű gyakorlati megoldásokat is mesterien meg tudta találni, aki még akkor is kiállt a népek önrendelkezési jogáért, amikor következményeként a forradalom számára előnytelen körülmények kialakulásával lehetett számolni, ám ennek eredményeként a finnek, litvánok, észtek és lettek végre megvalósíthatták független államiságukat. Az a melegszívű, érzékeny lelkű ember jelent meg előttem, aki amikor munkájában elfáradt, elbeszélgetett az őt vigyázó katonával, a gyűlés után a gyár udvarán a munkással, az aki a tudományos dolgozók élelmiszerfejadagjáról és tüzelőjéről is gondoskodott, akit a holnap még a mától is jobban érdekelt. Rendületlenül munkálkodott a szegényparasztság forradalmasításán [és a Magyar Tanácsköztársaság azon téves vonalvezetésére is rámutatott, melyet a parasztsággal szembeni politikájában kialakított]. A Híd nemcsak a címével, de egész tevékenységével is a város és a falu, az ipari munkásság és a szegényparasztság közös érdekeiért szállt síkra, sőt egyik célkitűzése éppen ennek a kapcsolatnak a szorosabbra fűzése és elmélyítése volt. Hatása sokkal nagyobb volt, mint amilyenre az akkori példányszámából következtethetnénk. Minden számát legalább tízen olvasták. Cikkeit gyakran, csoportokba verődve olvasták fel, így a mondanivalója az olvasni nem, vagy csak gyengén tudókhoz is eljutott. Az olyan anyagot, melyet nem volt tanácsos postán küldeni, Ottmár utasítására, néhány alkalommal én vittem Topolyára, a szegényparasztság egyik bácskai központjába és átadtam Gombos Bélának, a „vasárnapi" borbélynak, aki hétközben kuncsaftjaival együtt járt napszámba. A Szabadka környéki haladó szellemű fiataloknak a megmozdulásait is figyelemmel kísérte a szerkesztőség. Ottmár egy alkalommal Olajos Mihályt és engem küldött Novi Žednikre és Karkaturra (most Mićunovo), hogy tudósítsunk az ott zajló művelődési és sportesemények ről, valamint a politikai vonatkozású beszédekről.

Ottmár Lenin gondolatait híven és megmásítatlanul továbbította, népszerűsítette. Beszélt a trockizmusról és a Jugoszláv Kommunista Pártban folyó frakciózásról. Sztálint csak a nemzeti kérdésről írt könyvével kapcsolatban említette meg. Szólt a szabadkai párttagok és ifjúkommunisták gyakori lebukásáról, a konspiráció szükségességéről, az osztályellenség előtti magatartásról és a fehérterror kegyetlenkedéseiről.

A spanyol polgárháború fejleményeit ugyancsak figyelemmel kísértük, mivel a nemzetközi brigádok kötelékében sok jugoszláv kommunista harcolt, köztük Lőbl Iván is Szabadkáról. Már akkor is elhangzott olyan vélemény, hogy a Szovjetunió még anyagiakban sem nyújt megfelelő segítséget, különösen ha azt a náci Németország és a fasiszta Olaszország katonai részvételével és Franco anyagi támogatásával hasonlítja össze. Az interbrigadisták visszavonulása után Lőbl elvtársat is a franciaországi gyűjtőtáborba vitték, akinek a Vörös Segély szervezésében Ottmárral együtt csomagot készítettünk és küldtünk.

Beszélgetéseink folyamán beszámoltam a szabadkai Népkör Ifjúsági alosztályában és a Keresztény Ifjúsági Egyesületben zajló haladó szellemű tevékenységről. Amikor 1939-ben leérettségiztem, figyelmeztetett, hogy most már a Jugoszláv Egyesült Munkásszakszervezetek Szövetsége helyi szervezetének a munkájába is be kell kapcsolódnom, s ugyanakkor felhívta a figyelmemet azokra a szakszervezeti vezetőkre, akik vonakodtak a politikai harcoktól. Tanácsadással, és az emberek jellemzésével segített mozgalmi munkámban és politikai irányvételem pontosabb tájolásában.

A Szudéta kérdés megnyitása után, Csehország 1938-ban bekövetkezett megszállásáig, a Szovjetunió érdektelensége miatt érezhető volt Ottmár gondterheltsége és vívódása. Örült annak, hogy amikor a Csehszlovák Hadsereg Jugoszlávián keresztül vonuló egységeit szállító vonatok megjelentek a szabadkai vasútállomáson, mi gimnazisták tüntettünk Csehszlovákia megszállása ellen. A jugoszláv uralkodó körök megakadályozták a csehszlovák—jugoszláv szövetségből ránk háruló kötelezettségek teljesítését, de mi éltettük a két nép barátságát és szabadságát.

Az antifasiszta rendezvényeken is találkoztunk. Emlékezetembe vésődött az a politikai gyűlés, amelyen Lengyelország letiprása és német megszállása ellen tiltakoztunk. Ezt 1939 szeptemberében a Népkör Ifjúsági alosztályának a szervezésében rendeztük meg. Ekkor Ottmár, félhangosan tépelődött a német—szovjet megnemtámadási szerződés megkötése, valamint a kelet-lengyelországi területeknek a Vörös Hadsereg egységei által való megszállása miatt.

Zágrábba utazásom előtt (1939 őszén itt kezdtem meg orvosi tanulmányaimat) megadta Grósz László, a szabadkai származású forradalmár címét és ajánlotta, hogy jelentkezzem nála. Nem találtam otthon és később sem találkoztunk, ti. engem hazatoloncoltak, mert röpcédulaszórással gyanúsítottak. Szabadkán pedig mindennapos rendőrségi jelentkezésre köteleztek. Ekkortájt Ottmárral és Laták Ilonkával, Malušev Cvetkó akkori feleségével együtt, a Szovjet Kommunista (bolsevik) Párt története rövid kivonatát tanulmányoztuk. Ezt a rám váró feladatokra való felkészítés részének szánta. 1940 nyarán pedig ennek az ideje is elérkezett. Ekkor a Híd sétaerdő melletti szerkesztőségének udvarán megismertetett a Jugoszláv Kommunista Párt szabadkai körzeti bizottságának tagjaival, Milutin Moračával és Ilija Pauličtyal, hogy

mint az Ifjúkommunista Szövetség helyi szervezetének egyik szervezője, majd titkára, kapcsolatot tartsak ezekkel a Novi Žedniken élő elvtársakkal.

1940-ben Ottmárt mint tartalékos tisztet kétszer vagy háromszor is behívták egy-két hónapra. Egyszer alkalmi előadást tartott nekem arról, hogy egy gyalogezred menetoszlopa miként fejlődik fel, milyen alakzatban menetel és ezt a menetelést miként kell felderítőkkel, járőrökkel, elővéddel és utóvéddel biztosítani. A politikai gazdaságtan tanulmányozása közben találkoztunk azzal a tétellel, hogy a világ pénzpiacán egy ország valutájának az értékét annak aranyalapja határozza meg. Azt kérdeztem Ottmártól, hogy ez majd miránk is vonatkozik, ha a tőkésektől elragadjuk a hatalmat. Azt felelte, hogy az aranyalaptól sokkal fontosabbak az ország természeti kincsei, a termelőeszközök és a nép minden tárgyi és szellemi értéke, de a munkája is. És ha ezt nem fogadják majd el — aggályoskodtam én? „A külföldi kapcsolatokban, a klíringdevizát használhatjuk, belföldön pedig a néphatalom a jótálló. Ha kell a szuronyok!" — fűzte hozzá mosolyogva.

A szabadkai vizsgálóbíróság fogházában 1941. január hó utolsó napjaiban ismét találkoztunk. Egy hónapig közös cellában voltunk. Ottmár osztotta el a cigarettát és a könyveket, én a Vörös Segély által beküldött élelmet és a fogházi kosztot. Sokat olvastunk és az átvett anyagról egymásnak be is számoltunk. Elméleti felkészültsége szolíd volt, ám rendkívüli érzékkel tudta a politikai történéseket egymással kapcsolatba hozni, párhuzamba állítani, az okozati összefüggéseket megvilágítani és a fejleményeket előrelátni. A bírósági tárgyalásra való felkészülés érdekében, a cellák szerint másmilyen személyi összetétel volt kívánatos, ezért képviselőink, köztük Ottmár is, kihallgatást kértek a fogházigazgatótól, aki az előterjesztéseinket, engedve az éhségsztrájkkal való fenyegetésünknek, még a március 27-i események előtt maradéktalanul elfogadta. Amikor március 27-én a tüntetők a fogházhoz értek, celláink ajtaján dörömböltünk és mi is jelszavakat kiáltoztunk. A háromhatalmi egyezmény felbontását követő politikai események miatt a bíróság mindannyiunk számára felmentő ítéletet hozott, és április 5-én szabadlábra is helyeztek bennünket. Másnap, a náci repülőgépek Belgrádot, a nyílt várost bombázták és a Messerschmidt vadászgépek Szabadka felett is elhúztak. Az önkéntes ifjakat a királyi Jugoszlávia hadserege hazaküldte, állítólag nem rendelkeztek elegendő fegyverrel, lőszerrel és felszereléssel. Az Ifjúkommunista Szövetség szervezetének újbóli megszervezését rögtön megkezdtük. Ezért felkerestem Ottmárt, hogy közölje velünk a legújabb pártdirektívákat. Ekkor utasított, hogy Laták Istvánnal együtt a Híd irattárát és könyvállományát még a Horthy-csapatok megérkezése előtt biztos helyre menekítsük, azt pedig, amit feleslegesnek vagy nagyon kompromittálónak vélünk, semmisítsük meg. Kétközben volt, hogy az előrelátható fasiszta betörés után jelentkezzen-e a megszállók nyilvántartásánál, vagy pedig vonuljon illegali-

tásba. Ezt az utóbbi megoldást választotta, mintha tudta volna, hogy három hónap múlva kitör az ösznépi felkelés. Amikor azt kérdeztem, hát én mitévő legyek, mert ha jelentkezem, akkor folytatnom kell egyetemi tanulmányaimat, mivel ellenkező esetben gyanús lennék, azt válaszolta: „Tanuljál, hisz nekünk még több orvosra lesz szükségünk, a pártszervezettel pedig tartsd a kapcsolatot! Ne téveszd szem elől, hogy Jugoszlávia feldarabolását a Jugoszláv Kommunista Párt nem ismeri el, és mi minden körülmények között ehhez a párthoz tartozunk, amit nagy szerencsének tarthatunk!"

A nyár folyamán már nagyban dörögtek a felkelők fegyverei Szerbiában, Crna Gorában és a Bánátban. Ottmár gyalogosan és kerékpáron, fáradhatatlanul rótta Észak-Bácska utait, a csendőrjárőrök miatt pedig gyakran inkább a kukoricásait. Szervezte az ellenállást, a szabotázsakciókat, a fegyver- és lőszergyűjtést, a partizánalakulatokat és a fegyveres felkelést. Talán túl bátran is kerékpározott Palics és Szabadka között, az ellenséges kopók és a helyi besúgók orra előtt. Egyszer, hogy ne szúrjon szemet, a palicsi bérelt szobámban mosta le magáról az út porát és küldött a Heiblein villa mögötti házban tartózkodó Wohl Lolához, kémleljem ki, hogy szabad-e hozzá az út, mivel a szabadkai szervezettel akkor Lola tartotta a kapcsolatot. Minden rendben volt, ezért találkozhattak, ezután üzenetet kellett vinnem Kizúr Istvánnak, aki a Sárgapart közelében fekvő szálláson tartózkodott. Annyi gond közepette, még a megszakadt pártkapcsolatom újrafelvételéről is gondoskodott, amely Bosán Magda közvetítésével meg is valósult.

Utoljára a szabadkai Sárga házban találkoztunk. Mindenkit, de Ottmárt különösen megkínozták. Talán nem létezik olyan módszer, amelyet rajta ne alkalmaztak volna. Üvegdarabbal sikerült az ereit felvágnia, ám a pribékek észrevették és nem hagyták elvérezni. A demoralizáló hatáskeltés miatt, megláncoltan a terem közepén szalmára ültették, mi pedig falnak szegezett tekintettel, körös-körül a fal mellett ültünk, időnként törökülésben, máskor féllábon kellett állni, bal könyökünket a bal térdünkre helyezve, bal kezünkkel jobb könyökünket fogva és jobb kezünkkel az állunkat megtámasztva, úgymond gondolkoztunk. Aki megingott, azt a csendőrök puskatussal és a csizmájuk orrával támogatták vissza az eredeti testhelyzetbe. Amikor kikéredzkedtek, Ottmárt és a Mayer fivéreket futólépésre kényszerítették, hogy rabláncaik csörömpölése társaik fülében minél kísértetiesebben hangozzék, így akarták emberi méltóságuk utolsó morzsáitól is megfosztani őket. Ám belőlünk mindez csak a bosszúállást váltotta ki.

Köszönet Ottmárnak, Rókusnak, Lolának és a többieknek, akik senkit sem terheltek, pedig valamennyiünk nevét ismerték.

Emlékezzünk arra, hogy az észak-bácskai partizánosztag parancsnokát, még a kínzás sem törte meg, és nem ismerte el a megszálló katonai bíróságának az illetékességét. Emelt fővel, a forradalom győzelmébe vetett hittel lépett a bitó alá és éltette minden nép, nemzet, nemzetiség és ember éltető elemét, a szabadságot.

Búcsúlevelében nemcsak mint ragaszkodó fiú szól az édesanyjához és melegszívű apaként törékeny kislányához, sorait az önérzetes ember, a töretlen hitű kommunista izzása hatja át.

Kun Szabó György:

Ha Ottmárra gondolok, eszembe jutnak a húszas évek gimnáziumi emlékei, a szabadkai gimnázium patinás épülete, ahol Kosztolányi Dezső édesapja igazgatósága idején kezdtük elsajátítani a tudás édes, olykor kesernyés alapjait. Itt ismerkedtem meg Ottmárral, aki tőlem két évvel volt fiatalabb, két osztállyal lejjebb járt, és ez elég nagy distancia volt a diákélet hierarchiájában. Egy hatodikos magasról nézett le a negyedikes „zöld fülűre", és ha beszélgetésbe is kezdtek az órák szünetében az iskolaudvaron, rágicsálva a pedellus Bénis bácsi kiflijeit, a hatodikos, persze, oktató hangon szólt a negyedikeshez. De már egy-két év múlva megváltoztak a viszonyok és szoros baráti kapcsolatok alakultak ki a különböző osztályok tanulói között, ami Ottmár esetében nem is volt nehéz, mert korán érő gyerek volt. A magyar tagozat diákjai délután jártak az iskolába, és amikor befejeződött a tanítás, csapatosan vonultunk ki a korzóra hónunk alatt szorítva az egybeszíjazott könyveket, füzeteket. Minden érdekelt bennünket, a zajló élet minden területéről felvetődő témát megvitattuk, véleményt cseréltünk az eseményekről. Fejünkön büszkén viseltük az aranyzsinóros diáksapkát, igazolva, hogy tagjai vagyunk a tisztelt gimnázium valamelyik felső osztályának. Nyolc órakor szétszéledtünk, mert eddig volt szabad a diákoknak engedély nélkül az utcán tartózkodniuk. Persze, ilyenkor a merészebbeknek a fejéről lekerült az aranyozott diáksapka, a zsebek mélyéről pedig előkerültek a féltve őrzött cigik, és olykor elténferegtek görbe, rosszul világított mellékutcákba is.

Így értünk az érettségiig, életünk jelentős fordulópontjáig, amikor már a gondok, problémák komolyabban kopogtattak életünk kapuján.

A szabadkai gimnázium magyar tagozatának tanárai az idősebb évjárathoz tartozik, diplomájukat az Osztrák—Magyar Monarchia idején szerezték, annak az időnek szellemében nevelkedtek, kispolgári körökből származtak, mint diákjaik java része is, és ezt a szellemet vitték át tanulóikra. Nem csoda, hogy a gimnáziumból kikerült diákok is ezt a szellemet, életszemléletet hozták magukkal. Ez a k. u. k-s, irredenta „mindent vissza" hangulat ránehezedett a magyar tagozat végzős diákjaira is, ami alól Ottmár sem tudta magát kivonni olyannyira, hogy úgy gondolta, majd az anyaországban, Pesten könnyebb lesz boldogulnia, könnyebb lesz bejutnia az egyetemre és egyetemi diplomát szereznie, esetleg ezután ott is maradnia. De Magyarországon nyomasztó gazdasági válság súlyosbította az amúgy is nehéz életet, az egész világot sújtó gazdasági krízis nem ígért közeli fellendülést. Az anyaország-

hoz fűzött ábrándok szétfoszlottak, a könyörtelen valóság meghozta a kiábrándulást. Ottmár hazatérte után még egyszer megpróbálta valahogy megszerezni az egyetemi státust. Sikerült beiratkoznia a kolozsvári teológiára, amelynek diplomája feljogosította volna a világi iskolák tanári állásának elfoglalására, idegen nyelveket adhatott volna elő. De ez az erdélyi kirándulása is rövid ideig tartott, mind tisztábban látta szociális hovatartozását, a társadalmi problémák gyökerét. Otthagyta Kolozsvárt és hamarosan újra visszatért Szabadkára.

Itt már kibontakozott a Népkör (akkori Olvasókör) progresszív ifjúsági mozgalma, amelynek kapcsolatai voltak a magyarlakta városokban a szabadkai mintára létesült ifjúsági alosztályokkal. Ottmár intenzíven kapcsolódott a Népkör ifjúsági szervezetének munkájába, bejárt alosztályunk helyiségébe, nap mint nap találkoztunk, minden akcióban részt vett. Folytatódtak a régi beszélgetések, a viták szűkebb környezetünk akut problémáiról. De ezek a viták már nem a gimnáziumi szellem légkörében folytak. Az ifjúság szociális változásokat kívánt, együttműködést a munkásifjúsággal, a társadalom minden rétegének fiatalságával, s így egy népfront megmozdulást hozott létre, amelynek jellemzője a fasizmussal és a nácizmussal való szembenállás volt.

Ottmár aktivitása nem maradt a népköri szűk keretek között, hanem Simokovich Rókus hatására felvette a szorosabb kapcsolatot a szakszervezetekben folyó munkásmozgalommal. Ekkor édesapja terménykö zvetítő miniatűr kereskedelmi irodájában dolgozott. Itt találkoztunk időről időre, hogy megvitassuk a legújabb politikai és társadalmi problémákat. Nézeteink mind radikálisabbá váltak. Édesapja hallgatott bennünket és meg is jegyezte: Ugyan mit akartok ti gyerekek, nagyobb erők, hatalmak intézik a világ ügyeit.

Ezekben az időkben sokat beszélgettünk a már létrehozott Híd problémáiról. Ottmár kezdetben nem volt megelégedve tartalmával, de amikor Laták István közreműködésével kezdtek megjelenni haladó szellemű írások, megváltoztatta a véleményét. Úgy érezte, hogy ez megfelelő folyóirat, amelyen keresztül pozitívan lehet hatni az olvasókra, a jugoszláviai kisebbségi magyar közvéleményre. Ő is védelmébe vette a Hidat, amikor a kifejezetten fasiszta érzelmű Nagy Iván durván támadta a lap haladó szellemű vonalát. Ottmárnak a Hídhoz fűződő kopcsolatairól a lap 40 éves jubileumi számában írtam, amiből nem fölösleges most idézni: „Egyik beszélgetésünk alkalmával Ottmár kifejtette, hogy a baloldali mozgalomnak feltétlenül szüksége van egy lapra, amelyben határozottan kifejthetik álláspontjaikat és amellyel formailag is rendelkezhetnek, ami kizárná a lap esetleges jobbratolódásának lehetőségét. Az elvtársakkal a Hídra gondoltak, amely immár pár esztendeje megjelenik, rendelkezik hatósági engedéllyel és hasábjain kialakult egy népfrontos, haladó szellemű irányzat. Ezt találták a legmegfelelőbb megoldásnak, de hangsúlyozta, hogy amennyiben ezt a tervet bármely oknál fogva nem lehetne megvalósítani, úgy új lapot szándékoznak indítani. Rövid idő múlva a lap átvétele ügyében egy szélesebb értekezletet

tartottunk... és ezután a Híd progresszív útja folytatódott, nemsokára már mint a párt által irányított lap jelent meg."

Ottmárral ezután is rendszeresen találkoztunk, nagyon érdekelte a Népkör ifjúsági alosztályának erőteljes, haladó szellemű, fasisztaellenes tevékenysége. Azonban a Népkörben, sőt az ifjúsági alosztályban is elhangzottak disszonáns hangok, amelyekkel kapcsolatban Ottmár is türelmetlen volt és megjegyezte, hogy lényegében a Népkör is egy kispolgári alakulat. Én a Népkör titkára voltam 1937-től Horthy katonai alakulatainak a bevonulásáig, és hosszasan magyaráztam Ottmárnak, hogy a Népkör tagságának összetétele valóban kispolgári, de a fasisztaellenes front kialakításában igen fontos, hogy ez a kispolgári réteg ne váljon a fasizmus, a hitlerista mozgalom bázisává, amint az Németországban és Olaszországban történt.

A Népkörnek Szabadka környékén vagy tíz falusi, tanyai alosztálya volt, amelyek a háború alatt is, csaknem teljesen visszautasították mind a nácista, mind pedig a nyilas törekvéseket, hogy befolyásuk alá kerítsék ezeket a jól szervezett alosztályokat. Megemlítek egy esetet, ami Ludason történt az alosztályunkban, amikor oda nyilas agitátorok érkeztek. Az alosztály elnöke, Kapiszta Ferenc, egy ritka természetes intelligenciával megáldott apróbirtokos parasztember volt. Mikor a nyilasok előadták mondókájukat, Kapiszta kinyitotta az alosztály helyiségének ajtaját és azt mondta: Kifelé, itt maguknak nincs semmi helyük! — A háború után több ilyen alosztálybeli parasztemberrel találkoztam, akik hálálkodva mondták: a népköri fiatalságnak köszönhetik, hogy a háború viharában erről a vidékről minimális volt az emberveszteség.

Visszatérve Ottmárral folytatott beszélgetéseinkre, vitáinkra, végül is Ottmár elfogadta érveléseimet és azt monta: Csináljátok tovább az eddigi munkát. Bizonyájra hatással volt rá az egyre erősödő népfront mozgalom is, s így megígérte, hogy rendezvényeink látogatására propagandát fejtenek ki a munkásság köreiben, ami sikeresen meg is történt.

A Népkör ifjúsági alosztálya lapot is adott ki, a Vajdasági Szemlét, amelynek népfronti irányzata volt. Lőbl Árpád egyik írásában megjegyzi, hogy a Népkör fiatalságának mozgalma „narodnjik" jellegű volt, és itt megemlíti az én nevem is. Valóban a magyarországi népi írók, szociográfusok műveinek hatása (Viharsarok, Egy parasztcsalád története, Futóhomok, A néma forradalom stb.) jellemezte a népköri fiatalok mozgalmát azzal, hogy néhányan a marxista filozófiával is megismerkedtünk és tudtuk, hogy a „narodnjik" irány nem lesz végcél, mert előbb-utóbb beolvad a radikális munkásmozgalomba, amit a történelmi valóság is igazolt.

Ezekben az időkben jártam Pesten, ahol felvettem a kapcsolatot néhány népi íróval, köztük Féja Gézával, Darvas Józseffel, Kovács Imrével. Hazajövet Ottmárnak elmondtam, hogy milyen tehetségesek, becsületesek, tisztességesek, szerények és haladó szelleműek ezek az emberek,

ám elenyészőek a marxista ismereteik. Ezek a jövő emberei, akik önzetlenül munkálkodnak a nép felemelésén, de nem értékelik őket megfelelően. Egy példa! Mikor közvetlenül a felszabadulás után a Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség nevében Lukács Györgyöt meghívtuk Szabadkára, szerény vacsorát adtunk tiszteletére, ahol mint a Szövetség titkárát az a megtisztelés ért, hogy mellette ülhettem. Sok mindenről beszélgettünk, Lukács György természetesen lelkesedéssel beszélt például Goethéről, Thomas Mannról, de a népi írókra csak marginálisan tért ki.

A magyarországi népi írók egy csoportját a magyar megszállás idején sikerült lehozni Szabadkára és a Népkör zsúfolásig megtelt nagytermében irodalmi estet rendeztünk. A megszállás éveiben Bácskában ez volt az egyetlen nyilvános rendezvény, ahol haladó szellemű előadások hangzottak el. Az előadók Veres Péter, Darvas József, Féja Géza, Nagy István és Sinka István voltak. A rendőrség megerősített alakulattal vonult fel az irodalmi estre. Kovács Imre elfoglaltsága miatt nem tudott eljönni. Másnap véleménycserét a KIE Palics-parti telepén tartottunk a szép környezet füvén heverészve.

A Népkör ifjúsága anyagilag is támogatta a Hidat, meg a Vörös Segélyt, egyénenként és egyesületileg is. Jól sikerült színdarabokat és mulatságokat rendeztünk, és egy alkalommal Ottmárnak adtam át adományunkat, háromezer dinárt, ami abban az időben jelentős összeg volt.

Ottmártól több alkalommal is kaptam a párt sokszorosított röpirataiból. Ez nekem jól jött, mert ebből tudtam meg, hogy mihez tartsam magam népköri munkámban.

A Híd Ottmáréknak való átadása idejében írtam meg a lapban A nacionalizmus című cikkemet az Ottmártól kapott tézisek alapján, Szilberleitner Ferenc elvtársam és barátom közreműködésével. A cikk Tóthfalussy János álnév alatt jelent meg. Szilberleitner Feri párttag volt belgrádi egyetemi hallgató éveiben és ő hozott össze engem Milentije Popovićtyal, akivel 1937-ben Zimonyban katonáskodtam, az intendista tartalékos tisztek iskolájában. Egymás mellett meneteltünk a „stroj" első sorában, mert mindketten egyforma magas termetűek voltunk. A kiképzések szünetében hosszúra nyúló beszélgetéseken tárgyaltuk meg a mind viharosabbá váló nemzetközi helyzetet, a nácizmus terjedését, sajnálatos előretörését.

1941-ben a magyar katonaság bevonulásakor az első napokban törvényen kívüli állapot uralkodott és bárkinek könnyen veszélybe kerülhetett az élete. A Népkör fel volt hatalmazva, hogy tagjainak ideiglenes igazolást adhasson ki, amely biztosította a városban a szabad mozgást. Ottmár üzent, hogy neki most nem tanácsos az utcán mutatkoznia, és kért bennünket, hogy szerezzünk számára egy ilyen igazolást. Mi kiállítottunk egy ilyen tagsági igazolást, rögtön el is küldtük, bár a tagok névsorában Ottmár neve nem szerepelt.

Ottmár életének ezután következő rövid szakaszát részletesen megírták egészen a tragikus végig, amikor tásaival életüket áldozták a forradalmi eszmékért, az új tásadalom létrehozásáért.

M. Lovászy Magda:

„Emlék, emlék, csak ne fájna úgy"
Paul Verlaine

Mayer Ottmár édesapjának emlékiratait lapozgatom. Különös emlékirat ez: szerzője a háttérben marad; az igazi téma a nagyon szeretett egyetlen fiú fájdalmasan rövid élete és tragikus halála. Tudom, szerette volna, ha ez az utólagos napló egyszer nyomtatásban is megjelenik. Nem is lenne érdektelen: lapjain életre kel a szoborrá dermedt hős, s az olvasó azzal a hús-vér emberrel találkozhatna, azzal a gyermekkel, ifjúval és férfival, akit én is ismertem és szerettem. S körülötte ott állnak a barátok, ahogyan az apa látta őket.

Mayer Béla tudni akarta fiáról az igazságot. Érteni akarta a megérthetetlent: miért akasztották fel a fiát. Ez vezette akkor is, amikor levelet írt Zágrábba, az akkori Magyar Képes Újság szerkesztőjének, aki — „dicséretére" legyen mondva — válaszolt is neki. Ahogy most elnézem a kissé megsárgult levelet, nem is csodálkozom szegény öreg kétségbeesésén. A válaszlevél ugyanis röviden közli az akkori szóbeszéd alapján Mayer Bélával, hogy sajnos, a fia, Mayer Ottmár áruló volt, és a többi tizennégy vádlott is neki „köszönheti" a halálát.

Hogy ez volna az igazság, azt apósom soha, egyetlen pillanatig sem hitte el. Meg volt győződve arról, hogy fia nem árulta el sem a barátait, sem bárki mást. És ezt szerette volna valahogyan bebizonyítani. Ennek érdekében próbált rávenni engem is, hogy szerezzek egy jó ügyvédet, és kérjünk perújrafelvételt. Az a levél majdnem annyira fájt neki, mint a fia kegyetlen és erőszakos halála.

Múltak az évek, és Mayer Béla már hályogos szemmel is csak írta-írta a fia gyermekkorát, újra és újra maga elé idézve a szeretett fiút és a barátait. Ennek a gyermekkornak a története már csaknem huszonöt ívre terjedt. Apósom nyugtalansága alig csitult az évek során. Sem az orvosa, sem én nem tudtuk csillapítani fájdalmát. Egyre csak azt hajtogatta: Az én fiam nem lehet áruló.

Egy napon kis csomagot hozott a postás. Mayer Bélának küldték Zágrábból. Kissé idegesen — megsértve a levéltitkot — én bontottam fel: a Híd 25. évfordulójára megjelent kiadvány volt benne. Kinyitottam a könyvet, és az első oldalon döbbenten ismertem fel annak a személynek a keze írását, aki évekkel előbb az apósomnak küldött levelében árulónak nevezte Mayer Ottmárt. A dedikáció így hangzott: „Mayer Béla bácsinak szeretettel nagy fia emlékére, aki kiváló ember és nekem jó barátom volt." Alatta ugyanaz az aláírás, amely apósom életét hosszú időre megkeserítette. (Ma is megvan mind a könyv, mind pedig a levél. De nem akarok denunciálni, ezért nem említem a nevet.) Apósom második felesége, aki annak idején meleg ruhát és élelmet vitt Mayer Ottmárnak Topolyára, boldogan ajánlotta fel a már alig látó férjének, hogy mindent fölolvas neki.

E perctől kezdve nyugalmasabban éltünk. Apósom még többször felhorkant ugyan, amikor a tények elferdítését kellett tapasztalnia, de már megnyugodott, mert igazolva látta saját belső meggyőződését, hogy mégsem volt áruló a fia. De hogyne háborodott volna fel, amikor például azt írták, hogy az unokája folyton sírt, mert az anyjának nem volt teje a nyomor miatt. „Azt képzelik, hogy hagytam volna az unokámat és a fiam családját éhezni? Hisz itt vannak a nyugták a különböző ügyvédektől, akik felvették a pénzt, csak éppen semmit se tudtak csinálni. Nem beszélve arról, hogy az én unokám nem is 1937-ben született, hanem 1938-ban." (Lásd szabadkai anyakönyvi hivatal.)

Feltehetné valaki a kérdést, vajon honnan tudom én ezeket a dolgokat, hogyan kerültek hozzám a dokumentumok, hiszen én a bajban hűtlenül elhagytam Mayer Ottmárt, és a kényelmes, polgári életet választottam — egyesek ugyanis ezzel vádoltak meg.

Nos, a vádaskodók tévednek.

Mayer Ottmár kívánsága volt, hogy én Magyarországra menjek a gyermekünkkel együtt. Azt szerette volna, hogy legalább mi biztonságban legyünk. Apósom és felesége pedig velem éltek halálukig, így természetes, hogy hozzám kerültek egyebek között az említett dokumentumok is. Apósom nyugdíjazása után magamhoz vettem őket, mert a nyugdíja olyan kevés volt, hogy abból nem tudtak volna megélni. Tudom, hogy férjem is ezt tette volna, ha életben marad.

Én a férjemtől sohasem váltam el. Ellenkezőleg: szoros kapcsolatban maradtunk mindvégig. Gyakran küldött üzenetet, s néha — nem postai úton — levelet is sikerült eljuttatnia hozzám Budapestre. Ezekben óvatosságra intett és arra kért: nagyon vigyázzak a kislányunkra. Aggodalma megalapozottnak bizonyult: alighogy elhagytuk Szabadkát, őt a királyi Jugoszlávia politikai rendőrsége, többedmagával letartóztatta. Két nappal a horthysta megszállás előtt kerültek szabadlábra. Mivel én — éppen férjem révén — magyar állampolgár voltam, a magyar megszállás után már rám is vonatkozott a délvidékre utazási tilalom, s csak annak feloldása után mehettem haza Zsuzsikával. (Mayer Ottmár kivégzése után apósomék is Magyarországra költöztek, mégpedig Magyarország legészakibb csücskébe, Nyíregyházára, később Pesten éltek, velem, Szabadkára soha többé nem tértek vissza.)

Budapesten tartózkodásom idején szabadkai barátaink közül sokan felkerestek, üzenetet hoztak-vittek, és segítettek is, ha kellett. Felkerestek olyanok is, akik tőlem vártak segítséget. Öcsém is gyakran megfordult Pesten, s egy ízben — az én lakásomról — őt vitte el a rendőrség, egyik barátunk helyett, akit éppen bújtattam. A két személynek csak a keresztneve volt azonos. Három napig verték, kínozták a testvéremet, mire kiderült a személycsere.

Nemsokára engem is rendőri felügyelet alá helyeztek, el kellett tűnnöm. A kislányomat már előbb levittem Szabadkára. Szegény Zsuzsika sokat hányódott, de amint lehetett, újra magamhoz vettem. Velem volt

Miskolcon is, ahová akkoriban kerültem, amikor a fegyveres ellenállás szerveződött. (A MOKAN-Komité* igazolványomat ma is őrzöm.)

A miskolci művésztelepen sok fiatal antifasiszta művész dolgozott, akik később szintén csatlakoztak a MOKAN Komitéhoz. Az én kislányom a művésztelep gyermeke lett. Ha valaki nem ismerte a szituációt, furcsa gondolatai támadhattak, mert a fiatal művészek folyton azt mondták Zsuzsikának: „te az én kislányom vagy", a lányom meg dicsekedve mondogatta: „nekem sok apukám van", igaz, mindig hozzátette: „Meglátjátok, eljön majd az igazi apukám, és akkor ti már nem lesztek az apukáim."

Jaj! nagyon előreszaladtam az időben. Ott kellett volna kezdenem, amikor összeházasodtunk Mayer Ottmárral.

Az akkori kenyérgyár utcájában vettünk ki lakást, sajnos, az utca nevére már nem emlékszem. Két egymásba nyíló szoba volt benne. Ez még nem lett volna baj, de ott lakott a háztulajdonos is, akinek volt egy igen kíváncsi vénkisasszony testvére. Ez a hölgy állandóan leskelődött, figyelte, hogy kik járnak hozzánk. Ez kezdettől fogva nagyon bosszantotta a férjemet.

Egy alkalommal — három hónapos házasok voltunk — az akkori politikai rendőrség főnöke keresett föl minket. Azt mondta, beszélni akar Mayer Ottmárral, menjek el érte. Én engedélyt kértem, hadd öltözzem fel. — Rendben van — mondta. Előzőleg érkezett hozzánk egy csomag könyv, de én emiatt nem aggódtam, láttam a könyveket, és úgy ítéltem meg, hogy nem veszélyesek. Viszont észrevettem, hogy az íróasztalon (amit férjem és édesapjától kapott) cigarettapapír vékonyságú irományok vannak. Ezek előző este még nem voltak ott. Nem tudtam, miféle iratok lehetnek, de ösztönösen a harisnyámba dugtam őket, így indultam el hazulról. Amíg én Ottmár munkahelyén voltam, a nyomozó édesanyámat faggatta: hogyan élnek a fiatalok, mennyi a veje fizetése stb. Anyám ártatlanul válaszolgatott neki. Bizony, az első évek mindig nehezek — mondta —, de hát azért vannak a szülők, hogy támogassák a gyerekeket.

Izgatottan érkeztem meg Ottmárhoz. Mondtam neki, hogy a politikai rendőrség felügyelője várja a lakásunkban és beszélni akar vele.

Ottmár elpirult kissé és valahová a távolba nézett.

Ekkor elmondtam azt is, hogy nem tudom, jól tettem-e, de az íróasztalon levő irományokat eldugtam, itt vannak a harisnyámban.

Újra a megszokott nyugodt, kedves arc nézett rám. — Ügyes kislány vagy — mondta a férjem derűsen. — A felügyelőnek pedig azt üzenem, ha akar tőlem valamit, jöjjön be hozzám, én most nem érek rá hazamenni.

Úgy tettem, ahogy mondta, és a felügyelő be is ment hozzá. Aztán kis idő múlva együtt visszajöttek. Ettől megijedtem. Láttam, hogy be-

* MOKAN Komité = Magyar Kommunista és Antifasiszta Náciellenes Komité (aktív fegyveresek és szimpatizánsok szervezete)

mennek a dolgozószobába és becsukják az ajtót. A szívem a torkomban dobogott. Nemsokára kijöttek a szobából, majd szó nélkül távoztak. Ottmár hóna alatt egy csomag volt.

Már delet harangoztak, anyám elkészült az ebéddel, és Ottmár még sehol. Biztosan letartóztatták, gondoltam. Fogtam egy kosarat, beleraktam ennivalót, fogkefét, fogkrémet, szappant, törülközőt, pizsamát, s elindultam a városháza felé. (A politikai foglyokat először mindig ott hallgatták ki.) Útközben találkoztam Simokovich Rókóval, aki éppen hozzánk igyekezett, hogy megnyugtasson: nem lehet semmi baj, férjem hamarosan otthon lesz. Valaki meglátta őt a felügyelővel meg a csomaggal, és pillanatok alatt aki csak tudott, kerékpárra ült, így sikerült értesíteni mindenkit, akit kellett.

Simokovich Rókó. Ha ezt a nevet hallom, a szívem tája nagyon megmelegszik, de el is facsarodik. Micsoda ember volt! A becsület és az önfeláldozás mintaképe. Férjemnek gyerekkori jó barátja volt — és micsoda barát!

Mikor Ottmárt VI. gimnazista korában meghúzták latinból, ő kijelentette, hogy abbahagyja a tanulást, elmegy vasmunkásnak. Az apja napokig hasztalan veszekedett vele, később már könyörgésre fogta, de hiába, Ottmár hajthatatlan volt. És akkor jött Rókus. Ő csak ennyit mondott:

— Ide figyelj, Ottmár, eddig tőled tanultam meg a gimnáziumi tananyagot. Arra nem gondolsz, hogy velem mi lesz? Mi valamit elkezdtünk együtt. Most cserbenhagynál?

Nem kellett folytatnia, már hallotta is a választ:

— Már hogy hagynálak cserben? Persze hogy leteszem a pótvizsgát, méghozzá úgy felkészülök, hogy Richter tanár úr csodálkozni fog.

Simokovich Rókus természetesen nem önzésből kérte Ottmárt, hogy folytassa a gimnáziumot, csak neki akart jót. Idősebb volt nála, és mint szervezett nyomdász, ideológiailag is jóval képzettebb. Mégsem fontoskodott, nem sorakoztatott fel meggyőző érveket — egyszerűen a barátságra hivatkozott. És győzött.

Vagy itt van egy későbbi példa. 1939-ben bizonyos családi okok miatt félő volt, hogy Ottmár anyját, apósom elvált feleségét átzsuppolják Magyarországra, mivel az apja családjával együtt ő is fenntartotta magyar állampolgárságát. Mit tett ekkor Simokovich Rókus, a felejthetetlen barát? Felajánlotta, hogy köt vele egy fiktív házasságot, melynek révén Ottmár anyja automatikusan jugoszláv állampolgár lesz. Így is történt. Többé nem is háborgatták Ottmár anyját, aki cserébe megígérte, hogy fél év elteltével beadja a válókeresetet. Erre azonban nem került sor, s így szegény Rókó sohasem vehette el törvényesen élete legnagyobb szerelmét, Balázsovics Vicát.

Simokovich Rókust együtt végezték ki Mayer Ottmárral.

A fenti történet csak kis példa rá, milyen önfeláldozásra voltak képesek azok az emberek, akik abban az időben a mozgalomban tevé-

kenykedtek. Nem csoda, hogy amikor elterjedt a hír, hogy én elhagytam Mayer Ottmárt, egyesek még csak nem is köszöntek, mások legfeljebb biccentettek, de olyanok is voltak, akik ha megláttak, átmentek az utca másik oldalára. És nekem tűrnöm kellett ezt a megaláztatást. Semmit sem tehettem, nekem akkor ez a szerep jutott.

Később, már a MOKÁN komité tagjaként túlságosan is önfeláldozónak mutatkoztam. Mindenáron bizonyítani akartam. Sokszor belementem olyan akciókba is, amire nem kaptam utasítást. Ez súlyos fegyelmi vétség volt. Tóth Béla bácsi, a tizenkilences forradalmár, a MOKÁN megszervezője és parancsnoka olykor úgy megszidott, hogy azt se tudtam, melyik lábamra álljak. Azzal védekeztem, hogy „értse meg, nekem külön leszámolnivalóm van". Persze nem akarta megérteni, és ma már igazat is adok neki. Tudom, hogy nehéz időkben milyen hallatlanul fontos a fegyelem; tudom, hogy parancsnokom minket féltett, engem és a kislányomat, azért szidott keményen, mert el akart riasztani a fölösleges kockázatvállalástól. 1943—44-ben a lebukás már halálos veszedelem volt. A németek fejvesztve menekültek, a nyilasoknak mind nagyobb lett a hangjuk. Ilyen körülmények között életveszélyes volt minden akció, hát még az előkészítetlen akciók!

Odahaza Szabadkán nekem a Híd jelentette a mozgalmat, az ellenállás egyéb formáit nem ismertem. Előttem tárgyalták meg a lap számainak anyagát és a nyomdaszámla kiegyenlítésével kapcsolatos gondokat. Mert bizony a Fiser testvérek nyomdája kifejezetten haszonra dolgozott, s úgy legfeljebb egy hét haladékot adott a számla kiegyenlítésére.

Persze, kedvezőbb lett volna a helyzet, ha a legfiatalabb Fisernek, a Jóskának is van beleszólási joga, mert Fiser József, a nyomdatulajdonos fia szakszervezeti tag volt és szívből utálta a családja pénzügyi tranzakcióit. Ő szívesen segített volna nekünk, de anyagiak nem álltak rendelkezésére, mert amikor feleségül vett egy hozomány nélküli nyomdászlányt, a családja kitagadta. Látva, hogy Szabadkán tehetetlen, feleségével Zágrábba költözött, ahol mindketten bekapcsolódtak a mozgalomba. 1941-ben jöttek vissza, akkor már a kislányukkal együtt. Fiser József felesége, Muszin Gizella hét embert menekített át a német megszállás elől Szabadkára. A Lukács Istvánról elnevezett utcában laktak, az asszony édesanyjánál. Velük szemben lakott Muszin Gizella nővére, akit kiküldtek a szőlőbe, és amíg távol volt, lakásában ülésezett az észak-bácskai területi pártbizottság. Még tartott az ülés, amikor a másik házból elvitték szegény Fiser Józsefet. Soha többé nem tért vissza. És a feleség hallgatott. (Mindezt tanúsíthatja Grósz László, özvegye, aki épp akkor fordult be az utcába.)

Amikor probléma volt a nyomdaszámla kiegyenlítése körül, akkor az olvasókörök gyűjtöttek pénzt, és adtak az egyes olvasók is, mert magukénak érezték a folyóiratot. Sokan voltak olyanok, mint pl. Atlasz Jakab, aki minden hónapban leadta az obulusát. Hogy miért említem éppen őt? Talán azért, mert a fia is a Híd munkatársa volt, és mert

Mayer Ottmár többször is elküldött hozzá pénzért. Soha nem tagadta meg a segítséget. Bezzeg a Fiser bácsi nem volt ilyen jószívű: ha a számla ki van egyenlítve, akkor a következő hónapban is megjelenik a lap, de ha nem, újabb hitel nincs, az előző számlát rendezni kell. Emlékszem, hányszor nyitotta ki a pénztárcáját ilyen célra is Singer Adolf doktor! A Hídhoz engem nagyon sok ilyen keserű-boldog emlék fűz. Eszembe jut Bakos Kálmán, aki képes volt begyalogolni Adáról Szabadkára, hogy a megtakarított útiköltséget odaadhassa.

Amikor a Híd hangja megváltozott, sokan még azt a fáradságot sem vették, hogy lemondják az előfizetést — szerintem tudatosan voltak ilyen hanyagok, mert azt remélték, sikerül a folyóiratot anyagilag tönkretenni. Miután a lap expediálásában mindig részt vettem, majdnem minden előfizetőnek tudtam a címét fejből.

Egy szép napon Mayer Ottmár azt mondja nekem: — Nézd át légy szíves a kartonokat. Akik el vannak maradva az előfizetéssel, azokat felszólítjuk.

Fantasztikus volt az eredmény. Kiderült, hogy egyetlenegy földműves, napszámos vagy munkás nincs elmaradva, sőt, a szó szoros értelmében *elő*fizetők voltak, néhány értelmiséginek volt egy kevés elmaradása, nyilván feledékenységből, az ún. „jó magyarok" viszont már hosszú idő óta nem fizettek.

Azt a feladatot kaptam, hogy a szabadkai előfizetőktől próbáljam meg behajtani a hátralékot.

Jókedvűen indultam, de hamarosan tapasztalnom kellett, hogy szinte leprásnak tartanak. Sokan becsapták az orrom előtt az ajtót, volt, aki azt mondta, szennylapra nem fizet elő (igaz, földbirtokos volt az illető). Megmakacsoltam magam, gondoltam, azért se hagyom, hogy kitoljanak velünk. Becsengettem, és mikor kinyílt az ajtó, odatettem a lábamat, hogy ne csukhassák be, és el tudjam mondani, amit akarok. Így aztán — miután ügyvéddel és perrel fenyegetőztem, mert hiszen nem mondták le a lapot, az expedíció továbbra is postázta nekik — sokaktól egy-két éves hátralékot sikerült behajtanom.

Mayer Ottmár ismét a szokásos módon dicsért meg: „Ügyes vagy, kislány!" Mindig szűkszavúan dicsért, de olyan kedvességgel, ami felejthetetlen. Persze a Hídnak ezután is voltak anyagi gondjai, de a befolyt összeg azért egy kis könnyebbséget jelentett.

Következő megbízatásom az volt, hogy keressek egy másik lakást. Már említettem a kíváncsi vénkisasszonyt, akinek örökös leskelődése nagyon kellemetlen volt. El is indultam lakást keresgélni, de olyat nem találtam, amelyik minden szempontból megfelelő lett vona.

Édesanyám sietett a segítségemre. Ő látott egy eladó házat a Kragujeváci utcában — mondta —, nézzük meg azt, és ha tetszik, akkor ő megveszi nekünk. Ottmárral együtt elmentünk megnézni a házat. A Kragujeváci u. 4. számú ház már akkor tetszett Ottmárnak, amikor még csak a magas téglakerítés és az erős, nagy kapu látszott belőle.

Amikor kinyitottuk a kaput és beléptünk, elénk tárult a kert, rózsákkal, s a kert végében a nem túl nagy, viszont teljesen szeparált ház. Boldogan pillantottunk egymásra. Az udvar jobb oldalán volt a mosókonyha, elég nagy. Üvegveranda tartozott a házhoz, jobbra nyílt a tágas konyha, abból egy szintén elég nagy kamra, és innen volt feljárat a padlásra. Ebből a kamrából is be lehetett menni a fürdőszobába, onnan a hálószobába, a hálóból pedig Ottmár dolgozószobájába (persze volt az nappali is, szerkesztőségi szoba is, amire éppen használtuk). A dolgozószobából nyílt ajtó a verandára, s onnan ki lehetett jutni az udvarba. A továbbiakból majd kiderül, hogy miért részleteztem enynyire a ház beosztását. Az a lényeg, hogy kétfelől lehetett a lakás belsejéből a szabadba jutni. Később a mosókonyhának lett nagy szerepe.

Miután azt mondtuk, hogy megfelel, anyám megvette a házat (lásd szabadkai telekkönyv). Hamarosan beköltöztünk. Ottmárnak első dolga volt, hogy homokot hozatott az udvarba. — Jó lesz a gyereknek — mondta nekem. Kicsit csodálkoztam, hiszen egy gyermekhomokozóhoz annak a kis része is elég lett volna, de nemsokára kiderült, más célja is volt vele. Sajátkezűleg falat emelt a mosókonyhában, leválasztott egy részt, és onnan kis négyszögletes ajtót csinált az udvarra, olyan kicsit, hogy azon csak hason csúszva lehetett ki vagy bemászni. Ma sem tudom, hogy ez a leválasztott rész a kis ajtóval mi célt szolgált. Sohasem kérdeztem meg Ottmártól, mert tudtam, kitérően válaszolt volna, vagy csak azt mondja: „Hamar megöregszel, ha kíváncsiskodsz." Egyszerűen tudomásul vettem. Mint ahogy akkor sem kérdezősködtem, ha számomra ismeretlen emberek jöttek hozzánk, és férjem be se hívta őket a lakásba, hanem kint a mosókonyhában fogadta őket. Nem tudom, mit beszéltek vagy mit csináltak ott, mivel egyszer sem voltam jelen. Megszoktam, hogy ha nem hívnak, bent maradok a gyerekkel a házban. Arra viszont tisztán emlékszem, hogy mindig egyenként jöttek, és egyenként, bizonyos időközönként távoztak.

Emlékszem arra is, hogy nemegyszer ellátogatott hozzánk Cseh Károly a feleségével. Amikor együtt kávéztunk, férjem és ő mindig csak általános dolgokról beszélgettek, de aztán valamelyikük azt mondta: hagyjuk az asszonyokat egy kicsit magukra, hadd beszéljék ki magukat, s ezzel felkeltek az asztaltól és kimentek mind a ketten. Azt hiszem, a mosókonyhába mentek ilyenkor, lehet, hogy a leválasztott részbe. Kevesen tudhattak erről a titkos helyről, de talán él még közülük valaki.

A házunk tehát jó kis búvóhelynek bizonyult, viszont majdnem állandóan figyelték. Leggyakrabban a Vicai nevű nyomozót láttuk a környéken, őt jól ismertük, mert a munkásotthonba is bejárt, hogy mindenről informálhassa a főnökét. A többi kopót azonban nem ismertük. Hogy kik lehettek, az — legalábbis számomra — rejtély most már mindörökre.

Annak ellenére, hogy jó búvóhelynek bizonyult a ház, mégis állandó megfigyelés alatt volt. A Vicai nevű nyomozó még szorgalomból is figyelte Mayer Ottmárt. Így történt aztán, hogy Ottmár egyik „kirán-

dulása" idején is ott ólálkodott, és figyelt mindenkit, aki a házba bejött vagy kiment. Amikor Ottmár hazajött, én elmondtam neki, hogy ez az alak nem tágít a sarokról, és állandóan figyeli a házat. Még be sem fejeztem a mondatot, csengettek (úgy látszik, Ottmárra várt), és ott állt a kapuban, ez a patkányképű kopó. Beengedtük. Ottmár halálos nyugalommal megkérdezte, hogy tulajdonképpen mit akar. Ő pedig ártatlan képpel — amennyire egy patkány ártatlan képet tud vágni — azt válaszolta, hogy csak erre járt és benézett. Mivel Ottmár tapasztalt volt a rendőrség mindenfajta provokációjában, azt mondta erre: „Tudja mit, mielőtt házkutatási parancsot hozna, jobb, ha rögtön elkezdi, de az a feltételem, hogy a feleségem hozzon két tanút, maga pedig most szépen leveszi a zakóját és felgyűri az ingujját." A hatás igazán mulatságos volt. Vicai védekezésbe szorult. Ottmár pedig nem tágított. A kopó kénytelen volt levenni a zakóját, és ahogyan kezdte felgyűrni az ingujját, kipottyant egy röpcédula belőle. Ez lett volna a bizonyíték. Hogy a főnökének miként számolt be, azt nem tudom, viszont nekünk ez az eset felért egy kabaréval.

Másnap már nem nevettünk volna olyan vidáman, mert megérkezett Pap Pál. Nekem fogalmam sem volt arról, hogy ő kicsoda-micsoda. Valamilyen szerb vezetéknév és Gyúró keresztnév. Ottmár azt mondta, hogy jó barátja, és átutazóban van, nálunk lakik majd pár napig. Egyetlen dolog tűnt fel nekem rajta: az, hogy a haja fekete, de a haja töve világos, különösen a homlokánál. Megkérdeztem tőle, ha már olyan hiú, hogy festi a haját, akkor miért nem rendszeresen csinálja, hogy ne legyen a tövénél sem más színű. Elmosolyodott, és azt válaszolta, hogy ott nem fogja be a festék. Erre én határozott ígéretet tettem, hogy majd én befestem. Ottmár kissé ideges lett: „Kislány, ne légy pápább a pápánál." Én viszont ragaszkodtam elhatározásomhoz. Ekkor közölte velem, hogy a drogériába nem mehetek hajfestéket venni. Ekkor már kezdtem kapizsgálni, hogy itt nem hiúságról van szó, de azért nem tágítottam, én azt sütöttem ki, hogy a megbízható Vilhejm Sándor doktorhoz fordulok, aki az itteni magánalkalmazottak betegsegélyzőjének volt az orvosa, hogy írjon fel valami gyógyszereket kb. egy hajfesték árában. Ő ezt szó nélkül megtette. A receptekkel elmentem az unokabátyámhoz, és mondtam neki, hogy nem a gyógyszerekre van szükségem, hanem fekete hajfestékre. Így cseréltünk. Nagy elánnal kezdtem a hajfestéshez, szegény Pap Pál mérhetetlen türelemmel tűrte kontárkodásomat, pedig a haja olyan maradt, amilyen volt, csak én lettem könyékig festékes. Nem sikerült, de én makacs voltam. Újra kértem recepteket, és ismét nekivágtam a már „emberfeletti" feladatnak. Mondanom sem kell, hogy most sem sikerült. Amikor már a harmadik recept-festék cserére került a sor, az unokabátyám megkérdezte, hogy mi a csudának kell nekem ennyi hajfesték. Erre hirtelen csak azt tudtam válaszolni, hogy „tudod, Zsuzsinak van az a parókás babája, és azt szeretné, ha fekete lenne a haja". Ő nagyot nevetett, és azt mondta, hogy te csacsi, azt előbb ki kell hidrogénezni jól, és csak utána jön a

festés. Hát ez megtörtént, éspedig sikerrel. Borzasztó büszke voltam. Pap Pál szegény megszenvedett a tökéletes festésért, de csak ennyit mondott: „Hiába a nők ilyen dolgokban sokkal találékonyabbak."

Másnap reggel furcsának találtam, hogy nincs az ágyában és köszönés nélkül ment el. Akkor én nem tudtam, hogy ő illegalitásban van, és hogy 15 évre ítélték. Ezt csak jóval később tudtam meg. De azért volt még egy találkozásom vele. Valaki eljött hozzánk, amikor egyedül voltam otthon, és megkért, hogy menjek el a református paplakba, Keck Zsigmond lelkészhez. Legnagyobb meglepetésemre Keckné, Erzsike nyitott ajtót, és bemutatta nekem kedves barátját, Gyúrót. Én egy számomra érdektelen üzenetet adtam át Gyúrónak (Pap Pál), ő megköszönte, és bementünk a KIE helyiségébe, ahol ő 2 hónapon keresztül szemináriumokat tartott. Akkor már sejtettem, hogy ez az ember nem akárki. De aztán ezeknek a szemináriumoknak is hirtelen vége szakadt.

Pap Pállal utoljára Zágrábban találkozott a szabadkai Fiserné Muszin Giza. Oda akart hozzá menni, de ő a szemével intett, hogy ne.

*

Sokak unszolására a megmaradt dokumentumokat kronológikus sorrendbe rakom, másolatot készíttetek róluk, mert az eredetieket most már lassan odaadom lányunknak, hiszen az édesapjáról van szó. Nagyon kicsi volt, amikor elvesztette, de azóta is szeretettel ápolja apja emlékét. Az unokáim is sokszor kérik őt, hogy anyu mesélj a nagypapáról. Nem véletlen, hogy egyik dédunokámat is Ottmárnak hívják.

Mielőtt férjemet letartóztatták, többször küldött üzenetet, olykor pár sort írt, és mindig arra kért, vigyázzak a kislányunkra.

Nem tudom, hogy az utolsó pár sort, amit én küldtem neki, megkapta-e. Ebben a levelemben arra kértem, hogy jöjjön el Szabadkáról, abszolút biztos hely van a számára, és aki a sorok között olvasni tud, az megérti azt a verset is, amit utoljára küldtem, s amit most itt közreadok:

HOVÁ?

Hová mégy, mond? Mily láncra kössem
el-elfutó szándékodat,
ha két szemedből messze röppen
a tört gerincű gondolat?
Mesét mondjak? — A szó elaltat
s te ébren kellesz nekem!
Vagy játszi képeket mutassak?
Nincs játék már, csak félelem.
Mivé leszel, ha két szememben
meg nem látod többé magad?
s a közönyös szélbe lebben

s nem leheletemtől hajad;
hol fázol majd, ha nem melenget
többé a forró szerelem
s a kezed tán nem pihenhet
máshol, mint fáradt kezemen.

Mire vársz még? — Bennem világok
és istenek rendje dobog.
A semmiből mindenre látok,
enyémek mind, kik boldogok,
akit én szeretek, örök élet
vár arra, titok, üzenet
és én is mindörökre élek
abban, aki engem szeret.

Nemes G. Zsuzsa

Petrányi Ilona

INTERJÚ SZENTIVÁNYI JENŐ ÍRÓVAL* MAYER OTTMÁR ÉS A HÍD MAGYARORSZÁGI KAPCSOLATAIRÓL

1984 őszén a szabadkai Híd-konferencián dr. Nemes G. Zsuzsával előadást tartottunk Jelentés egy irodalmi nyomozásról a Híd és Bálint György kapcsolata ügyében *címmel, amely a Létünk 1985. 1. számában jelent meg. A konferenciát követően tovább folytattuk a kutatást a Híd magyarországi terjesztése, kapcsolatai tárgyában.*

Ennek a munkának egyik dokumentuma ez az interjú, melyet Mayer Ottmár egykori barátjával, Szentiványi Jenő íróval készítettünk, aki maga is részt vett a Híd magyarországi terjesztésében. Az 1984 novemberében és 1985 januárjában magnószalagra rögzített beszélgetésen részt vett Mayer Ottmárné Lovászy Magda is.

Az interjú egyik készítője, dr. Nemes G. Zsuzsa, az irodalomtudományok kandidátusa, 1985 októberében rövid, súlyos betegség után, 39 éves korában elhunyt. Így rám hárul a fájó kötelesség, hogy közös munkánk egyik eredményét a nyilvánosság elé bocsássam.

dr. Petrányi Ilona

Nemes: Feltételeztük, hogy a Cserkész Szövetség székházában, ahol a Fiatal Magyarság szerkesztősége is volt, a II. emeleten kellett lenni egy szobának, ahol hivatalosan terjesztették Magyarországon a Hidat.

Szentiványi: Nos, kérem szépen, elmondjam a Cserkész Ház beosztását?

* *Szentiványi Jenő* (Ercsi, 1909. júl. 18—1986. szept. 11.) író. Középiskoláit Budapesten végezte. Tizennyolc éves kora óta jelennek meg tárcái, novellái különböző folyóiratokban. 1936—39 között közgazdasági hetilapoknál dolgozott. 1939-től 1944 okt-éig a Pest c. napilap belső munkatársa volt. Ekkor munkahelyét elhagyta és a felszabadulásig illegalitásban élt. 1945-től 1950-ig az Anyag- és Árhivatal hivatalos lapjának szerkesztője. Jelenleg az Akadémia Kiadó munkatársa. Főleg ifjúsági regényei ismertek: *A fekete bocskor* (1937. ifj. reg.); *Lengyel sasfiókok* (regény, 1937); *A kőbaltás ember* (regény, 1937); *A nagy kaland* (regény, 1943); *Párbaj a levegőben* (elbeszélések, 1955); *A görög gálya titka* (ifj. regény, 1961); Magyar Irodalmi Lexikon, Akadémia Kiadó, Bp. 1965. További művei: *Az óceán virága; A postának mennie kell.* Könyveit több nyelvre lefordították.

Petrányi: Hát persze.

Szentiványi: Először is, mielőtt megvette volna a Nagy Sándor utca 6. számú házat a Magyar Cserkész Szövetség, ez egy előkelő, úri bordélyház volt. A szobabeosztás, minden megmaradt. Kicsiny szobák. Az I. emeleti szalonból lett, mondjuk úgy, a nagy tanácskozóterem, a II. emeleti kis szalonból pedig a kis tanácskozóterem. A vestibule nagyon előkelő volt, márvány kandallóval, és márványlépcsők vezettek fel az emeletre. Az első emeleten volt az országos vezetőtiszt szobája, a Magyar Cserkész szerkesztősége, aztán a közgyűlési terem, az ügyvezető főtitkár szobája, majd az elnök két szobája.

A második emeleten pedig a balszárnyon volt, a közgyűlési terem mellett a külügyi titkár szobája, mellette az országos vezetőtiszt szobája és a túlsó oldalon, a Vadász utca felé eső részen volt a folyosó végében egy előtér, ahol a kiadóhivatali kartotékok, akarom mondani, az előfizetők névsorai álltak dobozokban. Ebből nyílott egy szoba, ott volt a Fiatal Magyarság szerkesztője. Balra pedig a könyvelőség és miegymás. Mellette voltunk aztán mi és a külügyi főtitkár. Úgyhogy Faust barátunk ott székelt a kiadóhivatali raktárhelyiség mögött egy kis szobában.

Ott szerkesztették a Fiatal Magyarságot, onnan terjesztett mindent, amíg Faust ki nem vált és valahol a Rökk Szilárd utcában a saját kiadóvállalatát meg nem csinálta.

Nemes: — Faust Imre volt kezdetben a Fiatal Magyarságnak is a...

Szentiványi: — a terjesztője, szakember volt.

Nemes: — Fantasztikus.

Szentiványi: — Egymást így ismertük. Integettünk egymásnak, de mivel a Magyar Cserkész szerkesztőségében dolgoztam, és még egy szerkesztőség volt ott, a Vezetők Lapja szerkesztősége, tehát közelebbi kapcsolatba nem kerültünk.

Szentiványi: — Nos, kérem, ezt tisztáztuk. Mi van ezek után? Én harminchárom tól negyvenhárom ig a Magyar Cserkész segédszerkesztője voltam. Mindennap bejártam a szerkesztőségbe. Ez egyik mellékállásom volt. Egyébként a Távirati Irodánál dolgoztam harminckettőtől kezdve mint angol—német fordító és gyorsíró. Közben voltak ilyenek, hogy harminchárom tól a Magyar Cserkész, azután harminchattól az Üzlet című közgazdasági hetilap, s ugyanakkor egy másik közgazdasági hetilapnak, a Nagyvilágnak is a felelős szerkesztője voltam.

Harmincnyolcban Az Est lapokhoz kerültem, de aztán volt még sok minden negyvennégyig.

Nemes: — Ezzel kapcsolatban a konkrét kérdés úgy hangzana, hogy a Cserkész-házban és Faust Imre társaságában megfordult-e Bálint György?

Szentiványi: — Ezt nem tudom megmondani. Ott annyi ember nyüzsgött, végeredményben a ház egy 40 000 főnyi szervezet országos központja volt.

Nemes: — A házban teljesen szabad volt a ki-bejárkálás?

Szentiványi: — Természetesen.

Nemes: — Se portás, se igazolvány...

Szentiványi: — De portás volt, aki tisztelgett az embernek és ment. Arra vigyázott, hogy ne hurcoljanak ki semmit, mert a Cserkészbolt egyik fiókja, vagy a fő üzlete volt a földszinten, jobbra pedig a Cserkészbolt igazgatósága. Kerékpárok álltak az előcsarnokban, és a portás arra vigyázott, hogy valamit ki ne lopjanak, ezentúl pedig fütyült mindenre. Különben az jött és ment, aki akart.

Nemes: — Ez azt jelenti, hogy a ház mozgalmi szempontból jó hely volt.

Szentiványi: — Nagyon.

Nemes: — Mert semmiféle konkrét ellenőrzés nem volt.

Petrányi: — Visszatérve Faust Imréhez, ő hivatalosan a Fiatal Magyarság terjesztőjeként volt a házban, vagy más minőségben?

Szentiványi: — Mint kiadó és mint terjesztő. A kiadóhivatalban dolgozott a terjesztésben. Mondom, a Magyar Cserkészt terjesztették, 40—50 ezer példányban jelent meg kéthetenként. Akkor az volt a legnagyobb ifjúsági hetilap. A Vezetők Lapja néhány ezer példányban jelent meg, és a Fiatal Magyarság is, amely Teleki személyes lapja volt, a fiatal cserkészférfiak számára készült.

Petrányi: — Az előbb említette, hogy harmincnyolctól Az Est lapoknál is dolgozott. Hadd kérdezzem meg: Onnan nem ismerte Bálint Györgyöt vagy nem emlékszik rá?

Szentiványi: — De kérem, ismertem Bálint Györgyöt. Három szerkesztőség volt. Reggel megjelent a Pesti Napló, Bálint György ott dolgozott, délben Az Est és késő délután, 4 óra tájban a Magyarország. Aztán, amikor harmincnyolcban adótartozás címén államosították Az Est lapokat, a Pesti Napló megszűnt és a 70 főnyi szerkesztőség kb. 50 főre olvadt le. Egy csomó ember elment, és akkor Az Est is Pestre változtatta a nevét, egyébként Teleki Pál lapja volt. A Magyarország viszont két kiadásban jelent meg, reggeli Magyarország és esti Magyarországként. Ez 1939-től 1944. október 15-éig volt így.

Petrányi: — Én nem tudtam, hogy Pestnek köze volt Az Est lapokhoz.

Nemes: — Pest lett Az Estből.

Szentiványi: — Végeredményben jogilag, sajtójogilag a folytatása volt.

Petrányi: — 1938-tól ki volt a főszerkesztő Az Est lapoknál?

Szentiványi: — Bakos Ákos volt Az Est főszerkesztője, Földi Mihály a Pesti Naplóé, a Magyarország főszerkesztője pedig Szvatkó Pál.

Petrányi: — Van-e Bálint Györggyel kapcsolatban valami személyes emléke?

Szentiványi: — Semmi. A világ legszerényebb, leghalkabb embere volt. Leült az íróasztalához, elolvasta a napilapokat, elolvasta a külföldi sajtót, ami ott volt, és akkor nekiült belső vezércikket írni valamelyik szobában. Egy óra múlva letette a kész írást az asztalra és el-

ment. Az úgynevezett szerkesztőségi életben nem vett részt, megvoltak a maga körei. Barátságot, azt hiszem, egyedül Laczkó Gézával tartott.

Lovászy: — Az sem véletlen. Mert a Laczkóhoz is mentem Ottmártól.

Nemes: — Tessék? Hogyan?

Lovászy: — Egy szép napon azt mondta Ottmár, most fölmész vizsgázni Pestre, a Színiakadémiára. És mondta, hogy el kell mennem Laczkó Gézához is. A lakására kellett vinnem egy levelet, de hogy mi volt a tartalma, azt nem tudom.

Nemes: — És választ nem kellett hoznod?

Lovászy: — De igen. És azt is tudom, hogy a válasz el lett égetve. Ottmár, amint megkapta, rögtön elégette. És Laczkó is, miután elolvasta a küldött levelet, elégette.

Nemes: — Hogy van ez? Akkor ezek szerint Laczkó és Bálint barátsága sem volt véletlen?

Lovászy: — Bizonyára nem.

Petrányi: — Nem emlékszel arra, hogy ez a levélváltás Laczkóval mikortájt volt?

Lovászy: — Kérlek szépen, ez 1936—37-ben lehetett. Így valahogy.

Nemes: — Éppen az időben, mikor Bálint volt a Híd magyarországi terjesztője.

Petrányi: — És valószínű, hogy ha nagyon odafigyelnénk, akár Az Est lapokban, akár a Hídban meg lehetne találni ennek valami következményét.

Nemes: — Visszatérve a Cserkészházhoz meg szeretném még kérdezni: Hogyan folyt bele ezekbe a házbeli dolgokba Sík Sándor?

Szentiványi: — Sík Sándor a Cserkész Szövetség egyik társelnöke volt. Valahányszor felutazott Szegedről Pestre, bejött a házba. A Vezetők Lapjába és a Fiatal Magyarságba gyakran írt cikket. A Magyar Cserkészbe nem nagyon folyt bele, hiszen ott is volt pap. Koszterszitz Béla (Koszter atya) 1933-tól évekig a Magyar Cserkész szerkesztője volt. Utána Velősy Elek jött, aki már nem volt pap, hanem pénzügyi tanácsos, volt 12 gyermeke és még egy fogadott gyermeke is. Azután a cserkészek bálványa, dr. Shilich Pál fogorvos következett, „a nagyfőnök levelei" — ugye, csodálatos férfi volt, aki minden indián ügyességet és egyebet tudott. Úgy dobta a baltát és vetette a lasszót, mint a filmhősök. Ő volt azután 1944-ig a szerkesztő.

Nemes: — Na most, érezhető volt-e Sík Sándor körül egyfajta baloldali szellemiség?

Szentiványi: — Már hogyne lett volna érezhető.

Nemes: — Vagy hozott-e a cserkész-lapokba konkrétan ő maga ilyet? Én arra akarok rákérdezni, hogy pl. mindaz, ami a Fiatal Magyarságban a Szegedi Fiatalokról megjelent, vagy amit tőlük hoztak...

Szentiványi: — A Magyar Cserkészben a következő történt 1940-ben vagy 41-ben. Velősy Elek volt a szerkesztő és egy Sík Sándorral való megbeszélés után olyan október 6-i emlékezés jött a Magyar Cserkész-

ben, amelyben a szerkesztői kopf úgy szólt, hogy ne meddően ünnepeljük 1849. október 6-át, emlékezzünk az újabb magyar vértanúkra is. Ez kb. 10—15 sor volt, és másnap Velősy Eleket leváltották. És ne feledjük, hogy a Cserkészet nemcsak diákcsapatokból állt, sok iparostanuló-csapat is volt. Pl. a 13-as ezermester, a MÁVAG cserkészcsapata, az csupa ipari tanulókból állt.

Lovászy: — Hogy hívták ezt a csapatot?

Szentiványi: — 13-as ezermester, ez a sorszámuk volt. A csapat sorrendben a 13. volt a magyar cserkészmozgalom megalakulásakor. De a zsidó gimnázium cserkészcsapata, úgy hiszem, Arany Jánosnak hívták, is egy csomó valóban baloldali embert nevelt ki. És még vidéken is voltak vegyes iparos- és diákcsapatok, bizony a parancsnok szellemétől függött, hogy klerikális irányba hajoltak-e el vagy sem.

Petrányi: — Reformátusok is voltak?

Szentiványi: — Igen voltak. Pl. Szentendrén két csapat volt, az egyik, a 902-es Tompa Mihály, az református volt, ez a polgári iskola körül csoportosult. A másik, a 914-es Endre-csapat, az pedig a plébánia körül. És volt egy palotaforradalom, elcsaptuk a káplánparancsnokot, és attól kezdve, mondjuk úgy, liberalizálódott a papi nevelés.

Nemes: — Na akkor a házzal és az egész üggyel kapcsolatosan már csak egy kérdésünk van.

Szentiványi: — Nos?

Nemes: — Hogy ott a házban, aki megfordult 1936 és 1938 között — mert azután kitiltották a lapot Magyarországról —, ismerhette-e vagy kézbe kaphatta-e a Hidat?

Szentiványi: — Természetesen. Miután ott állt a kiadóhivatalban. Ott állt a Fiatal Magyarság, a Vezetők Lapja és a Híd is. Valaki bement, felemelte és kivitte.

Lovászy: — Kiknek osztottál Te Hidat?

Szentiványi: — Kérem szépen, én 20 példányt kaptam a Fenyves Palitól. Dr. Fenyves Pál, a Franklin Társulat cégvezetője és ifjúsági lektora, első könyvem kiadója a Franklinnál.* Ez egy história. Mayer Ottmár 1934-ben elment Pestről. Egyébként mi csak Ottónak hívtuk, mert Ottmár szójátékra adott alkalmat, hogy ittmár-ottmár. Nos 34-ben elment.

Lovászy: — 33-ban ment el.

Szentiványi: — Veled folyton vitám van. Te kötötted az ebet a karóhoz, hogy Ottmár velem 32-ben ismerkedett meg. Én kötöttem az ebet a karóhoz, hogy csak 33-ban ismerkedtem meg vele. Látásból ismertük egymást, mert ugyanabba a kocsmába jártunk, de csak 33-ban lettünk haverok.

Petrányi: — Az egyetemről ismertétek egymást vagy a kocsmából?

* A Szlovákiában született Fenyves Pál a 20-as évek végén és a 30-as évek elején Pozsonyban a Mi Lapunk (1925—1932) című főiskolai diáklap egyik munkatársa volt. A lap, valamint a baloldali beállítottsága révén a Sarló-mozgalommal is kapcsolatba került.

Szentiványi: — Tudjátok, hogy hol van a Szerb utca. A Pázmány Péter egyetem oldalával szemközt volt a közgazdasági egyetem akkor, annak előtte 1918-ig a budapesti bosnyák gyalogezred laktanyája. Nos a Veres Pálné utca és a Szerb utca sarkán volt egy kicsi szerb kocsma, bunyevác volt a tulajdonosa, istenien főzött és nagyon olcsón. Úgyhogy oda járt az egész Pázmány Péter és az egész közgazdasági egyetem a tanársegédig bezárólag. Én a TTK-ra jártam geológusként, de átjöttem ide, mert 60 fillérért úgy meg lehetet ebédelni, hogy torkig volt az ember, 1 pengőért pedig már rostonsült csirkét is kapott. Az olcsóság titka pedig az volt, hogy nem piacnyitáskor ment el a vendéglős vásárolni a Nagycsarnokba, hanem piac záráskor, és fele árért vette meg a holmit. No de ide járt Ottmár is, akit én úgy ismertem meg, hogy a Guttman-cégtől származó kezes-lábas amerikai szerelő ruhában járt, mivel éppen virágkertész volt a Fővárosi Virágkertészetnél. Akkor volt a gazdasági pangás éve, világszerte befagyott a valuta-átutalás, valutazárlat volt. Ottmár pénzt otthonról nem kapott (a papa tönkrement a terménykereskedéssel), s ezért csapott fel virágkertésznek, hogy meghosszabítsa tanulmányi éveit és megszerezze az oklevelet. Amikor megismerkedtünk, én már nagyfiú voltam, a Távirati Irodánál dolgoztam éjszakai turnusban este fél 8-tól reggel fél 3-ig, tehát az egész napom szabad volt, az egyetemre is ráértem, és ott ebédeltem a kocsmában. Ottmár egyszer azon vitázott a Bódi komájával, hogy a Pál utcai fiúk füvészkertje azonos-e a mostani Füvészkerttel. Mire én közbeszóltam, hogy nem azonos, mert jó részét a Ludovika Akadémia parkjához csatolták. Így kezdődött a bemutatkozás, véletlenül. Később azt kérdezte Ottmár, van-e sok szabad időm. Hát szabad időm ugyan nem volt, mert akkor áprilisban nősültem meg, de kíváncsi voltam, hogy miért kérdezi. Azt mondja, hogy virágot szállítani. Mondom, hogy-hogy. Hát egyszerűen, triciklivel, szállítmányonként 2 pengő a nagyvásárcsarnokból a virágkereskedésekbe. És ha még egy triciklit szerzünk, ketten szállíthatjuk, és a végén osztozunk. Én azt mondtam röhögve, micsoda riport. Triciklis kifutó lettem virágkereskedésekben, Gelb Malvintól kezdve a külföldi virágosokig, és vagy három hónapig csináltam ezt, félrevágott micisapkával, a simli hátul volt, fütyültem és tartottam a két pengőjükért a markomat. Hát naponta 10—15 pengőt fejenként megkerestünk, ez egy óriási összeg volt. Aztán jött az ősz, akkor én lehervadtam, mondtam: esőben és hidegben nincs virágszállítás. Aztán Ottmár is kapott pénzt otthonról, úgyhogy ez az egész kertészeti história abbamaradt. De egy életre összekovácsolódtunk. Amikor aztán hazament és „libás lett"*, kaptam tőle egy levelezőlapot — csak levelezőlapon levelezett — azt írta: undorodom a libamájtól, a libahájtól még inkább.

Aztán 36-ban jött ismét egy lap, komám kollégák lettünk, saját lapom van, főszerkesztő vagyok. Aztán egy szép nap, 37. május táján

* Főkönyvelő lett egy szabadkai baromfi-exportőrnél.

jön egy lap, menyasszonyom, Magda Pestre megy, jelentkezni fog nálad, légy szíves ügyes-bajos dolgaiban segítsd.

Itt kezdődik egy újabb fejezet.

Néhány nap múlva dr. Fenyves Pál, aki könyvemet, *A fekete bocskort* kiadásra előkészítette, telefonált, hogy Jenő, gyere be kéziratügyben. Mondok, mi baja a kéziratnak? Annak semmi, a szerződést már aláírták, a napokban megkapod, Schöpflinnek is nagyon tetszik, ellenben egy közös barátunk szívbélije Budapestre jön Szabadkáról. Kérdem, ki? Mayer Ottmárnak a menyasszonya. Kérlek szépen, ha már tudod, hogy hol szállt meg, értesíts engem, mert egy könyvcsomagot küldünk a címére. Nem lesz semmi gondja vele, a számla ki van egyenlítve, és azon fel van sorolva, hogy milyen regényeket tartalmaz, aztán vigye, ahová akarja. Így kezdődött. És így folytatódott: Hazamegyek este, azt mondja a feleségem, Vámossy Ilona, aki a miniszterelnökség sajtóosztályán dolgozott (ott volt később Teleki sajtótitkára): Kérlek, valami nőszemély keresett téged, szabadkai. Mondom, Jézus Mária, az az Ottmár menyasszonya. (A feleségem Ottmárral egyszer találkozott, mert bejött megnézni a kocsmát, ahol mi „dorbézolunk", akkor látta őt először és utoljára is.) Nos, a hölgy a Hungáriában szállt meg, a II. emeleti 16-os szobában és óhajt velem találkozni. Másnap 12-kor jelenkeztem a szállodában, szóltam a főportásnak, hogy szóljon fel a II. emeleti 16-os szobába, hogy várom a hölgyet a bárban, az ajtóval szemközti asztalnál. Ismertetőjel három fehér szegfű és egy monokli. Pillanatokon belül beviharzott a hölgy és megállt az asztal előtt, bírálóan végigmért és azt mondta: — Nem értem, hogy az Ottmár mit eszik magán. Maga egy tipikus zsúrfiú. Ezek után kiderült, az ügyes bajos dolgok veleje az, hogy a hölgy a Színiakadémiára akar beiratkozni és némi kis protekcióra lenne szüksége. De nem kellett protekció az Akadémián, mikor kiderült, hogy a nő Szabadkáról jött és a magyar kultúrát akarja a határon túl terjeszteni. Én közben beszéltem Ódryval, Hettyey Aranykával. Pillanatokon belül levizsgáztatták és megkapta a leckekönyvét azzal, hogy szeptemberben jelentkezzék és akkor megkapja a további feladatokat. Mint később kiderült, ez kiváló alkalom volt arra, hogy bármikor legálisan Pestre jöhessen. Megmutatta az indexét és máris...

Nemes: — Kizárólag erre a célra kellett?

Lovászy: — Igen.

Szentiványi: — Ezek után Magda egyhavonként-kéthavonként utazott fel Pestre. Miután már Ottmár feleségül vette, és azután, hogy 38-ban megszülte Zsuzsit, már ritkábbá váltak a látogatások, de mindig ott volt a megfelelő bejegyzés a leckekönyvben. Aztán később, évek múlva derült ki, már 1946-ban, hogy a Fenyves Pali által Magdára bízott könyvcsomagok, regények a Prager Verlag ideológiai kiadványai voltak, melyeket a Franklinnál átkötöttek. Ezt is Fenyves Pali intézte.

Lovászy: — Én azt hittem, hogy Te csináltad!

Szentiványi: — Egy frászt, hogy tudtam volna ezt én megcsinálni.

Ott átkötötték, még a papírszín is egyezett, az első és az utolsó ív például egy Bontempelli regénnyel volt azonos, közben pedig Marx, Engels, Lenin, Sztálin brosúrák voltak belekötve.

Így kezdődött kapcsolatom a jugoszláviai mozgalommal, jóllehet, akkor nem volt tudomásom minderről. Ezt nem mesélte el sem Ottmár, sem Fenyves Pali, aki különben 43-ban bevonult Nagykátára és nyoma veszett. A fia, Fenyves György újságíró, ma is él. Azt sem tudtam meg soha, hogy Fenyves Pali hogyan ismerkedett meg Ottmárral. Én egy vonalon csináltam a „balhékat", mondjuk úgy, a Híd körül, a Híd terjesztésével.

Lovászy: — Kiknek adtál Hidat?

Szentiványi: — Sík Sándornak adtam, aztán Veres Péternek küldtem, Illyés Gyulának adtam a Centrál-kávéházban. Ott számos irodalmi kör volt, mert nemcsak a Franklin körül tömörülő írók látogatták délután, hanem az Egyetemi Nyomda, a Diárium szerkesztősége körül tömörülő írók is. Ortutay Gyula, Sőtér István, Fekete István például. Fekete első, díjnyertes regénye is az Egyetemi nyomdában jelent meg. Aztán Puszta Sándor, a leányfalusi káplán, majd később plébános kapott és mit tudom én már, hogy ki még. Hisz olyan nyüzsgés, kavargás volt körülöttünk. Akiről ugyanis az ember úgy vélte, hogy ez talán nem tartozik a barna ingesek közé, arra már odafigyelt.

Nemes: — Milyen volt a Híd fogadtatása nálunk, abban a körben — gondolok például a Centrál-kávéházra —, ahol ismerték és olvasták viszonylagos rendszerességgel?

Szentiványi: — Kezdjük azon, hogy a Híd valami új színt dobott bele a magyar irodalmi életbe, illetve abba a kicsiny vagy nagyobb körbe, amely a harmincas években a Centrál körül kialakult. Új, friss hang, másfajta problémák, amit mi addig nem ismertünk. Mondjuk úgy, a határokon kívüli területen élő magyarság problémáit, a földműves, a földnélküliség, vagy a gyári munkások problémáit. Ezek nálunk addig, amíg a Híd nem került ide, teljesen ismeretlenek voltak, nem törődött velük senki, mert magyarságkutatás nem folyt ezeken a területeken. Kivéve a Teleki égisze alatt, de az egészen más jellegű volt. Így érthető, hogy egymás kezéből szedtük ki a lapot és vitáztunk rajta. Hiszen fiatalok voltunk. Öregek nagyon kevesen jártak közénk. Az öreg Schöpflinen kívül, aki hivatalból volt ott, nem nagyon emlékezem arra, hogy befutott, mondjuk úgy, a társadalmi ranglétrán felemelkedő író a társaságban forgolódott volna. No, a falukutatók jártak közénk, a divatos nagy írók nem. Ami visszhang volt ott a társaságban, az feltétlenül tovább gyűrűzött, mert nem hiszem, hogy csak a Centrálban beszéltek a Hídról az asztaltársaság tagjai, hanem maguk egyéb ismeretségi körében is.

Petrányi: — Közvetlenül honnan kapta a Hidat?

Szentiványi: — Kérem szépen, Fenyves szlovákiai születésű volt, Pozsonyban járt egyetemre és azután került vissza Magyarországra. A

Sarlósokkal továbbra is kapcsolatot tartott, úgyhogy szerintem ő volt a Sarlósok magyarországi rezidense.

Nemes: — Igen, nekem volna egy kérdésem. Én ismerem a Fenyves Pál fiát. Mennyit tudhat Gyuri apjának erről az életéről?

Szentiványi: — Nem tudom, hogy Gyuri, mit tud. Póli, a Gyuri anyja, az egy-két dolgot tudott. De különben Pali annyira konspirált, hogy a gyerek...

Lovászy: — Hány éves most?

Szentiványi: — Kérlek szépen, kb. 49—50.

Lovászy: — Akkor nem sokat tudhat.

Szentiványi: — Én mondtam el a Gyurinak egy-két dolgot az apjáról, mert annyira jóban voltunk a családdal. Egy érdekesség: amikor 54—55-ben feketelistán voltam, Fenyves Gyuri azonnal felajánlotta a nevét, és én töméntelen hangjátékot írtam Fenyves György néven 1955—56-ban, amelyek futottak a rádióban.

Petrányi: — Persze az apjáról semmiféle lexikonban nem emlékeztek meg. Vagy tud ilyenről valaki?

Szentiványi: — No hát ez a játék, a könyvcsomagok, a brosúrák és egyéb, Szabadka és Budapest között folyt kérem szépen, egészen 1941-ig, amikor is a Hidat betiltották és „dicsőséges megszállásunk" elkövetkezett. Azután már semmi értelme nem volt a konspirálásnak olyan mértékben, hiszen szabadon lehetett utazni Szabadkára, az ember úgy ment, ahogy akart.

Lovászy: — Na, na, nem mindenki utazhatott!

Szentiványi: — Éppen azt akarom mondani, hogy én különleges helyzetben voltam, mint akkor pillanatnyilag a Közellátási Értesítő egyik szerkesztője. Amikor 1941 nyarán az akkori közellátási miniszter, Györffy-Bengyel Sándor tábornok levonult megfelelő sajtókísérettel Szabadkára, én is a kíséretében voltam és a Bárányban tartott vacsorákon mindenkivel összehaverkodtam. (Egyébként Györffy-Bengyel Sándor szentendrei volt. A gyermekeivel együtt jártam tánciskolába, onnan adódott a nagy barátság, hogy bármikor bemehettem hozzá.) A kapcsolatokat akkor én kiépítettem, úgy hogy ezután bármikor le akartam menni riportra, szabad utam volt, mondjuk úgy, belépési engedéllyel. Ottmárral kétszer vagy háromszor Palicson találkoztunk, mert azért kerültük a feltűnést. Két félmeztelen ember egymás mellett hever a homokban, ugyebár, és beszélget. Rengeteg ember hever ott, ismeretlenek egymás előtt, és el kell ütni az időt. Aztán jött a döbbenetes hír, valamikor...

Lovászy: — Egy pillanat. Engedd meg, hogy megkérdezzem, emlékszel te arra, amikor a kíséretében voltál ennek a Györffy-Bengyel Sándornak? És emlékszel te a kegyelmes úrnak az egyezségére a bácskai búzával kapcsolatban?

Szentiványi: — Ó igen, akkor derült ki a főispáni értekezlet során, amit mi addig nem tudtunk, hogy Magyarország egyetlen gramm élelmiszert sem szállíthat ki Bácska-Bánátból, mert az egész készlet a né-

met birodalom részére van lefoglalva. Úgyhogy végigjártuk a csodálatos élelmiszerüzleteket és raktárakat, csorgott a nyálunk, és még kóstolót sem kaptunk, mert mindenütt német felügyelők voltak. Ez akkor derült ki, ott.

Lovászy: — És akkor találkoztál Ottmárral Palicson, és akkor mondtad meg neki ezt.

Nemes: — És akkor szervezte ő a szabotázsakciókat és gyújtották fel az agrármunkások a gabonát.

Szentiványi: — Igen. Nézzétek, akkor már a partizánmozgalom eléggé erős volt Szerbiában, nem tudtak vele megküzdeni. És Vajdaságban is. Soknemzetiségű volt. Úgyhogy, amikor 1941 szeptemberében jött a MOT (Magyarországi Tudósító, a Távirati Iroda belföldi vetélytársa) híre, hogy az észak-bácskai kommunistákat és partizánokat lefogták (ez augusztus végén történt), akkor döbbentem rá, hogy a szabotázsügyben a háttérben milyen szerepe volt Ottmárnak. Mert Ottmár volt az első, akit lefogtak.

Lovászy: — Nem az első volt. Őt akkor fogták le, amikor már egy egész csomó embert lefogtak.

Szentiványi: — De mint partizángyanúsat akkor még nem. Mint kommunistagyanúsat igen.

Lovászy: — Először volt két halálos ítélet, a Hegedűs Ferencé és Licht Józsefé, akiket kivégeztek gyújtogatási akcióban való részvétel miatt. Utána lefogtak egy csomó embert. Ottmár majdnem utolsóként bukott le, akkor, amikor már mindenki rá vallott. És tőrbe csalták. Topolyáról jött az illető, aki illegális találkozót kért tőle Palicson. Társai le akarták beszélni a találkozóról. Ő azt mondta, ha nem megy el oda senki, akkor esetleg nagyobb baj lesz. Elment, és a kémelhárítók karjai közé szaladt.

Szentiványi: — Akkor én a Pestnek rendőri rovatvezetője is voltam. A rendőri rovatvezetők testülete a főkapitányság épületében, a jobb kaputól balra terült el, két szobányi birodalomban, és szemben vele volt a MOT. Az ember minden este, mielőtt hazament — mert napközben ott mi, a délelőtti lapok tanyáztunk és szedtük fel a híreket — automatikusan benézett, hogy a Sajtóirodán a nagykönyvben, a feketekönyvben van-e valami olyan jelentés, amit reggel fel kell dolgozni, és utána átment a MOT-hoz, amely pontosan szemben az ajtóval helyezkedett el, és megnézte, hogy van-e valami magyarországi ügy. Mondjuk úgy, szinte kőnyomatosban elsőül olvastam, hogy a szabadkai kommunistákat és partizánokat letartóztatták. Erre azután másnap reggel egyenesen felmentem Fenyves Palihoz és azt mondtam, hogy Ottmár lebukott...

Nemes: — Nevek is voltak felsorolva?

Szentiványi: — Nem. Ottmár lebukott, ez az érzésem, most már egy kicsit vigyázni kell. Mire a Pali azt mondta a busa bajusza alatt, hogy a szálakat elvágjuk és kész. Nincs többé könyv, nincs többé brosúra, megszakítjuk az összeköttetést. Nehogy további lebukás legyen. Ekkor derült ki, ebből a megnyilatkozásából, hogy a dr. Fenyves Pál

ugyancsak benne van a dolgokban, hogy milyen vonalon, azt ma sem tudom. Aztán jött november 18-a. Bent csellengtem a városban este, bemegyek a Sajtóirodába, bemegyek a MOT-hoz — egy kolléga körmölt, egy gépírókisasszony unatkozott — mondtam, hogy na, van valami érdekes a világon? — Á semmi. Ördög-pokol. Itt lopja az ember az idejét. Van egy meg nem erősített hír, de azt még nem lehet kiadni; 15 embert felakasztottak a szabadkai huszárlaktanya udvarán, azt a 15 embert, akit mint kommunistát és partizánt ítéltek halálra. Mire hazamegyek a Sashegyre, lányom, joj, aki akkor hatodik éves volt — azzal fogad, hogy itt van a Magda néni, nagyon sír. Mondom, hol? — Bent van az anyuval a hálószobában. Összeszorult a mellem, ránéztem Magdára és láttam, hogy már tudja. Aztán kiderült, hogy ő már három napja Pesten volt, és a vezérkari főnök 18-án fél 6-ra — miután előzőleg már kilincselt nála — odarendelte magához. De ez már a Magda története tovább.

Őrültséget csinált Magda, mert amikor a vezérkari főnök 6 órakor egy telefonhívás után azt mondta, hogy az ügy elintéztetett, ő hálája jeléül letette az asztalra azt a jelentős összeget, amit Szabadkán kínkeservesen összegyűjtöttek a honvéd özvegyek és árvák javára, de valójában azért, hogy ne legyen halálos ítélet. Mire Szombathelyi üvöltve kirúgta. A vezérkari főnökség akkor a Várszínház melletti két épületben volt. Aztán Magda zokogta el, hogy a folyosón hallotta, két altiszt beszélgetett, és az egyik nevetve mondta, na, a szabadkaiaknak megkötötték a nyakkendőjét. És akkor tudta meg, mert ez a mondat olyan egyértelmű volt. Akkor bennem csak egy gondolat élt, hogy Úristen, Magdának nem szabad hazamennie, mert holtbiztos, hogy az állomáson lefogják. Szombathelyit ismerve ez feltételezhető volt, hisz a VKF hada, a sajtó, és propagandaosztály is ott volt a vezérkar épületében, mondjuk úgy, Szombathelyi volt a haditudósító századnak a legfőbb parancsnoka. Magdának nem szabad hazamennie. —

Belebújtam a felöltőmbe, visszafordultam, fölmentem Fenyves Palihoz. Ott laktak a Ferencz József (mai Belgrád) rakparton és azt mondtam neki, hogy Pali gyere le, én fázom, fáradt vagyok, igyunk meg egy fél liter forralt bort. Akkor még a viadukt alatt volt egy matrózkocsma, oda mentünk. Elmondtam Palinak, hogy befejeztetett minden, Ottmárékat felakasztották, viszont Magda őrültséget követett el, megpróbálta megvesztegetni a vezérkari főnököt, mire Szombathelyi üvöltve kirúgta: mars ki innen, mars haza! Mit csináljunk? Akkor én még nem voltam benn a konspirációkban, mint később. Pali rám mordult, hogy akkor menj a fenébe, nekem még dolgom van. Sok dolgom van, mielőtt holnap bemégy a szerkesztőségbe, gyere be hozzám, vagy még jobb — tudod fél 8-kor indulok —, ha az Irányi utca és a Ferencz József rakpart sarkán találkozunk. Egy borítékot nyomott a kezembe. Keresztlevél, születési bizonyítvány, bejelentőlap és egy ún. személyi lap volt benne. Akkor ez volt a személyi igazolvány. Ezt már nem tudtam elintézni, az aláírást és a pecsétet a személyi lapon. Már nem em-

lékszem, hogy milyen névre szólt a három okmány, illetőleg a négy okmány, mert a személyigazoló lap is ki volt töltve, csak a népességnyilvántartó vezetőjének az aláírása és a körpecsét hiányzott róla. Én pedig azt mondtam magamban, hogy „va banque". Volt egy csodálatos főtördelője az Athenaeumnak, a Luder Feri bácsi, akit nagyon szerettünk. Korán lementem a nyomdába tördelni, félrehívtam egy cigarettára és mondtam neki, hogy Feri bácsi, lenne egy nagy kérésem „va banque" és előhúztam a személyi igazolólapot. Erre kéne egy aláírás és pecsét. Az öreg rámnézett, kissé elmosolyodott, majd azt mondta: — Hát te is fiam. Ez volt az egész. Elvitte délben fél 12-kor, úgy látszik, ragyogó vésnökei voltak az Athenaeumnak, és nemsokára ott volt a lapon egy tökéletes pecsét és aláírás. Egyébiránt vad szociáldemokrata volt az öreg, dehát ott az volt mindenki. Palkó Sándor, aki később az Athenaeum vezérigazgatója lett, ott volt szedő.

Nemes: — Az én nagyapám valamikor az Athenaeumban volt gépszerelő. Szedőgépszerelő.

Lovászy: — Most légy szíves, mondd el azt, hogy három napig hogy feküdtem nálatok lázasan és utána hogy kísértél el Miskolcra és kinek adtál át.

Szentiványi: — Az úgy történt, hogy másnap, amikor már rendben voltak az okmányok, felmentem Fenyves Palihoz, aki azt mondta:

A barátnődnek állása is van.

— Mondom, aztán hol?

— Miskolcon, a művésztelepen.

— Hogyhogy?

— Kérlek szépen, ő lesz a főgazdasszony.

Egyébként személyi lapján a foglalkozása úgy szerepelt, hogy üzletkötő. Akkor találkoztam először ezzel a kifejezéssel, ez az ügynöknek volt a finomított változata.

Nemes: — Zseniális. Annyit utazik, amennyit akar. Teljesen szabad mozgása van.

Szentiványi: — Ezek után reggel azt mondtam Bakos Ákosnak, a főszerkesztőmnek, hogy szeretnék Miskolcra menni riportra, mert a lillafüredi erdőgazdaságnak van egy csodálatos pisztrángtelepe, ahol a kis pisztrángokat keltetik. Mire az öreg azt mondja, menj le Marton Jánoshoz, a gondokhoz, és állíttasd ki az útielőleget, és ne felejts el két pisztrángot hozni nekem.

Első osztályú gyorsvonati szabadjegyem volt, ezek után a hölgynek is megváltottuk az első osztályú jegyet. Ez volt a legbiztonságosabb, mert az első osztályon nem volt razzia. Békésen elmentünk Miskolcig, elkísértem a Csabai-kapuhoz, ott volt a művésztelep nagy parkja. A kapuban elbúcsúztam és szabad útjára engedtem. Az irodán kellett jelentkeznie. Vagy tíz nap múlva kaptam egy névtelen levelezőlapot Miskolcról, feladó és aláírás nélkül, hogy minden rendben.

Aztán már csak 1946-ban láttam újra. Illetőleg volt még egy találkozásunk, a Miskolci Színháznak volt egy presszója — minden hely-

beli művész és értelmiségi oda járt —, ott láttam Magdát hónapokkal később egy színész- és festőművész-bandával. Odakacsintottam és mentem tovább.

A további történet már az övé. MOKÁN KOMITÉ és mit tudom én. Aztán jött a saját történetem.

Lovászy: — Amikor a nyilasok halálra ítéltek.

Nemes: — Az már egy másik történet.

Szentiványi: — Ha az ember utólag visszagondol, ragyogó és színes életünk volt.

Lovászy: — És fájdalmas.

Szentiványi: — Olykor ez ezzel jár.

Nemes: — De igazi élet volt!

Lovászy: — Azt hiszem, ha újra kezdenénk, ugyanezt csinálnánk.

Original scientific paper

Malušev Cvetko

SZÉLJEGYZET A HÍD FOLYÓIRAT MOZGALMI JELLEGÉRŐL

Általános világgazdasági válság

Akár mint folyóirat, akár mint mozgalom kerül szóba a Híd, nem hagyhatók figyelmen kívül a hazai és világgazdasági válság és azok a politikai körülmények, amelyeket 1929—1934 között minden embernek e: kellett viselnie. A krízis az országhatárokat, a népek és nemzetek múltját, sajátosságát, adott geopolitikai helyzetét nem vette figyelembe, és természetesen Jugoszláviát sem kímélte meg. Négy évig tartó szüntelen nyomással szaporította a munkanélküliek millióit, csökkentette a világ lakosságának vásárlóerejét. Ennek következtében pedig tovább lassította a termelést, bénította a világkereskedelmet, és mindig újabb milliókat szorított ki a kenyérkereset lehetőségéből. Családok, embermilliók számára vált bizonytalanná még a puszta létfenntartás is, és százezrek menekültek az öngyilkosságba.

Ezeket az állapotokat nemcsak mai világnézetemnél fogva emlegetem, hanem akkori egzisztenciális tapasztalataimmal személyesen is bizonyítani tudom, mert évekig a magam vállán éreztem minden súlyát. 1928—1933-ig a szabadkai vasúti fűtőházban géplakatosként kétkezi munkások között dolgoztam és megfigyelhettem a magam és munkatársaim harcát a betevő falatért.

A vezetőség egyszer elhatározta, hogy elbocsájtja a magyar munkásokat azzal a jelszóval, hogy: — Oni su Madjari, neka idu u Madjarsku i tamo traže posla!, vagyis nacionalista jelszavakkal akarták elbocsátani a feleslegessé vált munkásokat.

A világméretű gazdasági válságban az emberek nem tudták mindjárt felismerni konkrét nyomoruk igazi okát, és magatehetetlenül vergődtek az akár jó, akár rossz politikai hatások hálójában. Kritikátlanul követték a vélt vagy való tekintélyeket abban a balga hitben, hogy az alacsony szintű társadalmi termelés is jobb életet eredményezhet, csak legyenek jók a vezetők, de azt, hogy melyek a jók és melyek nem, megkülönböztetni nem tudták.

Ám a tíz évvel korábban véget ért első világháború nyomán bekövetkezett orosz, német, bajor és magyar forradalom emléke és tapasztalata még sok emberben életben tartotta a forradalmi élményeket és a kudarcok ellenére is jogos reményeket táplált, hogy minden hatalmi relációban nagy ellentmondások rejlenek és kérdésessé tesznek minden értékrendszert, különösen azt, amely a puszta erőszakon alapszik, mert a burzsoázia az egész világon ezúttal is erőszakhoz folyamodott, amelylyel az egész társadalmat szervezett fegyveres alakulatokkal kíméletlen terror alá vetette, melynek végső kifejlete a semmilyen ellenzéket vagy obstrukciót nem tűrő katonai diktatúra volt. Ez pedig válságos helyzetbe sodorta a világ szociáldemokrata, szocialista és kommunista mozgalmait, mert megbontotta egységüket, amelyet pedig éppen a válságos időben kell leginkább szilárdítani.

A haladó erőknek most a lehető legrövidebb időn belül tető alá kellett hozniuk a munkásosztály, a parasztság és kispolgárság harci szövetségét. Az 1929. január hatodikán kikiáltott királyi diktatúra ellenére a Jugoszláv Kommunista Párt igyekezett eszmei irányítás alá vonni az új történelmi orientációkhoz igazodó, egységfrontos mozgalmakat, jobban mondva mindazokat, akik már elvesztették bizakodásukat a régi rend helyreállításában és reálisabb kiutat kerestek a válságból. Jobb taktikát és elsősorban szervezett harcot propagált minden utópia ellen és a közfigyelmet reálisabb perspektívákra irányította.

A társadalmi problémák egymásra halmozódtak, minden embernek immár csak egy gondolat forgott a fejében: mi lesz velem és a családommal? Nemcsak a munkások, hanem a parasztok és a kisiparosok, kiskereskedők sorsa is kockán forgott. A fejlett államokban a nyilvántartott munkanélküliek száma meghaladta a harmincmilliót, de ebbe azokat be sem sorolták, akiknek nem volt szakmájuk. Jugoszlávia foglalkoztatott lakosságának 75%-a „dolgozott" a mezőgazdaságban és állattenyésztésben akkor, amikor a mezőgazdasági termékek a világpiacon — a 30 millió éhező, de vásárolni nem tudó munkanélküli miatt — „nem kellettek" és 1926-hoz viszonyítva áruk 43%-ra esett vissza. A jugoszláv kis- és nagyipar a munkások 11%-át, a kereskedelem és a pénzügyek 5%-át foglalkoztatta, de ezt az adatot igen feltételesen kell értelmezni, mert ez még nem jelenti azt is, hogy *minden nap* dolgoztak. (A földművelés egyébként is csak évi négy hónapig dolgoztatja a földmunkásokat.) A törpebirtokosok kevés földjük legjavát eladták az uzsorásoknak és az agrárproletárok sorsára jutottak: adósságuk megkétszereződött. A magas kamat és adó miatt évi összjövedelmük 3/4 része elveszett és az éhínség már nemcsak Jugoszlávia passzív vidékein terjedt, hanem a gazdag Vajdaság és Szlavónia tájain is.

Ilyen súlyos problémákkal addig még a felnőtt, érett emberek sem foglalkoztak, az ifjúság azonban, ha nem is tudatosan, de a lelke mélyén megérezte, hogy az ő bőrére megy a játék, mert mi lesz vele, ha ez a helyzet még évekig eltart, és nem stabilizálódik. Igazodni kellett a két egymást túllicitáló hangos tömegpropagandában. Az egyik hangos,

szervezett, anyagiakkal bőségesen támogatott volt és hatásos technikával dolgozott. A másik — a baloldal belső antagonizmusa miatt — csak nehezen érthető, hosszú lejáratú, kitartó és élet-halálra menő harcot hirdetett és csak a Szovjetunió valóságos vagy vélt sikereire hivatkozhatott.

Az ifjúság kiútkeresése

A fiatalok kezdetben szüleik és tanítóik magatartása szerint igazodtak. Az idősebbek szerint ugyanis ők a társadalmi élet kavargásaiból legfeljebb a sportra és a tánciskolára összpontosítottak. Egy ideig a fiatalok meg is elégedtek ezzel a szereppel, fokozatos emberré érésük folyamán azonban érdekelni kezdte őket jövendőbeli sorsuk, kezdték magukra vonni a közfigyelmet: be kellett ékelődniük a társadalmi életbe és kimondani, hogy ők is valakik ebben a világban. De a társadalom valóságos irányítói elzárták előlük az emberi érvényesülés útjait és nem politikus szervezetekbe próbálták terelni őket.

A fiatalok természetes szükségletét, hogy valamilyen komoly közösséghez csatlakozzanak, hogy legyőzzék kínos magányérzetüket, hogy egyéni fizikai és szellemi erejüket fejlesszék és gyarapítsák azonban az ósdi és lejáratott eszmék már nem tudták kielégíteni, és nem hitték már, hogy „minden ember a maga szerencséjének a kovácsa". Inkább azon mozgalmak felé orientálódtak, amelyek szociális igazságot, egyenlőséget, egyenjogúságot és mindenki számára egyazon rajtolást hirdettek. Lelkiállapotukban egyszerre csak hinni kezdtek a társadalmi élet megváltoztatásának lehetőségében, és maguk is hordozói lettek az új társadalmi, gazdasági, politikai és termelési viszonyoknak: megérezték, remeg lábuk alatt a talaj.

Párizsból, az Ifjak Világértekezletéről is jött a felhívás: „Egyesüljünk az életben, hogy ne a háború tömegsírjában találkozzunk!" Ezzel pedig a világ egyetemein elszaporodtak a tüntetések, a diákzavargások, az összecsapások a rendőrséggel és jobboldali terrorkülönítményekkel. Ezek az események a világlapok címoldalára kerültek, s így tudomást szereztek róluk a mi fiataljaink is, akik hasonló körülmények között éltek, és vérmérséklet, egyéni frusztráció, érvényesülési- és szabadságvágytól fűtve nem akarták már tétlenül nézni, mi történik körülöttük. Egyszóval: balra sodródtak és nem dőltek be az agresszív nacionalista agitációnak akár Budapestről, Belgrádból, Bécsből vagy Zágrábból terjedt.

A szabadkai ifjúság átszerveződése

Kezdetben a felnőttek régi egyesületeiben alakulgattak az ifjúsági osztályok, szekciók és klubok, jelezve ezzel is, hogy önállóságra, különválásra, önrendelkezésre, függetlenségre és sajátos szemléleti szabadság-

ra törekszenek. Ez történt a szabadkai Magyar Népkörben, a Bunjevačka Maticában, a zsidó Hasómer Hacair és a Keresztény Ifjak Egyesületében, majd a szakszervezetekben és a Jogi Egyetemen is. Mindez nem így történt volna, ha a fiatalok nem érezték volna meg a válság terheit, ha nem kezdtek volna gondolkodni, mérlegelni és orientálódni.

A Népkör berkeiben is emelkedni kezdett a fiatalok számbeli ereje és kultúrmozgalmi súlya. Az egymás után alakuló alosztályokban egymásra találtak a hasonló gondolkodásúak és vitacsoportokba verődve tudatára ébredtek társadalmi felelősségüknek. A sokat emlegetett reformokból kiábrándulva maguk próbáltak keresni megoldást az őket legjobban szorító probléma — a munkanélküliség — megoldására, mely a fiatalok szemében az élelem, a ruha, cipő, szórakozás igényét jelenti, de a továbbtanulás és főként a jövőbeli személyi érvényesülés lehetőségét is ígéri.

Lapalapítási szervezkedés

A szabadkai ifjúság tömeges pálfordulásának előjelei voltak a harmincas évek elején „elburjánzott", egy-két számot megérő, majd gyorsan „eltűnő" ifjúsági lapok és folyóiratok (Falu és Város, Vajdasági Írás, Fáklya, Őrtűz, Vajdaság, Hétről-Hétre, Képes Vasárnap, Kultúra, Tovább). A Napló megindította Könyv, Film, Rádió c. vasárnapi mellékletét, Zomborban megjelent az IKSZ, Újvidéken az ÉK, de hasonló módon indultak országszerte a nem magyar nyelvű lapok és folyóiratok is. Mindez egy komoly társadalmi erjedést jelzett már, mert ezek és a hozzájuk hasonló „lapocskák" később megizmosodtak, erőre kaptak és némelyiküket évekig olvashatták az érdeklődők.

A magyar lapok nagy kezdeményezői közé tartozott az örök életű Csuka Zoltánon kívül elsősorban Laták István, aki már néhány éve a Szervezett Munkás elismert munkatársa is volt — tehát annál a lapnál, amelyet olyan nevek szerkesztettek, mint Bodnár Zsigmond, Cséby József, Haraszti Sándor, Vasa Bogdanov, Djuro Pucar és mások. Latáknak ezen a téren már jelentős tapasztalatai voltak, és ha magánúton tanult is, ingyenes mozgalmi mentoroktól, sokkal többet tudott rendes úton tanuló évfolyamtársainál. Jól elsajátította az újságírás tudományát, stratégiáját és technikáját.

A honi magyar írás ezekben az esztendőkben még igen gyenge lábon állt, mert aki itt tollat vett a kezébe, nem problémákkal küszködött, hanem irodalmi, művészi, esztétikai szempontjait az erős budapesti publicisztika — javarészt ósdi — irodalmi ízléséhez idomítgatta, mert csak ott, és nem az akáclombos, zsírszagú, poros Vajdaságban lehetett irodalmi nevet szerezni. A bácskai—bánáti—baranyai élettel semmi közösséget nem éreztek, még kevésbé vállaltak.

Így tehát az imént említett fiatalok próbálkoztak mifelénk először a maguk kis lapjaival nyilvánosságot szerezni, toborozni a vajdasági magyar

írásnak. Ez a kezdés — sajnos — nagyon rossz időre esett, a királyi diktatúra nehéz éveire, amikor magyarul beszélni sem volt szabad. (Plakátok: „Govori državnim jezikom! Ko zapostavlja državni jezik, neprijatelj je države!") Kevés kivétellel a Híd volt az első Vajdaságban, amely hazai magyar szerzőket és hazai problémákat publikált. Szerkesztőinek java része a legnehezebb életkörülmények közöt élt — inkább az ifjúsági és munkásmozgalom kérdései érdekelték őket, mint az igazi szépirodalom. Így lett sokkal jelentősebb a Hídban a szociográfia, a szociológia, a világnézet, a politika és mozgalmi írás, mint a szépirodalom. Ők maguk is inkább mozgalmi emberek voltak, mint tapasztalt publicisták vagy szépírók.

Épül a Híd

Szociológiai megalapozással a Hídnak ifjúsági mozgalmi folyóirat jelleget már Lévay Endre adott. Érdekes ideiktatni Herceg János „Két világ" c. önéletrajzi könyvének (238—239. l.) a szem- és fültanú hitelével leírt megemlékezését arról a „Hídalapító fiatalról", aki Kende Ferenccel, a szintén örökös lapalapítóval így vitatkozik:

„... Hát kérem szeretettel — mondta kezét nyájasan dörzsölve, csak azután kezdett emelkedni a hangja s mosolyodott el az arca —, hogy valami félreértés ne legyen, mindjárt le kell szögezni: mink mozgalmat akarunk indítani. Felrázni az ifjúságot, összefogásra buzdítani, hogy ne álljon készületlenül a holnap megpróbáltatásai előtt."

Herceg János ezt a fiatalt olyan művészi hitellel írta le, hogy kénytelenek vagyunk ráismerni a mi derék Lévay Bandinkra. A szójárás, a dallamos beszéd, a félremagyarázhatatlan kéz- és testmozgás, a zömök erős váll és az, hogy „minden gesztusa olyan, mintha máris megragadta volna felrázás céljából »a fiatalságot«" annyira igazi, hogy senki más sem kételkedhet abban, ki volt ez a „Hídalapító fiatal", aki nem a szépirodalmi írásra fektette a súlyt, és mégis volt izgató abban, amivel és ahogyan jelentkezett.

Első két évében tehát a Híd mozgalmi, de nem munkás-, hanem ifjúsági mozgalmi folyóirat volt erős szociális beállítódással. Csakhogy eredeti célkitűzései ellenére sem szilárdulhatott meg, mert az ifjúságnak akkoriban nagyon kevés pénze volt és a folyóirat addig sem tudott fennmaradni, míg mögötte felsorakozik annyi fiatal, amennyi a lap eltartását szavatolhatná. Az előfizetések begyűjtése lassan ment, a terjesztés nem alakult ki, és a falusi fiataloknak még kevesebb pénzük volt, mint a városiaknak. Emiatt ment át a Híd a fiatalok kezéből a munkásmozgalom tulajdonába, mely erősebb szervezettel rendelkezett és vállalhatta az adósságok kifizetését.

A Híd balratolódásának „bábái" — Cseh Károly, Laták István, Kun Szabó György, Mayer Ottmár és Czuczy Pál — az új szerkesztőktől elvárták, hogy marxista tudásukkal igazodjanak el az ország és a világ eseményeiben, hogy kommentálni tudják a társadalmi jelenségeket és minden cikk beszerkesztésénél erre gondoljanak.

A szerkesztők ezt a feladatot jól elláthatták, mert tudták az ún. pártvonalat: politikai vonalon nemcsak betű és írás, hanem élőszóval és mozgalomszervezéssel is harcolni az egyre agresszívabb fasizmus ellen. Egy részük személyesen is végigjárta a házkutatások, letartóztatások, gyötrelmes kihallgatások, börtönítéletek kálváriáját, és tudta, hogyan kell harcolni rendőrökkel, detektívekkel és besúgókkal. Veszedelmet legfeljebb csak a cenzúra jelenthetett még számukra.

Ha szóba kerül, hogy a Híd abban az időben „a JKP irányítása alatt állt" vagy „a JKP utasításai alapján működött", számítani kell azzal, hogy a mitrovicai börtönben működő, az ország legjobb kommunistáiból álló pártvezetőség a Híd vonalát csak elvben határozta meg. Miután Szabadkán a gyakori lebukások miatt a pártszervezetet néha hónapokig nem lehetett újjászervezni, a hidasok ettől csak ritkán kaphattak segítséget vagy konkrét utasítást. Ezzel szemben a mitrovicai börtönévek után szabadlábra került kommunisták (Steinfeld Sándor, Pap Pál, Szabó Géza és mások), miután pártutasításra immár csak legális munkakörben dolgozhattak, Szabadkára hozták a mitrovicaiak utasításait és ilyen értelemben befolyásolták a Híd szerkesztőségét. Kezükre játszott az a körülmény, hogy találhattak itt is hasonló előéletű és tapasztalatú kommunistákat bizonyos íráskészséggel és lapszerkesztési tapasztalattal (Laták István, Malušev Cvetko, Steinic Tibor és mások). Illegális pártszervezetekben munkálkodni nekik is tilos volt, mert már nemegyszer „lebuktak", s így aktivitásukat a Hídban fejtették ki, amelybe nemcsak írtak, hanem szerkesztették, lektorálták, korrigálták, tördelték, csomagolták, címezték stb. Ezenkívül Híd-szervezés címén járták a falvakat, s ott terjesztő bizottságokat és tudósítókat szereztek a Hídnak. Pártmunka volt ez a javából, megfelelő göngyölegben.

Miután a politikai rendőrség a detektívekkel, csak a JKP-be történő esetleges beszervezéseket figyelte, és mindenáron ezt akarta megakadályozni, a lapok körüli problémákat a cenzorokra és ügyészségekre hárította, s így a hidasok mozgolódását sem vették komolyan. Viszont a Híd szerkesztőségében és kiadói tevékenységében jól szervezett párttagok is voltak (Mayer Ottmár, Wohl Lola, Rácz Magda, Simókovich Rókus és mások), akik alkalmasint tartották a kapcsolatot a helyi pártvezetőséggel, ám a rendőrség erről mit sem tudott. És arra sem figyeltek fel, hogy a Hídnak lelkes munkatársai vannak a belgrádi Bolyai Farkas diákegyletben (Szilberleitner, Hangya András, Ács József és mások), sőt Zágrábban is (Csikós, Gyetvay, Steinic, Eszter és mások).

Az egyre szélesedő pártmunkában voltak olyan ügyek is, amelyekről csak azok az emberek tudtak, akik intézték őket. Lényegükről nem volt illő érdeklődni. Nem tisztán a diszkréció tiszteletben tartása miatt, hanem azért is, mert volt már olyan eset, hogy valaki lebukott, és amikor tortúra alá vették, elmondott bizonyos titkos dolgokat. Persze csak azt mondhatta el, amiben személyesen részt vett, amiről viszont nem tudott, azt nem is mondhatta el, s így lebocsájtotta a sorompót a rendőrök további nyomozása előtt, illetve megóvta a pártszervezetet a további lebukásoktól.

Ez a szabály bevett szokás lett a Hídnál is, és igen hasznosnak bizonyult több évi szervezett baloldali tevékenységében. Történt a Hídban sok olyan dolog, amiről én nem is tudok semmit, de sokszor olvasok róla az egykori munkatársak visszaemlékezéseiben. Mindenesetre tény az, hogy eddig egy bírósági vagy rendőrségi okmányban sem találtunk említést a Hídról, még akkor sem, amikor Mayer Ottmárt a Híd szerkesztőségében tartóztatták le „kommunista pártszervezés" vádjával. Pedig Mayer akkoriban a szerkesztőségben is lakott és számtalan pártügyet éppen itt beszélt meg a szabadkai és vidéki elvtársakkal.

A Híd gyakran hangoztatta cikkeiben, hogy „a munkássajtó csak úgy lehet hű tükre osztályharcunknak, ha a munkások figyelik az élet minden megnyilvánulását az üzemekben, a gyárakban, a tanyákon és a falvakban és beküldik tudósításaikat a szerkesztőségnek..." Ebből a világos fogalmazásból sem tudta a rendőrség kiolvasni a lényeget, nem figyelte meg, hogy itt sokkal többről van szó, mint egyszerű szerkesztői üzenetről. Láthatták volna, hogy a Híd már régen nem a fiatalok lapja, hanem a mozgalom közlönye is, mely *mozgalmi* utasításokkal látja el vidéki munkatársait.

Ez a módszer kiszélesítette a Híd olvasótáborát olyannyira, hogy idővel egészen jó, megbízható, némileg írástudó, ám roppant lelkiismeretes tudósítói kádert nevelt ki magának azzal a klasszikus módszerrel, amely a munkásmozgalomban már rég bevált.

A kezdeti olvasótábor 1938-ig megkétszereződött és 1200 példányban jelent meg a lap. Ez a példányszám pedig nemcsak egyéni olvasók kezébe került, hanem eljutott a falvakba és a tanyákra is, ahol olvasó- és terjesztőcsoportok alakultak, különösen a legszegényebb olvasók köréből, akik a négydinárosHíd-árat úgy adták össze. A nehezebb és fontosabb cikkeket csoportban és közösen olvasták fel, a többit pedig ki-ki maga olvasta el otthon és rögtön továbbadta a következő csoporttagnak úgy, hogy mire lezárult a kör, a Híd a sok kérges munkáskéztől el is rongyolódott.

Egyes csoportok, amikor megbeszélték a Híd tartalmát, tudatták a szerkesztőkkel, mit szeretnének a Hídban még olvasni, továbbá véleményt mondtak a megjelent cikkekről és tudósítást küldtek közvetlen környezetük életéről. Ilyen levelezés útján kialakult egy bensőséges kapcsolat a szerkesztő és olvasók között, és még jobban kidomborodott a Híd mozgalmi jellege. Ez a gyakorlat megmutatta, hogy a munkásmoz-

galom az adott válságos időkben másképp fejlődik, mint ahogyan azt a kezdő marxisták alapvető tanulmányaikban olvasták és naivitásukban elképzelték.

Politika kívül-belül

A szemben álló osztályok évezredes történelmi harca mindig új formákat vesz fel — így a Híd feltűnése és egész élete alatt tapasztalta, hogy alakoskodás, képmutatás, hajszálfinom hazudozás nélkül nincs politika. A küzdő felek próbálnak minél kisebb áldozatvállalással minél nagyobb kárt tenni a másiknak és lehetőleg úgy, hogy az észre se vegye a gáncsvetést, vagy ha észreveszi, azt kell mondani, hogy ártatlan jószándékról volt szó, amit ő nagyon félremagyaráz. A Híd szerkesztői is — nemegyszer — kénytelenek voltak belemenni az ilyen csöppet sem morális politikai játékba.

Gyakori volt ugyanis az olyan eset, hogy a soknemzetiségű Vajdaságban egyes külföldi körök túlnagy buzgalommal kezdtek érdeklődni a „maguk" kisebbségének élete iránt, noha az semmiképp sem volt és nem is lehetett szívügyük. Politikájukhoz a kisebbségek keretében olyan embereket kerestek (és találtak is!), akik megfelelő információkat tudnak szerezni sok mindenről, többek között a Hídról is, különösen amikor az olvasótábora hirtelen emelkedni kezdett. Megpróbálták befolyásuk alá keríteni, „átszervezni" és pénzért megvásárolni nemcsak a Hidat, de a munkatársait is. Az ilyen adatok gyűjtésében legserényebb persze az akkori belgrádi magyar követség volt. „Érdeklődésének" lényegére rámutattak már egyes hazai kutatóink, akik Budapesten a háború előtti jugoszláv—magyar politikai viszonyokat tanulmányozták. Szép számban találtak írásbeli bizonyítékot arra, hogy ezt a Követséget nemcsak a vajdasági magyar- és nemmagyar kommunisták tevékenysége érdekelte, hanem a hidasok is, mert ismerték a Híd alapítási körülményeit, a köréje csoportosuló emberek életét, politikai tevékenységét, mozgásait, nyilvános szereplését, politikai állásfoglalásukat, anyagi és családi helyzetüket, közéleti hírnevüket, egyszóval figyelték minden lépésüket. Ha tehették, befolyásolták a magyar egyesületek, társulatok és klubok működését, próbálták kezükbe ragadni vezetésüket és olyan irányba terelni, mely megfelel a Horthy-féle revizionista, irredenta és agresszív politikának.

A Híd balratolódása és példányszámának gyors emelkedése is arra ösztönözte az efféle embereket, hogy a folyóiratot kicsavarják a baloldaliak kezéből és embereikkel úgy szerkesztessék, hogy a lehető legnagyobb mértékben megfeleljen a magyar irredentizmus félfasiszta politikájának és előkészítsék a később bekövetkező „Délvidék visszatérésének".

Ilyen embert találtak is és rábeszélték arra, hogy „vegye meg a Hidat annyiért, amennyit a szerkesztői majd kérni fognak érte". Amikor

a szerkesztőségben a bizottság előtt ezzel a javaslattal megjelent, tudtára adtuk, hogy a Híd nem egyének, hanem egy mozgalomnak a tulajdona, és nem eladó. Arra, hogy honnan is jutott eszébe ilyesmi, ezt felelte: — Hát jó. Ha nem adjátok, megveszem a Kalangyát... És elment. Máig sem tudom, megvették-e valóban vagy ott is ugyanezt a választ kapta, mint a Hídnál, még kevésbé hiszem, hogy a vásárt a maga pénzén akarta megkötni, mert abban az időben szűkös jövedelméből, úgy hiszem, ilyesmire nem is gondolhatott.

Volt persze ennél sokkal veszélyesebb eset is, amikor az egyik szerkesztő bizottsági tag szerkesztőtársai tudtán kívül valamiféle „Jugoszláviai Magyar Népfrontot" akart alapítani és „Édes Barátjával" erről kiadósan levelezett. Ez a csöppet sem ártatlan próbálkozás végső célként a JKP testvériség—egység politikájára tört és a Jugoszláv Népfront gyengítésére, illetve szétzüllesztésére irányult. Az elképzelt „Jugoszláviai Magyar Népfront" számára a megalakításhoz politikai platformot, deklarációt és szervezési programot készített és „kiegészítés végett" barátjának küldte.

Megjegyezte, hogy a szerkesztő bizottság kiszélesítése és átszervezése már elhatározott dolog és ehhez az átszervezéshez bázist készít, amit majd az új szerkesztőség minden tagja elfogad, s annak alapján azután elkészül majd „az elv szempontjából" kidolgozandó deklaráció is, mely szerint a Magyar Népfront dolgozna. „Ha minden elkészül — írja tovább — a szerkesztő bizottság átszervezését tudatnánk az olvasókkal."

Egy későbbi levelében pedig ezt írja „Édes Barátjának": „A deklarációval és az egész átszervezéssel, valamint a platformmal nagyon óvatosan kell bánni, mert egyrészt nem lehetünk magyarabbak, mint amilyenek voltunk, és az akció összefüggésbe lenne hozható a csehszlovák eseményekkel és a revízióval. Másrészt a vojvodinai alapot sem lehet nagyon hangsúlyozni, mert ez megint olyan önrendelkezésszagú lenne, és ezek igen veszélyes frázisok... Egyelőre nem változtatunk semmit a lapon; ráérünk egy-két szám után megpróbálni a dolgot, ha a kedélyek lecsillapodtak egy kicsit."

Mind a három levélből, ahonnan az idézeteket vettük, kitűnik, hogy a „Jugoszláviai Magyar Népfront" létrehozásához az összes szokványos alapító okmányok tervezete már elkészült (platform, deklaráció, szervezési program, szerkesztőségalakítás), hogy a szerkesztő bizottság átszervezése már elhatározott dolog volt, de ezt az olvasókkal csak az átszervezés *után* tudatnák, hogy az átszervezéssel és a platformmal nagyon óvatosan (értsd: titkosan) kell bánni, hogy nem lehetünk magyarabbak, mint eddig voltunk (eddig sem voltunk nagyon!), hogy félő a vajdasági alap, mert igen *önrendelkezésszagú* és igen veszélyes (?) frázis stb.

Vajon lehetett-e mindennek csupán halvány köze is a JKP politikájához? Vajon nem helyezkedett homlokegyenest szembe ez a politika a Jugoszláv Népfront politikájával? Hol lett megbeszélve és kikkel a Híd szerkesztő bizottságának átszervezése és kibővítése? Miért készül-

nek a fontos alapító okmányok — deklarációk, platformok, programok — titokban és csak bizalmas, beavatott körökben, ha van a Hídnak nem csak szűk, hanem igen széles körű szerkesztői kollektívája falun és városon? Kinek veszélyes Vajdaság önrendelkezése, és miért frázis ez?

Mindezek a mesterkedések a JKP-vel rokonszenvező hidasok háta mögött történtek, és nem éppen elvtársi minőségben mutatják be azt az embert, aki szerette magát a JKP tagjaként mutogatni, holott soha sem volt több, mint „használható útitárs", a kommunisták szemében. Nagyon furcsa dolog, hogy éppen ő, aki valamennyiünk legszemélyesebb ügyeit ismerte, aki tudta, hogy közöttünk széles körben a legnagyobb bizalom dívik, hogy a Hídpolitikát szóban és írásban egyként képviseljük, nem tudta azt, hogy az olvasók széles tömegeivel tartunk baráti kapcsolatot. Ha csak a Hídhoz legközelebb álló emberek nevét sorolom is fel (Kun Szabó György, Lévay Endre, Kongo Tivadar, Simókovich Rókus, Cseh Károly, Nádor Tamás, Thurzó Lajos, Lőbl Iván, Atlasz János, dr. Singer Adolf, Schwalb Miklós, Lőbl Árpád, Hangya András, Rácz Magda, Wohl Lola, Ács József, Gál László, György Mátyás, Ispánovics Imre, Kovács Sztrikó Zoltán, Papp Pál, Perl Lehel, Rotbarth Emil, továbbá a vidéki elvtársak: Kiss Ernő, Morel András, Pece Franciska, Szőlősi Borbála, Olajos Mihály, Farkas Nándor, Tóth Bagi István, Máriási József, Zsáki József, Ősz Szabó János és még sokan mások), könnyen bebizonyítom, hogy itt valami „szerkesztőségi átszervezésre" nem volt semmi objektív szükség, mert ha lett volna, a fenti névsorból tucatnyit tudtunk volna kiválasztani erre a célra. Mindezek az emberek a Hídba bejártak, otthon érezték magukat közöttünk, kisebb-nagyobb munkákat végeztek, mindenbe beleszólhattak — röviden: barátok és elvtársak között érezték magukat.

Hogy szerkesztőtársunk kétlaki politikát folytatott velünk szemben, nyíltan akkor mutatta meg, mikor „kenyértörésre" került sor. Akkoriban jelent meg Veres Péter „Számadás" című (a háború után jelentősen korrigált) könyve, amelyben nem egy szégyenteljes antiszemita kirohanás és hungarista fajelméletet ecsetelő leírás olvasható. Nos erről a könyvről az illető szerkesztőtárs zengzetes, dicsérő kritikát írt és közlésre ajánlotta a szerkesztő bizottságnak. Mikor felolvastuk, elképedtünk, hogy ő erről a gyalázkodó könyvről ilyen dicsérő kritikát írt, hogy még a Hídban is közöltetni akarja. Kereken visszautasítottuk: zsidóüldözésekhez nem csatlakozunk, fajelméletet nem magasztalunk, még ha magyar is. Erre ő: — Ha ilyen hülyék vagytok, én kilépek a szerkesztőségből, és többé tudni sem akarok rólatok! Ezzel távozott is, és viszonyunk csak az utcai fejbiccentések színvonalán maradt. Mozgalmunk renegátja lett, és a háború utáni években is az maradt élete végéig.

A Híd mozgalmi jellegét egy olvasónk találóan így fogalmazta meg: „Magamon csak úgy segíthetek, ha népemen segítek, ha népeinken segíthetek. Népeinken meg csak úgy segíthetek, ha a világ összes dolgozói összefognak a kisnépeket leigázó imperialista hatalmak ellen."

A Híd nem sokat időzött a magyar nép nemzeti öntudatosításán, mert szerkesztői tudták, hogy a dolgozók számára nem a nemzeti hovatartozás a legjelentősebb kérdés — az osztálykeret az, ami jobban összefogja az embereket, minden nemzeti keretnél. A Híd terjesztésére, előfizetésére, népszerűsítésére, terjesztő és tudósító hálózatának állandó foglalkoztatására az a tudat mozgósította olvasóit, hogy az egész munkásosztály egy elviselhetetlen egzisztenciális válságban van, egy kizsákmányoló osztály rabságában, amely nem szánja őket éhesen, meztelenül, betegen dolgoztatni éhbérért, s ha arra kerül a sor, háborúba és halálba is küldeni, hogy tőkés rendszerét megóvja és megszilárdítsa. Nem kellett sok fejtörés ennek megértéséhez. Sokan a Híd-könyvek sorozatában olvastak először Petőfi Sándorról, Ady Endréről, József Attiláról, Fazekas Mihályról, a bátor kurucokról. A ponyvairodalomban népszerűsített Bogár Imrétől, Rózsa Sándortól, Sobri Jóskától, Göre Gábortól térítették el őket a Híd-könyvek, a Híd Naptár és a Hídban hirdetett Práger-könyvek, valamint más hasznos olvasmányok. Ezek a könyvek minden magyar perspektívánál szélesebbre tárták előttük a látóhatárt.

A Híd ilyen irányú munkájába belesegítettek a budapesti, prágai és kolozsvári magyar folyóiratok, különösen a Korunk, mely még a legelhagyatottabb falvakba és szállásokra is eljutott.

Bármennyire nem szerette a cenzor a Hidat, magyarkodással sohasem vádolta, mert ő is tudta, hogy sem a Híd, sem az olvasói nem imádják Horthy rendszerét, nem törődtek sem revizionizmussal sem irredentizmussal, sőt az akkoriban megkötött „jugoszláv—magyar örök barátsággal" sem. Volt azonban a vajdasági magyarok között olyan magyar újságíró, aki a Reggeli Újságban „Így is lehet írni?" felkiáltással figyelmeztette a cenzort, hogy a Híd a spanyol polgárháború idején a spanyol *nép* mellett foglal állást, sőt — uram bocsá —, olyan verseket hoz, mint Shelley angol költő „Dal Anglia férfiaihoz" c. költeménye és *népies* kultúra helyett *népi* kultúrát tart valóságos értéknek. Nyilván nem szerette a népet...

Aki a népet jobban szerette, kijárt a falvakra, szállásokra, hogy összebarátkozzon vele és közelről ismerje meg életét. A Híd szerkesztőit nem zavarta a lassú vonat, a falu utcájának pora-sara, a mindig bizonytalan kimenetelű propagandautazás, a rendőri-csendőri esetleges zaklatás vagy az állandó időszűke, a hétfői kora reggeli utazás rendes munkahelyére. Az útiköltséget a magunk zsebéből fizettük, a falusiak ebédeltettek bennünket, megmutatták nekünk a falujukat, végül egy nagyobb magánházba vezettek bennünket, ahol már széken, asztalon, ágyon, sámlin, ládán vagy akár a földön ültek és vártak a hallgatók,

hogy mit fogunk nekik mesélni az ország-világ dolgairól. Ezt ugyan szüntelenül harsogta a rádió és cikkeztek róla a lapok is, ők azonban élőszóban, számukra megbízható emberektől akarták hallani az újságot. A lámpa alatt lógott a kifeszített térkép, ennek segítségével folyt le az előadás, amit befejezés után a kérdések özöne követett és az előadó alig győzött válaszolni. Számukra ez volt a magyar kultúra. A Híd írott és élő szava által ismerkedtek vele alaposabban, mélyebben. Tudták, hogy a JKP minden anyanyelv szabad használatáért harcol, hogy a nemzetek iskolahálózatának kibővítését követeli, s hogy a Híd magyar hagyományokra hivatkozik, a magyar kultúra sajátosságait ismerteti, hogy az égető társadalmi kérdések között a magyar kérdést sem téveszti soha szem elől.

A harmincas években Magyarországról a vajdasági magyarok számára csak a mondén Színházi Élet hozott olvasnivalót. Ebben a dolgozók nem találtak maguknak való olvasmányt, s inkább a Híd és a Korunk köré gyülekeztek, amelyekben színvonalas politikát, publicisztikát és információt találtak sok mindenről, amiről addig nem is hallottak. Maguk a Híd-munkatársak is sokat tanultak a Korunkból, és nem egy írását át is vették. Kisebbek voltunk a Korunknál, de hű fegyvertársak, s nagy harcban a kis fegyvertárs is sokat ér. Ugyanakkor a mi íróink is írtak a Korunkba (Sinkó Ervin, György Mátyás, Lőbl Árpád, Laták István, Mijo Mirković, dr. Doktor Sándor és mások).

A Híd szombat déli szerkesztőségi ülései minden tag számára emberi és erkölcsi kötelezettség voltak. Tudni kellett egymásról, jól vagyunk-e, nem történt-e valakinek valami baja. Mi érkezett postán, mi kerül a következő számba, mi nem és miért. Elmosolyogtunk Ottmár szópárbajain a cenzorral; meghallgattuk Laták nyomdai beszámolóját; Lola és Mandi problémáit a csomagolással, cédulázással és számlázással, az én problémáimat az inkasszóval és a legsürgősebb fizetendő számlákkal. Mindannyian alacsony fizetésű vagy munkanélküli dolgozók voltunk, de a Hídtól egy vasat sem vettünk fel. Ha kellett, éjszaka is dolgoztunk a Hídnak.

Kifejlett mozgalom

Így lett a kezdetben kizárólag fiatalok mozgalmából és folyóiratából a baloldali munkások, parasztok, földmunkások és értelmiségiek számára kisebb méretű lap- és könyvkiadó mozgalom, sem tisztán tudományos és publicisztikai, sem tisztán irodalmi és politikai folyóirat, mely hangot adott a szegényebb társadalmi réteg lelke mélyéből felszálló sóhajoknak és a bátrabbak harcos jelszavának. Lelkesített és öntudatosított.

DOKUMENTUM

Documents — Original scientific paper

Bosnyák István

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG VAJDASÁGI KÖZÍRÓJA ÉS RÉTORA

SINKÓ ERVIN CIKKEI, INTERJÚJA ÉS BESZÉDEI A KECSKEMÉTI *MAGYAR ALFÖLD*BEN

Egy régebbi dokumentumközlésünkben a magyar és jugoszláv munkásmozgalom eminens részesének tanácsköztársasági tevékenységét a vonatkozó levéltári anyag feltárásával igyekeztünk megvilágítani (Sinkó Ervin városparancsnok és kormányzótanácsi biztos kecskeméti dokumentumaiból. *In.* Hungarológiai Közlemények *1983/2.[55.] sz. 297—317. p. A továbbiakban: KECSKEMÉTI DOKUMENTUMOK).*

Most, a Kun Béla-centenárium alkalmából, a Tanácsköztársaság — minden erényével és hibájával is — első számú embere és tragikus vezére apatini—szabadkai ifjú harcostársának újabb dokumentumait teszszük közzé: azokat a cikkeket és beszédeket, amelyeket a kecskeméti Magyar Alföld *c. napilap (a továbbiakban: KMA) 1919. májusi—júniusi számaiban láttak napvilágot, s azóta is ott porosodnak e nehezen hozzáférhető újság hasábjain.*

Értelmezésükkel és értékelésükkel behatóan foglalkoztunk a Vázlatok egy portréhoz. Sinkó-variációk '63—73 *(Forum, Újvidék, 1975), különösen pedig az* Ember a forradalomban, ember a soron kívül *(Forum, Újvidék 1977., a továbbiakban: EMBER A FORRADALOMBAN) c. könyvünkben; jelen dokumentumközlésünk jegyzetanyagában ezért csak a teljesebb megértéshez leginkább szükséges helyeken utalunk vissza rájuk, s elvétve egyéb részmunkáinkra is.*

A dokumentumokat időrendi sorrendben és eredeti címükön közöljük, s külön-külön jegyzeteljük.

1.

Általános mozgósítás

A burzsoázia uralmával, a kapitalista termelési renddel elválaszthatatlanul együtt járnak a meg-megújuló háborúk. A különböző országok burzsoáziája időnként úgy felhalmozza áruját, hogy a maguk or-

szágának lakossága azt elfogyasztani nem képes. Egyik burzsoá állam a másik burzsoá állammal összeköttetésbe kerül, mert egyik el akarja venni a másik elől a fogyasztókat, a kizsákmányolás és hasznothúzás lehetőségének területét egyik a másik rovására szaporítani akarja. A burzsoá állam háborúja: áruelhelyezési manőver.

A háborútól, a vértől megirtóztunk. Elég volt, rendre, békére vágyódunk. És mi, kommunisták, akik hangoztattuk a háborúk barbárságát, akik harcoltunk a hadsereg ellen, most mi folytatunk, mi kezdünk megint háborút, csinálunk hadsereget?

Vigyázni kell a szavakra. Háború ugyan háborút jelent mindenképpen, de a mi háborúnkat a világtörténelem minden eddigi háborújától *nagy* különbség választja el. Az új világháború nem a kapzsi burzsoá államok proletármilliók vérével lebonyolított üzleti manővere, hanem *a világ minden dolgozó* szegénységének háborúja *a világ minden nyelvű, munkátlan* gazdagjai ellen. Mert amint a magyar proletariátus — amelyet két év előtt még el lehetett vinni orosz testvérei ellen az orosz burzsoázia segítségére — ma az orosz testvérekkel együtt áll a szegénység forradalmának élén, épp úgy fog román, szerb, cseh, francia és minden nyelvű proletár rövid idő múlva öntudatra ébredni és fegyverét az igazi ellenség, a gazdagok, a kizsákmányolók ellen fordítani.

A mi háborúnk is háború. De a mi háborúnk azért folyik, hogy elpusztuljanak a nyomor, a háború okozói, hogy soha többet ne lehessen háború, hogy ne legyenek osztályok az emberiség keretén belül, csak egy egységes, dolgozó, testvéri egyesülés a földön.

Idegen rablók akarnak elébe állni a mi utunknak. Az idegen rablók és a magyar rablók kezet fognak a dolgozó szegények ellen. A dolgozó szegénység fegyvert fog, elszántan és lelkesen indul, hogy megtisztítsa az útját. Az első pillanatban még fegyelmezetlen, tétovázó volt, de hogy a veszély nőtt, a magyarországi proletariátus megtalálta magát. Fegyelmezetten, fáradhatatlanul, hősies önfeláldozással harcol és szorítja hátra a rabló hordákat.

Minden proletárnak ki kell vennie a részét a hősi, az utolsó küzdelemből.

Nem szabad, míg a külső ellenséggel harcolunk, megfeledkezni arról, hogy benn is kötelességek vannak. Éspedig a termelés folytonosságának fenntartása és a belső ellenségek kíméletlen elnyomása. Két benső ellenség van: az egyik a burzsoázia, amely még mindig reméli, hogy a régi rendet visszaállíthatja, a másik a csőcselék, amely szövetségben a burzsoáziával, veszélyezteti a forradalmi szegénység uralmának rendjét és biztonságát.

Míg ellenségeink voltak uralmon, senki sem lágyult el, nem irgalmazott nekünk. Mi szentséges célok felé törünk, és aki utunkban akadályoz, azt el kell, hogy tiporja az uralkodó osztállyá szervezett szegénység. A földre akarjuk hozni a mennyországot, ördögök állnak utunkba, fegyverbe, hogy elsöpörjük őket.

Itthon csak az fog maradni, aki a termelési munkában és a város-

ban a proletariátus uralmának biztosítására nélkülözhetetlen[1]. A proletariátus elindult és járja kitartással, önmegtagadással a harcok véres útját az örök békéért.

Magyar Alföld, 1919. május 6., 1—2., o.

Sinkó Ervinnek ez volt az első kecskeméti cikke, melyet városparancsnoki minőségben a helyi napilapban közölt. — Az ekkor húszéves poéta-forradalmár Kecskemétre kerülésének főbb életrajzi mozzanatai viszont ezek voltak: az 1919. április 16-i román intervenció miatt a budapesti központi. ún. 500-as munkás- és katonatanács az április 19-i gyűlésén elhatározza, hogy a tanácstagok fele is kimegy a frontra, s így Sinkó — Újpest küldötte a Tanácsban — szintén oda kerül; Pogány Kálmán ezredének turkevei felbomlása után, május 2-án Kecskemétre érkezik az ezred ismét összeverődő részével; a Szolnok román bevételével kapcsolatos álhír miatt szökni készülő kecskeméti Intézőbizottságot Sinkó ráveszi, hogy tagjai közül alakítson egy háromtagú direktóriumot, amely az utolsó lehetséges percig vele marad a városházán; miután a direktórium mégis meglép, Sinkó a városházára hívatja Pogány Kálmánt, s beleegyezését kéri, hogy katonai diktatúrát hirdethessen s átvegye a vezetőség nélkül maradt, ellenforradalmi mozgolódásnak és fosztogatásnak kitett város parancsnokságát; Pogány beleegyezése után Sinkó 30 megbízható katonát kér az ezredből, majd sürgöny útján hivatalos meghatalmazást kér a belügyi népbiztosságtól. (Vö. EMBER A FORRADALOMBAN, 62—70. p.)

[1] „Tekintettel a súlyos katonai helyzetre, a kormányzótanács május első napjaiban általános mozgósítást rendelt el, amit május 5-én Kecskemét területén hatályon kívül helyezett." Gera Sándor: *A Magyar Tanácsköztársaság népjóléti és művelődési tevékenysége Kecskeméten.* In: *Proletártavasz 1919.* Bács-Kiskun megye forradalmi múltjáról. MSZMP Bács-Kiskun megyei bizottsága, Kecskemét 1969.) Sinkó városparancsnoki rendelkezése tehát a cikk megjelenésekor voltaképpen már hatályát vesztette. Vö. Sinkó alábbi, *Közbiztonság és közellátás* c. interjújával is.

2.

Közbiztonság és közellátás
(Sinkó Ervin városparancsnok nyilatkozata)

A Magyar Alföld munkatársa felkereste ma Sinkó Ervin városparancsnok-elvtársat és tájékoztatást kért tőle a város közellátási és közbiztonsági viszonyairól, hogy az e tekintetben meglehetősen ellentmondó híreket tisztázzuk az elvtársak előtt.

A városparancsnok-elvtárs, akinek, ha száz keze lenne, még a százegyedik is tele volna elfoglaltsággal, nagy előzékenységgel fogadta munkatársunkat és kézséggel adott választ a következőkben minden föltett kérdésünkre:

— Tökéletes-e a rend Kecskeméten?

— Igen. Május 2-án vettem át a város feletti parancsnokságot, s még aznap sikerült rendet teremtenem.[1] Kecskemét város lakossága, még a burzsoázia is, az első nap szigorú rendszabályai után meggyőződhetett róla, hogy a proletárdiktatúra nem jelent rémuralmat. A proletárdiktatúra a szegénység uralmának rendjét jelenti és mindenki, aki dolgozni akar, az új, megváltozott hatalmi viszonyok között megtalálja a maga lehetőségeit.

— Mi az oka, hogy Kecskemét területére felfüggesztettek a mozgósítást?

— Egyelőre csak Budapest és néhány más nagyobb városra maradt érvényben a mozgósítás. A közel ötéves háború annyira megfogyasztotta az emberanyagot, hogy a termelés folytonosságának fennakadását jelentené a mozgósítási parancsnak az egész ország területén való végrehajtása.

— Lesz-e segítve a városban uralkodó faínségen?

— Itt a város környékén levő erdők jöhetnek csak számításba.

— Van-e elég szén a város villanyvilágítására?

— Egyelőre van. De hogy a szén kifogyását megelőzzem, épp ma rendeltem el, hogy a város külterületén esti fél 11 után a világítást beszüntessék.

— A forradalmi törvényszék ítéleteinek felülvizsgálásánál mik a főbb szempontok?

— Az első szempont: proletár-e az illető, vagy burzsoá.[2] A proletárnál bizonyos bűncselekmények már azért is enyhébb elbírálás alá kell, hogy essenek, mert az elmúlt társadalmi rend annyira elzárt előle minden kultúrát, hogy önfegyelmező képessége a legtöbb esetben minimális. Egyébként valamennyi kegyelmi kérvényt egy, erre a célra kinevezett háromtagú bizottsághoz[3] utalok, amelynek véleményezése alapján hozom meg a döntést.

— A katonai diktatúra alatt milyenek a közbiztonsági viszonyok?

— A legjobbak. Egyetlen lopás vagy rablást sem jelentettek. A burzsoázia még mindig kedvét leli ugyan rémhírek gyártásában, mint például, hogy a városparancsnok két órai szabad rablást és fosztogatást engedélyez. Bármily hülyék is ezek a rémhírek, terjesztőit a legkíméletlenebbül fogom büntetni. A közbiztonságot a munkászászlóalj őrségei és járőrei tartják fenn.

Magyar Alföld, 1919. május 9., 2. o.

[1] A hatalomátvétel körülményeit vö. a KECSKEMÉTI DOKUMENTUMOK 1—7. sz. adalékával.

[2] Sinkó kecskeméti büntetőpolitikájának ez volt az alapelve. Vö. KECSKEMÉTI DOKUMENTUMOK 41. sz., továbbá: EMBER A FORRADALOMBAN, 70—80 p.

[3] A bizottság tagságát lásd KECSKEMÉTI DOKUMENTUMOK 10. sz.

3.

Népgyűlés *(Sinkó Ervin városparancsnok beszéde)*

A mai sorsdöntő idők, világtörténelmi események komoly óráiban gyűlt össze tegnap Kecskemét munkássága, hogy tájékozást nyerjen a jövendőről, a bekövetkezhető eseményekről és teljesítendő kötelességei-

ről. Mészáros elvtárs[1] megnyitója után Sinkó Ervin elvtárs ismertette a napirendet, a külső és belső politikai helyzetet. Tartalmas beszédében, többek közt, a következőket mondotta:

Elvtársak! Proletárok!

Március 21-től, attól az időtől kezdve, amikor a munkásság életbeléptette a dolgozó szegények uralmát, mindenki tisztában volt azzal, hogy nekünk nincs más barátunk Magyarországon, de az egész világon sem, mint a proletártestvéreink, a dolgozók milliói. Bizonyítják ezt a legutóbbi hetekben történt események. Nyilvánvalóvá lett, hogy a világ minden burzsoája ellenségünkké vált, aminthogy a burzsoáziának mindenki ellensége, aki az ő profitját, hatalmát egy csöppnyit is csökkenteni akarja.

— Gondolkozzunk mi, valamennyien, akik dolgozunk, azon, hogy milyen életet éltünk ezelőtt, milyen világ volt itt nálunk, Magyarországon, mily végtelen nyomorúság, megalázottság, megszégyenítés volt az osztályrészünk nekünk, feleségeinknek, gyermekeinknek. Milyen volt a lakásunk, ruházatunk, a munkabér, amit odadobott nagy kegyesen a tőkésosztály, az az osztály, amely nem volt hozzánk irgalmas, nem volt kegyelemmel irántunk, mert minden nyomorúságunk tetejébe ránk hozta még a négy és féléves világháborút is, amelynek rettenetességeit, borzalmait soha elfeledni nem tudjuk. Ezt a bitang, ezt a cudar világrendet döntöttük mi le 1919. március 21-ikén, hogy soha, de soha többé fel ne támadhasson és egy új, jobb, szebb világot akarunk felépíteni, ahol az egyik ember szeresse a másikat, az egyik kéz a másik ellen soha ne foghasson fegyvert.

— Sokáig habozott a magyar proletariátus: megcsinálja-e hosszú, keserves, sok tekintetben eredménytelen küzdelmek, harcok, szenvedések után utolsó etappeját, vagy pedig maradjon a piszokban, szennyben, az állaténál is rosszabb sorsban. De felülemelkedett mindenen a magyar munkás, a magyar rabszolga és fellendítette magát magasan: kezében a vörös zászlóval.

— A mi forradalmunk — mondotta az óriási tömeg lelkes éljenzése mellett Sinkó elvtárs — nem azért lett megcsinálva, mert volt egynéhány jó szónoka. Ezt a forradalmat nem Lenin, Kun, vagy Vágó Béla csinálták, *ennek el kellett jönnie.*[2]

Ezután hosszan fejtegette Sinkó elvtárs az elmúlt termelési rendszert, majd így folytatta:

— Állatokká aljasított bennünket a tőke, rabszolgákká. Senkinek sem volt öröme, boldogsága, mert ha este kimerülten lefeküdtünk, nem tudtunk elaludni amiatt, hogy gondolkoztunk rajta: mit eszünk reggel. Önök, elvtársaim, kérdezhetnék tőlem, mit tett a Tanácsköztársaság eddig, mennyivel jobb az élet? Olcsóbb a hús? Van tej, élelem elég? Nincs most már semmi szenvedés, küzdelem? De igen, van és lesz is szenvedés, de most nem azért fogunk szenvedni, hogy a tőkések halomra gyűjtsék az aranyakat, most nem azért fogunk dolgozni, hogy az „úrnők" selyemben járjanak, amíg a mi asszonyaink rongyokban fetrengenek, ha-

nem dolgozunk és szenvedünk azért, hogy *ezután ezen a világon soha senki se szenvedjen.* Nem lesz többé éhség, gyilkolás, egyik proletárnak a másik által való legyilkoltatása.

— Ma itt állunk szövetségben az orosz és bajor köztársasággal és készítjük elő a világ összes proletárjainak forradalmát. Ahogy nálunk, úgy mindenütt meg kell és meg fogják csinálni a proletárok forradalmát. A munkásság ezután ötszörösen nagyobb igényekkel fog élni az eddiginél, úgy lakás, ruházkodás, kultúra, mint minden más tekintetben. Termelni, produkálni fogunk és a régi termelési rend ötödnyit sem termelt, mint amennyit mi termelni fogunk. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a ránk következő napok mit hozhatnak.

— Az oroszok hárommillió vöröskatonát állítottak fegyverbe, a mi segítségünkre.[3] Ez a hatalmas, fegyelmezett, félelmet nem ismerő gárda a mi bizalmunk, reménységünk. De magunkra is építünk. Tudjuk, mit hoz a holnap. Bízunk, reménykedünk, mert erősek vagyunk. Velünk szemben is proletárok vannak és mindenütt csak proletárok, akik szintén már hat esztendő óta vannak fegyverben. Ezekben is forr a düh, az elkeseredés. Mi nem ismerünk angolt, csehet, szerbet, mi csak egy nemzetet ismerünk: a nemzetközi szegénységet. Most, tisztelt elvtársaim, egy új, mindennél hatalmasabb világháború készül: a világ szegényeinek harca a világ gazdagjai ellen. De ez a harc aztán rettenetes lesz. Rájönnek a világ minden proletárjai arra, hogy nem a másik proletár az ellensége, hanem a burzsoázia. A mi puskáink fénye oda világít és ennél a fénynél meglátják, hol vannak a mi ellenségeink. Ezután egy úr lesz a világon: a dolgozó, egy elnyomott: a munkátlan. Az, *aki úgy értelmezi a* proletárdiktatúrát, hogy *ölni, rabolni, fosztogatni, kegyetlenkedni* akar, az *nem tudja,* mi a proletárdiktatúra. Mindenki, aki dolgozni akar, aki nem támadja a mi uralmunkat, az a mi barátunk, de ha a szegénység uralma ellen fölemelni meri a kezét valaki, azzal szemben nincs kímélet, oda ököl kell és halál.[4] Mi az emberölést utáljuk, négy és fél év elég volt belőle. De most itt állunk ellenségekkel körülvéve, hogy azok rajtunk szörnyűt tegyenek; önmagunkat legyőzve oda kell állnunk és meg kell vívnunk a most már nemes, nagy, szent harcot.

Itt állunk romokon, gazdaságilag tönkremenve és dacolunk az egész világ fegyveres hatalmával. Nem a szavak: a tények beszélnek. Szenünk nem volt, gépeink tönkrementek, a ruha rongyokban lógott le testünkről, az élelmiszer-hiánnyal küzdtünk és mindezek dacára katonákat adtunk, hősöket, fegyelmezetteket. Ez, elvtársaim, ismeretlen, páratlan a történelemben. Senki ne várja, hogy ezután fenékig tejföl lesz. Még küzdenünk kell, szenvednünk, kitartóaknak lennünk, de — de érdemes lesz. Ezt a hatalmat senki a kezünkből ki nem veheti. A proletárdiktatúra az akaratunk, de mögöttünk áll az egész világ akarata. Egymással szemben a burzsoák állnak, nem pedig a proletárok. Pokol volt itt ezen a földön, ördögökké kell lennünk, hogy ezt megváltoztassuk. Ha pedig ez a változás meglesz, akkor angyalokká válunk.[5]

— Nem mondok újat, ha állítom: az emberi társadalom legrégibb

formája a kommunizmus. Már az ókorban is az emberek közösen termeltek, közösen arattak, egyik adott a másiknak húst és így tovább. Akkor nem volt magántulajdon. „Enyém": ezt a szót akkoriban nem ismerték. Már akkor rájöttek, hogy ha sok ember összeáll, többet tud termelni, kihozni a földből, mint amúgy. Most azt mondják: Dolgozz, amíg meg nem szakadsz, én adok neked annyit, amennyiből éhen nem halsz. Azt is megcsinálták a burzsoák, hogy a törvényeket, még az istent is, befestették fehérre.[6] Már pedig mi ismerjük azt a példaszót: „Hamarabb jut át a teve a tű fokán, mint egy gazdag a mennyországba." Ők megfordították ezt és így mondják: „Ez a föld a siralomvölgye — neked."

— De nemcsak a szívet, a lelket mételyeztek be, hanem ezenfelül hadsereget szerveztek proletárokból, az iskolában belénknevelték, az agyba, minden porcikánkba, hogy az a nemes, aki jobban tud ölni. Ha az anyám, a testvérem fellázadt, bele kellett lőnöm. Szentháromság volt nekik: a bankár, a püspök, a tábornok. De végre felugrottunk, talpon vagyunk. Nem az anyánk, nem a testvérünk ellen szegeződik ezután a szurony, a fegyver!

— És e fegyvert addig le nem tesszük, addig megállás nincs, amíg egy kizsákmányolt van ezen a földön, ezen a széles, nagy világon.

— Világ proletárjai, egyesüljetek!

— A mi utunk nehéz út, de a végén ott vár ránk a nyugalom, a boldogság!

— Éljen a Magyar Tanácsköztársaság!

— Éljen a proletárdiktatúra!

— Éljenek a szövetséges vörös hatalmak!

A népgyűlés óriási lelkesedéssel, éljenzéssel fogadta Sinkó elvtárs tartalmas beszédét, amely után Mészáros János elvtárs izzó lelkesedéstől áthatott beszéddel zárta be a népgyűlést.

Magyar Alföld, 1919. május 13., 2. o.

1 Ti. Mészáros János, a Sinkó Ervin városparancsnok által kinevezett ügyosztályok egyikének („Közrendészeti, politikai és propaganda ügyek központi főirányítása") vezetője. — A KMA vonatkozó közleményét vö.: *Kecskemét és Kiskunság 1918—1919 vörös lobogója alatt.* A Katona József Megyei Könyvtár kiadása. Kecskemét, 1969., 34. p.

2 A forradalom — és Világforradalom — már-már optimista fatalizmussal határos *biztos* kitörésének hite — Sinkó egész nemzedékére is jellemzően — jelen volt már szerzőnknek a kecskeméti publicizálását megelőző időszakban, a budapesti *Internationale* c. folyóiratban közölt tanulmányaiban is; ez a hit hatotta át egyébként a lenini Október vezérkarának s a nemzetközi munkásmozgalom legkiemelkedőbb személyiségének korabeli megnyilatkozásait is. (Vö. cikkünkkel: *Polemikus kérdések az avantgardról és kutatásáról.* In: *A magyar irodalmi avantgardról.* A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék 1985., 59—62. p., továbbá a VÁZLATOK EGY PORTRÉHOZ Nemzedék, melyet megcsúfolt a történelem c. tanulmányával.)

3 A Tanácsköztársaság elleni román támadás napján a szovjet Vörös Hadsereg csak Galícia és Bukovina választotta el Tanács-Magyarországtól: „A szovjetköztársaságok katonai egyesülésének lehetősége valóban fennállt, ha nem is volt olyan valószínű, mint Budapesten hinni akarták. Miután a Vörös Hadsereg ezen a fronton az előző néhány hónap alatt több száz kilométert vonult előre, ké-

zenfekvőnek tűnt az optimista feltevés, hogy néhány hét alatt maga mögött hagyja a hátralevő 200—300 kilométert." (Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság.* Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1969., 55. p.) — Akárcsak a Tanácsköztársaság vezérkarát, Sinkót, a Központi Munkás- és Katonatanács tagját is ez az optimista feltevés, ez a *hinni akarás* hatotta át kecskeméti városparancsnoksága egész tartama alatt.

4 Ez a gondolatsor volt Sinkó egész kecskeméti tevékenységének reálpolitikusi vezérszólama, tudatosan alkalmazott *kettős stratégiájának* alapelve; vö. a KECSKEMÉTI DOKUMENTUMOK 2., 7., 11., 12., 13., 14., 15., 26., 37., 38., 43., 45., 46., 52. és 53. sz. adalékával. Azt viszont, hogy az adott kecskeméti vagyonjogi és osztálytagozódási viszonyok között miért és mennyiben volt ez kifejezetten *reálpolitikusi* stratégia, lásd az EMBER A FORRADALOMBAN A reálpolitikus c. fejezete dokumentációs anyagában, továbbá Romsics Ignácnak, a Sinkó kecskeméti történelmi szerepét legátfogóbban és legmegbízhatóbban dokumentáló történettudományi munkáiban: *Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak Duna—Tisza közi történetéhez* (szerk. bev. és jegyz. Romsics Ignác. A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai III., Kecskemét 1976); Romsics Ignác: *Dokumentumok Sinkó Ervin kecskeméti városparancsnokságának történetéhez* (In: *Forrás*, 1977/5—6 sz., 69—75. p.); Romsics Ignác: *A Duna—Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918/19-ben.* (MTA Történettudományi Intézete. Értekezések a történeti tudományok köréből. Akadémiai Kiadó, Bp. 1982.)

5 Ez a tézis voltaképpen a sinkói (és Lukács György-i) messianisztikus forradalmi etika propagandisztikusan leegyszerűsített alaptétele, metaforikus aforizmája... Ugyanezt vö. szerzőnk egyéb kecskeméti cikkeivel is, továbbá tanulmányunkkal: *Lukács György tanácsköztársasági messianizmusa.* In: *Valóság*, Bp 1979/8. sz.

6 Sinkó tanácsköztársasági publicisztikájában, etikai és politikai reflexióiban meg gyakorlati-politikai magatartásában a kommunizmus kétségtelen őskeresztény/őskommunisztikus árnyalást kap: az ő 1919-es istene vörösre van festve, nem fehérre... (Vö. EMBER A FORRADALOMBAN, 126—131. p.)

4.

A proletárdiktatúra és a proletár

A proletárdiktatúra elvontság, idea marad, a nevelő, proletárt emberesítő hatása elmarad, illetőleg tehetetlenül meglassúdik, ha annak végrehajtása és gyakorlása a proletariátus vezéreire szigetelődik el. A közös céllal osztályba kovácsolódott proletáregyéneknek és a közösen megvívott harccal uralkodó osztállyal szervezkedett proletáregyéneknek a maguk külön egyéni életérzésével és minden proletárnak a maga tudatosságával kell életessé, elevenné tenni az osztályt, amely különben szó marad csupán, eszme, gondolat. Az emberi életérzés és tudatosság ott kezdődik, ahol az ösztönösség végződik. Az állati tudatosság nem lát tovább a saját egyéni szükségleteinél és a dolgokkal szemben való szimpátiáját vagy ellenségességét az szabja meg, mennyiben elégülnek ki a szükségletek. Az emberi tudatosság érzi az egyénnek a maga osztályával, az összes környező dolgokkal való sorsközösségét, az egyén függését az összességtől és életvitele és állásfoglalása nem az egyéni jólétre, mint közvetlen akarat-cél kitűzésre, hanem az összesség életének jobbítására irányul. A tudatos emberben az emberiségnek, az *emberi* egységnek vére kering.

A proletárnak érezni kell, hogy az, ami ma történik, az nem egyes proletárok sorsának kedvezőbbé tételét célozza, hanem a proletariátus-

nak a harca az emberiség felszabadulásáért folyó harc. A tudatos proletárnak a maga egyéni érdekeit mindig alá kell rendelnie az osztály, a cél érdekének. A szocializmus leguralkodóbb tétele éppen az, hogy az egyén semmi, az osztály minden. Az egyén nélkülözése, az egyén hajlandósága a lemondásra, készsége a szenvedésre az osztály épülése, az osztály hatalma és győzhetetlensége. A proletár-egyének áldozatkészsége rakja le a köveket az útra, mely a proletárosztály hatalmi csúcsához vezet.

Az önfegyelmezés és a célnak állandó szem előtt tartása a proletárdiktatúra eredményességének és feleslegessé válásának *legfőbb lehetősége.* Mindenki útja, minden proletárakarat torkolljon, egyesüljön egy végződésbe: harcok és viaskodásokon keresztül a harctalanságba, a szolidaritás és szeretet társadalmába. *Önmegtagadás,* hogy minden lemondás szükségtelenné váljon — harc és keménység, hogy béke legyen és szelídség az emberek között.

Magyar Alföld, 1919. május 18., 1. o.

5.

Proletárok ítélkeztek
(Sinkó Ervin beszéde a szentkirályi pörben)

Testvéreim!

Megindultan, a gyűlölet és öröm érzésével szólok hozzátok életetek e válságos, lelketek e megváltásos pillanatában. A gyűlölet és keserűség érzése tölti el és feszíti idegeimet a régi társadalmi rend ellen, amelynek áldozatai, félrevezetett páriái ti voltatok.[1] Ez a régi társadalom volt az, amely a dolgozó embernek a nyomorúságon és embertelenségen kívül semmit nem adott, amely harcba kényszerített testvért testvér ellen, amelynek minden fényességes pompája az embermilliók sötétségéből táplálkozott. Ez a régi társadalom, ez volt az oka, ez volt a termőföldje a ti bűnötöknek. Gyűlölet, fogadalmas gyűlölet ez elmúlt társadalmi rend ellen, ebben az érzésben egyesüljön most a lelkünk. Gyűlölet a rend ellen, de nincs bennünk szemernyi megtorlási akarat, bosszúvágy az emberek ellen. Az öröm felséges, a jóság és megértés nagyszerű érzését érzem, hogy ti felétek, akik pár hét előtt vakságtokban ökölbe szorított kézzel jöttetek ellenünk,[2] testvérek, most ti felétek testvéri, tárt tenyérrel nyújthatom kezem: testvérek vagyunk, csak egyet akarhatunk, proletárok vagyunk, kik szenvedtünk és nem lehet másképp, nem lehetett másképp, mint most van, mint megtörtént. Eloszlott a sötétség, és a világosság fényében munkától tört testünk, szenvedésben megviselt lelkeink felismerték a közös sorsot, a közös célba-szorítottságot és a boldogság érzésével, a harag és szeretet orkános kitörésével kiáltjuk az aljas bujtogatók felé: bajtársak, testvérek vagyunk!

Felséges öröm, testvérek! Jön a mi világunk, jönnie kell a mi világunknak, harcon, halálon keresztül az igaz keresztyének világának. Harci szó ajkunkon, fegyver a kezünkben és szívünkben a szeretet és a minden dolgozó ember átölelésének a vágya. Krisztus neve ritkán hangzik szánkból, de mi akarjuk a Krisztus világát, mert a mi munkánk nem az ige hirdetése, de megteremtése azoknak a feltételeknek, ahol nem lesz puszta szó az ige, hanem testté válik, elevenséggé az emberek szívében. A dolgozók életének, a munkásember felszabadításának célja hevít és ad erőt megszenvedett testünknek a harcra, megkínzott lelkünknek a tűrésére.

Intézményesen akarjuk biztosítani az ember anyagi szükségleteinek kielégítését, hogy a lélek, a Krisztus feltámadhasson. Nélkülözve, önmegtagadással megyünk, menjünk Testvérek, és ha utolsó csepp vérünkbe kerül is, életünk utolsó leheletéig ne legyen nyugvás, ne legyen csüggedés és habozás.

Sokáig sírt és könyörgött csak a szenvedő ember. Ragyogva feltámadt most a nyomorúság szennyéből és a harcok útján ellenállhatatlanul megy előre; meg nem áll mindaddig, míg a harcot a földről ki nem irtja.

Testvérek! Egybedobbanó szívvel kiáltsátok velem: éljen a dolgozók új világa! Éljen a dolgozókat, a lelkeket felszabadító nemzetközi proletárforradalom![3]

Magyar Alföld, 1919. május 20., 2—3. o.

[1] Sinkó Kecskemétre kerülése előtt, 1919. április 23-ára négyoldali ellenforradalmi támadás készült a helyi tanácshatalom ellen. Az ellenforradalmi támadás terve április 18-án készült el, s az Intézőbizottság, „ha nem is volt megbízható értesülése az ellenforradalmi készülődésről, de ennek megelőzésére elrendelte a proletárhatalomra veszélyes elemek elfogását, azaz túszok szedését. (...) A szervezkedés értelmi szerzői idejében megléptek (...) Április 23-án 16—17 óra között Szentikárolyan mégis kirobbantották az ellenforradalmat, az ottani vezérekhez nem jutott el a lefúvás híre. A felfegyverzett zsírosparasztoktól, katonatisztektől megfélemlített szegényparasztok botokkal, kapákkal indultak a város ellen". (Gera Sándor, i. m. 100—101. p.)

[2] A KMA korabeli tudósítása szerint a város ellen induló, fellázított parasztságot a Vörös Őrség budapesti főparancsnokságától érkezett karhatalmi század fékezi meg, miközben 4 zendülő elesik, 40 pedig fogságba kerül. (Vö.: *Kik a házatlan bitangok?* KMA ápr. 25.) Mivel a lázadó parasztságot „fizetett bérencek és nagygazdák lázították fel, kihasználván tudatlanságukat, aki pedig ellenkezni mert, azt lelövéssel fenyegették", az Intéző Bizottság „kellő kioktatás nélkül" szabadon engedi a lefogottakat, akik „sírva és őszintén jelentették ki, hogy soha többé nem helyezkednek szembe a proletárdiktatúrával és azt, aki még egyszer közöttük viszályt vagy felkelést akar szítani, maguk verik agyon"... (Vö.: *Mi történt Szentkirályon?* Fehér mozgalmak a tanyákon. KMA ápr. 26.)

[3] E Sinkó-beszédet közlő cikk a bevezetésben így ecseteli a tárgyalás lefolyását: „Május 18-án, azaz vasárnap délelőtt szomorú emberek szomorú, esős időben gyülekeztek a még szomorúbb törvényszéki palota komor falai közé, hogy a Szentkirályon lezajlott ellenforradalmi mozgalom szereplői fölött kihirdetendő ítéleteket meghallgassák, mely ítéleteket egy heti éjjel-nappal tartott szakadatlan tárgyalások után hozta a katonai forradalmi törvényszék.

Amíg a vádbiztosok beszéltek, végigjárattam szemeimet a megvádolt embereken, akik azzal voltak vádolva, hogy a Magyar Tanácsköztársaság rendje ellen felkelést szítottak és fegyverrel támadtak a fennálló kommunista állam ellen.

Mind, valamennyien napbarnított arcú, munkában edzett, kenyöklő magyar paraszt ember, akiknek a szeme a kétség és remény gyors váltakozását tükrözteti vissza.

A vádbiztosok beszédei után az elnöklő elvtárs kijelenti, hogy most a védőkön van a beszéd sora, azonban egy-egy védencük érdekében csak öt-öt percig beszélhetnek.

A védők: Donáth, Deák, Pásztor, Nagy és Lestár mind gyönyörű beszédekben bizonygatták védenceik ártatlanságát. Az ügyvédek maradandó értékű kommunista beszédeikben kimutatták, hogy ennek a szomorú ügynek fő bűnösei, a tulajdonképpeni értelmi szerzők megugrottak idejekorán és ezeket az egyébként ártatlan, dolgos, egyszerű gondolkozású embereket a legszerencsétlenebb helyzetbe taszították, mert rettenetesen félrevezették őket. Azzal lázították a tanyák népét, hogy a kommunisták megbecstelenítik a parasztok leányait és feleségeit, nemcsak a földjét, tanyáját, hanem még az utolsó falat kenyerét is elrabolják tőlük. A hazugságok őrült, vérlázító özönét zúdították a félrevezetett, újságot sohasem vagy csak nagyon ritkán olvasó tanyai népre, hogy ezeket a minden kultúrától elszigetelten élő derék, dolgos magyar parasztokat sötét szándékaiknak megnyerhessék.

A védők elhangzott beszédei után a forradalmi törvényszék tagjai ítélethozatalra vonultak vissza, s amikor újból megkezdődött a felfüggesztett ülés, szívszorongva lestük az elnöklő elvtárs ajkáról elszálló felolvasott ítéleteket. A Magyar Forradalmi Kormányzótanács nevében kihirdetett ítéletek úgy hatottak a tárgyalóteremben szorongva várakozó emberek szívére, mint kérlelhetetlen, súlyos kalapácsütések, amikor a halotti csendben végigdörögtek a felolvasott nevek után, hogy egy évi fegyház, öt évi fegyház, tizenöt évi fegyház, sőt igen sok húsz esztendei fegyház...

Húsz esztendei fegyház... Borzalmasabb a halálnál és minden kigondolható szenvedésnél. A rögtöni halál ehhez képest valóságos jótétemény... És a szemek megteltek könnyel s a feszült ijedelembe idegtépően beletrillázott egy-egy fájdalomszülte síró zokogás. Az elnök szavai úgy dübörögtek a tárgyalóterem falain, mint a sírba eresztett koporsók fődelére lapátolt zuhanó föld.

A súlyos fegyházbüntetések kihirdetése után az elnök a mereven álló hallgatóság felé emelve tekintetét, kijelentette, hogy a katonai forradalmi törvényszék ezen ítéleteket felfüggeszti és az elítélteket szabadoknak nyilvánítja, csak — úgymond — abban az esetben kezdik meg a kiszabott büntetéseket, ha esetleg újból hasonló bűnbe keverednének.

Harsogó éljen felelt Rédei elnök elvtárs kijelentésére, s az eddig szárazon maradt szemeket az öröm harmatozta be.

— A katonai forradalmi törvényszék — folytatta az elnök — nem kíván a vádlottaktól mást, mint húsz egymást követő vasárnap délelőttökön, itt, a törvényszék nagy tárgyalótermében meg kell jelenniök, hogy az új rendről szóló felvilágosító előadásokat meghallgassák és akiknek gazdasági terményekből esetleg feleslegük van, azt a város közellátása javára szolgáltassák be.

Mindezen kijelentések lelkes tudomásulvétele után Sinkó Ervin városparancsnok elvtárs emelkedett szólásra és tömör rövidséggel vázolta a dolgozó emberek új rendjét, új Magyarországát." — Miután közli Sinkó fenti beszédét, a tudósítás kommentárral zárul: „Utána (ti. Sinkó után) Villám István elvtárs szólalt fel, hasonló szellemben magyarázva a proletariátus új igazságait.

Ezzel véget ért a szentkirályi pör. A tárgyalások során beigazolást nyert, hogy a békességben dolgozgató kecskeméti gazdákat lelketlen kalandorok saját maguk ellen lázították, mert Magyarországon sohasem jött még kormány olyan szeretettel, annyi jóval, mint a mostani, ez a Tanácsköztársaság pedig más hatalmat nem ismer, csak a munka hatalmát és csak azokat becsülik, akik a nép boldogulásáért dolgoznak.

Ilyen ítélet csak proletároktól volt várható, akik az emberszeretetet nemcsak hirdetik, hanem nemes egyszerűségükben minden téren gyakorolják is." — Sinkó KMA-beli beszédét újraközli: József Farkas—Illés László szerk.: *„Mindenki újakra készül..."* Az 1918/19-es forradalmak irodalma. Szöveggyűjtemény. Akadémiai Kiadó, Bp. 1959—1967. IV. köt. 1093—1094. p. A KMA egész cikkét, melynek Sinkó beszéde is integrális része, újraközli: *Kecskemét és Kiskunság 1918—1919 vörös lobogója alatt* i. m. 144—149. p., valamint u. e. első kiadása is (1959, 63—66. p.).

Sinkó Ervin kéziratos tanácsköztársasági emlékirata, *Az út* szerint az ítéletek

feltételesre váltását ő maga eszközölte ki: „Míg a védőügyvédek beszéltek, addig én a fővádlottak közül párat kivezettem a teremből és bementem velük egy külön kis szobába. Négyszemközt akartam maradni velük. Emberként akartam tőlük magukról mindent megtudni, emberként hozzájuk közel férkőzni. Én hittem benne, hogy a proletárdiktatúra az emberiség érdekében jó, szükséges, elkerülhetetlen, de azt akartam, hogy ők is elhigyjék, érezzék ezt. (...) A beszédek elhangzottak már, mikor a tárgyalóterembe visszatértem. A forradalmi törvényszék visszavonult ítélethozatalra. Majd egy óráig tartott a tanácskozás. Olyannyira magamon kívül voltam, hogy nem emlékszem rá, mit beszéltem a bírákkal. (...) Nem tudom, hogy történt, az eredmény végül az volt, hogy a vádbiztos egyedül maradt ellenzék, és az ítéletet az én előterjesztésemben fogadták el. Az ítéletet megszövegeztem, átadtam az elnöknek, hogy hirdesse ki. Mikor a tárgyalóterembe visszatértünk, engem a sírás fojtogatott."

Ebben az 1920 júliusában befejezett — krisztiánus — emlékiratában Sinkó már világosan látja tévedését: „Az események — ezek közül az emberek közül ma sokan a fehérterror legrettegetettebb képviselői —, a következmények azt bizonyítják, hogy tévedtem." A történelmi/helytörténeti körülmények behatóbb vizsgálata azonban arról tanúskodik, hogy a túl enyhe — feltételes — büntetések kieszközlése közel sem az ifjú városparancsnok pusztán személyes magánkutatásának volt az eredménye. A tárgyalás napjaiban ugyanis Kecskemétre látogatnak Böhm Vilmos hadseregfőparancsnok, Vágó Béla hadtestparancsnok, valamint Rákosi Mátyás és Szamuely Tibor népbiztosok, sőt Szamuely személyesen is részt vesz a tárgyaláson (vö. *Böhm Vilmos és Vágó Béla Kecskeméten. Népbiztosok Kecskeméten.* — KMA május 15.) Az ő befolyásuk elmaradása tehát nehezen elképzelhető. Ugyanakkor, az ellenforradalmi lázadás bírósági rekonstruálásának napjaiban a helyi sajtó már előkészíti a légkört a felmentő/feltételes ítéletek meghozatalához. A KMA ugyanis a tárgyalás kezdetét azzal jelentette be, hogy „A lelketlen könnyelműséggel félrevezetett, gépfegyverek elé állított parasztok (...) majd el fogják mondani, hogy kik voltak azok a zsiványok, akik a békés munkától elszakították őket aljas hazugságaikkal"... (Vö.: *A katonai törvényszék ma kezdte meg*... KMA 1919. május 13.) S a kecskeméti napilap egyik aláírás nélküli vezércikkét is — bár konkrétan nem utal a szentkirályi zendülésre — könnyen lehetett vonatkoztatni a már elkezdődött tárgyalásra: „Az emberiség szíve nemes és szeretetre termett (...) Nem az emberi szív volt itt (ti. a megbuktatott régi rendszerben, B. I.) a gonosz, hanem a *rendszer*, amely mind e bűnök elkövetését lehetővé tette. A magántulajdon habzsoló mániája minden nemes emberi érzést letaposott (...) Ennek a rendszernek (...) lépett torkába a kommunizmus, a megcsalt milliók felszabadító evangéliuma, a rabszolganépek eme testet öltött álma, amely (...) édes testvérként *minden dolgozó embert egyforma szeretettel* keblére ölel." (Az emberi szív. KMA 1919. május 14. A kiemelés a cikkíróé.)

Másrészt e már-már krisztiánus intonáltságú helyi közhangulat-befolyásolás mellett a szentkirályi zendülők csöppet sem naiv, tervszerűen előkészített és 3—4000 (!) főnyi ellenforradalmi lázadásának enyhe elbírálása támogatta — közvetve — a Tanácsköztársaság igazságügyi népbiztossága is. A Tanácsok Országos Gyűlésén ugyanis Berényi Pál kecskeméti küldött tiltakozott amiatt, hogy a zendülés után „az igazságügyi népbiztosság rendeletére nap-nap után telefonértesítések, sürgönyök jöttek hozzánk, hogy illetéktelenül tartóztattunk le túszokat, engedjük őket szabadlábra". (Idézi: *Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak Duna—Tisza közi történetéhez*, i. m. 551. p.)

S némi magyarázó/mentő körülményül szolgálhat az ifjú városparancsnok személyes közbelépésének minősítéséhez a zendülők nagy többségének szociális hovatartozása és historiográfiailag is bebizonyosult félrevezetettsége: „A nincstelen napszámosok, béresek és törpebirtokosok részvételéhez az is jelentős mértékben hozzájárult, hogy a nagygazdák bugyellárisukba is belenyúltak, s a fegyvert fogó szegényeket 100—100 korona »előleggel« jutalmazták, továbbá, hogy néhány hordót is csapra ütöttek." (Romsics Ignác: *A Duna—Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918/19-ben*, i. m. 102—103. p.)

Mindezek ellenére marad az ifjú Sinkó által is belátott tévedés ténye, amelyet — AZ EMBER A FORRADALOMBAN vonatkozó fejezeteiben kifejtett saját nézeteinket is igazolandó — a történész majd így minősíti: „Noha a legfőbb szervezők elmenekültek, a letartóztatottak között is akadtak irányítók és főkolomposok, például Raád vagy Polyák János gazdagparaszt. Az időközben

Kecskemét város parancsnokává kinevezett Sinkó Ervin befolyása alatt törvényt ülő katonai forradalmi törvényszék május 18-i ítélete különösen az utóbbiakkal szemben volt igen-igen enyhe. (....) Sinkó krisztianizmussal átszőtt naiv pedagógiai optimizmusának két reális vagy ott és akkor reálisnak tűnő dimenziója volt. Mint nemzedéktársainak többsége, egyfelől Sinkó is heteken-hónapokon belülre várta a világforradalom győzelmét, s az 1919. őszi orgoványi tömeggyilkosság, amelynek például a felmentett Raád Árpád is tevékeny résztvevője volt, ebből a perspektívából valóban nem merülhetett fel reális alternatívaként. Másfelől reálisan felmérte (ti. Sinkó, B. I.) a kecskeméti társadalmi-politikai adottságokat, s úgy ítélte meg, hogy a tettekhez mérten szigorú ítéletekkel mintegy aláaknázná az elmúlt hetekben történtek után amúgy sem könnyűnek ígérkező konszolidációt, amely pedig az ő feladata volt." (Romsics Ignác: *A Duna—Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918/19-ben*, i. m. 104. p.)

6.

Szerdai pártnap
(Sinkó Ervin népgyűlési beszéde)

Tisztelt Elvtársak! Testvérek!

Mi, március 21-én, amikor csatlakoztunk az orosz forradalomhoz és kimondtuk a proletárdiktatúrát, abban a tudatban tettük ezt, hogy ingyen, olcsón semmit sem kapunk meg azoktól, akik eddig ingyen éltek: a burzsoáziától. A mi számunkra természetes volt, hogy az egész világ burzsoáziája ellenségünkké vált. A magyar proletár bátran, öntudatosan, mindenre elszántan csinálta meg a forradalmat. Az első pillanatokban, valljuk meg őszintén, a félénkség példáját mutatta, de az utolsó percben, amikor már a hurok összeszorult a nyakunkon, amikor azt láttuk, hogy a falánk, undok burzsoá lelegelni akarja csudaszép, alig kizöldült vetésünket, észbe kaptunk, felragyogott bennünk az öntudat, rátettük lábunkat a földre, amitől megdobbant ez a föld és megmozgatta az egész világot és most tovább vívjuk dicső harcunkat. Mi undorodunk a harctól, a vértől, nem akarunk holttesteket látni, bénákat, vakokat, de vagy most ontsunk vért, ha kell, ölünk, pusztítunk kegyetlenül, irgalom nélkül, hogy eljussunk arra a szigetre, amelyet boldogságnak neveznek és ahol béke, nyugalom, testvéri egyetértés uralkodik.[1] Ez a harc az utolsó lesz, akarjuk, hogy utolsó legyen, hogy utódaink ne ismerjék, ne tudják, hogy mi az a háború, a vér, a puska, a szurony, az ágyú.

Nemrégen még mi is, magyar proletárok, orosz testvéreink ellen mentünk, uszítottak, leküldtek bennünket oda a kegyetlen, a könyörtelen, a szívnélküli gaz burzsoák. De ma már öntudatra ébredtünk és nemsokára öntudatra ébrednek a velünk szembenálló testvéreink: a csehek, a románok, a szerbek, akiket hátulról gépfegyverrel, aktív tisztek kutyakorbáccsal kergetnek előre. Mi most a háborút hirdetjük! Világháborút, olyant, ami még nem volt ezen a világon soha. — Erre *uszítunk*, lázítunk, izgatunk minden porcikánkkal, minden csöpp vérünkkel. Háborút a burzsoázia ellen, ez ellen a hidra ellen, és arra esküszünk, hogy addig, amíg a burzsoa mint osztály meg nem semmisül, pihenni nem fogunk.[2]

Mert jegyezzük meg, elvtársak, amíg burzsoa létezik a világon, addig gyilkolás is lesz. Ezt pedig megakadályozzuk. Ördögök leszünk, hogy megszabadítsuk a földet a pokoltól, mert más úr nem lesz, nem lehet ezen a földön, mint a proletár. Nekünk nincs más ellenségünk, csak a burzsoa, az az osztály, amely nem ismer és nem ismert irgalmat, könyörületet soha. Akkor, amikor mi a burzsoázia ellen hirdetünk irtóháborút, harcot hirdetünk a bűn, a nyomor, a háború ellen is. Azok ellen a burzsoák ellen, akik a vágóhídra vittek bennünket, üzenünk irtóháborút.

A mai napunk fölkelt, fölkelt a gyönyörű, izzó, vörös nap és ennek fényében meglátjuk a mi jövőnk, a mi boldogulásunk útját.

Testvérek! Fel a harcra, a boldogság felé! Éljen a proletárdiktatúra! Éljen a Vörös Hadsereg!

Magyar Alföld, 1919. május 23., 1—2. o.

E Sinkó-beszédet közlő cikk négy kecskeméti nagygyűlésről tudósít, melyeken „a vöröskatonák, fegyvert fogott munkások, kiknek ezrei vonultak fel a pártértekezletekre, kitűnő lelkesedéssel foglaltak állást a kormányzótanács és azon elhatározás mellett, hogy a magyarországi proletariátus számára egyetlen az út: végsőkig küzdeni proletártestvéreink felszabadításáért s a proletárdiktatúra védel mezéséért". Sinkó Ervin városparancsnoknak „a Collner téren összegyűlt hatalmas tömegnek tartott, kommunista érzésektől áthatott beszéde" mellett a tudósítás kivonatosan közli Vágó Béla hadtestparancsnok, Rákosi Mátyás népbiztos és Berend Géza beszédét is.

1 Ezzel a morális dialektikával vállalja Sinkó a forradalmi terror etikai konzekvenciáit egész tanácsköztársasági tevékenysége alatt.

2 A burzsoáziának mint *osztálynak* a megsemmisítési programja áthatja Sinkó egész tanácsköztársasági publicisztikáját és politikai tevékenységét; reálpolitikai ingadozásról viszont akkor tesz tanúságot, amikor ennek az osztálynak s a parasztságnak *konkrét* egyedeit kellett likvidálnia a forradalmi hatalomnak — mint például a szentkirályi pörben vállalt fenti szerepe esetében is.

7.

Munkásigazgatás

A proletárállam még nem kommunistaállam, mert a kifejlett kommunisztikus termelésben már feleslegessé válik minden elnyomó hatalom. Minden állam az uralkodó osztály erőszakszervezete. A burzsoázia uralma idején az erőszakszervezet a burzsoázia kezében volt, a proletariátus uralomra kerülése pillanatában a saját elnyomó szerve. A proletárállam, a proletárdiktatúra — ez az elsősorban proletáröntudaton és csak másodsorban a Vörös Hadseregen alapuló erőszakszervezet — a burzsoáziának, mint osztálynak, elnyomására és megszüntetésére szolgáló szerv. A burzsoázia, mint osztály, a maga ideológiáival és hatalmi vágyaival ma is még éppoly realitás, mint volt a diktatúra előtt; a proletariátusnak, mely ma felülről vívja osztályharcát a maga külön létezésének és külön ideológiáinak realitását kell amazéval, mint elnyomó erőt, szembeszegezni.

Borotvaélesen meg kell jelennie mindenütt a határvonalnak: a proletariátus és a burzsoázia között.

A proletárdiktatúra, a proletariátus azonban mindaddig elvontság marad, amíg nem maga a proletariátus egyénenként és külön-külön képviseli a saját uralmát. A felvilágosult abszolutizmus próbálkozása volt az embereket felszabadítani az emberek nélkül. A proletárdiktatúra még nem jelenti a proletariátus felszabadulását, csak megteremti a lehetőségét, hogy kialakuljon egy új osztályöntudat,[1] melynek legfőbb igazolása, hogy végső fokon egyenlő az erkölcsi ember öntudatával.

Ez az öntudat csak akkor alakulhat ki, ha maga a proletariátus végzi a maga uralmának funkcióit. S a munkás-, katona- és földmívesszegénység tanácsa a proletariátus uralmának törvényhozó és végrehajtó szerve. Ennek a testületnek impozánsnak és méltóságosnak kell lennie és minden ténykedéséből kell, hogy az az erő és józanság sugározzék ki, amely az osztálytudatos, de az osztályok felettien, világ megváltására hivatott proletariátus sajátja kell, hogy legyen. *Nem lehet, hogy a személyes indulatok, érdek vagy bosszúvágy a legcsekélyebb szerephez is jusson az intézkedésekben, s még kevésbé tűrhető, hogy a proletárosztály uralmát, a társadalom hatalmi viszonyainak ezt a nagyszerű átcserélődését, lelkiismeretlen egyének és kalandorok a maguk személyes jólétük szolgálatába állítsák.*[2]

A munkástanácsra óriási feladatok várnak.[3] A burzsoáziát, mint osztályt, elnyomni, ránevelni a munkára, szabotázsát letörni, másik oldalon pedig az új társadalmat komolyan és bölcs alapossággal felépíteni. A munkástanácsnak kell nyugalmával és proletár-áldozatkészségével, az élelmezési és minden nehézségek hősies elviselésével példát adni és példájával nevelni a proletariátus öntudatlan tömegeit. A munka uralkodjék ott, ne a nagyszájúság.

Higgadt és okos munka, oda viszont, ahol kell, *céltudatosan alkalmazott erőszak és kíméletlenség.*

A munkástanácsnak, a munkásigazgatásnak tiszta tükörnek kell lenni,[4] amelyre minden proletár büszkén tekinthessen és amelynek méltóságos ereje minden ellenségnek eleve is kedvét vegye a harctól az uralkodó proletariátus ellen.

Magyar Alföld, 1919. június 4., 1. o.

[1] Sinkó ezúttal is akkori tanítójának, Lukács Györgynek korabeli gondolatvitelét követi, azonban ezt saját *gyakorlati* tapasztalatával is árnyalja immár, miszerint a tanácshatalomnak Kecskeméten sem volt kellő támasza a forradalmi osztályöntudatban. E cikk írásának napján — június 3-án, amikor megszűnt a katonai hatalom, újjáalakult a munkástanács és Sinkót városparancsnokból kormányzótanácsi biztossá minősítik át — ezt a gyakorlati hiányérzetét ő így jellemzi a munkástanács ülésén: „Egy ember a saját felelősségére, diktátorként, mindent, mindenkit kielégítően dolgozni nem tud, mert minden egyénnek odaadása, segítsége, személyes részvétele, cselekvése szükséges a sikeres munkához." (Vö.: *Az újjáalakult munkástanács. Sinkó Ervin — kormányzóbiztos.* KMA, 1919. jún. 4.)

[2] E nyomatékosított sinkói program mögött ismét a negatív gyakorlati tapasztalat áll; Sinkó ellenintézkedéseit lásd: KECSKEMÉTI DOKUMENTUMOK 7., 11., 12., 43., 45., 46. és 53. sz.

[3] A kecskeméti munkástanács újbóli aktivizálására s a katonai hatalom felszámolására, illetve a városparancsnoki tisztség kormányzóbiztosira való átminősítésére a Kormányzótanács országos érvényű rendeletével összhangban kerül sor: „A városparancsnoki rendszer egy-egy városban, ha ideig-óráig meg is felelt annak a célnak, hogy az ellenforradalom kitörésének gátat vessen, hosszabb távon azonban erre nem lehetett berendezkedni, hiszen a munkások, parasztok tömegeit zárta ki a hatalom gyakorlásából, s ezzel gyengítette a proletárdiktatúra bázisát, a dolgozó tömegek aktív támogatását, cselekvő részvételét. Ezért a kormányzótanács rendeletet adott ki a városparancsnoki rendszer megszüntetéséről. Kecskeméten közel egy hónap telt el a tanács működésének felfüggesztésétől..." (Gera Sándor, i. m. 102. p.) Hasonlóan értelmezi Sinkó átminősítését kormányzóbiztossá a KMA fent idézett, június 4-i sajtótudósítása is: „A Kormányzótanács azon intenciójának megfelelően, hogy a munkásság a maga egészében saját szervével: a Munkástanáccsal gyakorolja a hatalom összes funkcióit, Kecskeméten helyreállott a munkásönigazgatás és a munkásságnak a Tanácsok által képviselt uralma. Ennek következtében Kecskeméten megszűnt a katonai diktatúra és megvan rá minden garancia, hogy a Munkástanács működése a diktatúra rendjét és uralmát, a város nyugalmát továbbra is fenn fogja tartani. A Munkástanács helyreállításával természetszerűen szűnt meg a katonai diktatúra és Sinkó Ervin volt városparancsnok a kormányzótanács megbízottjaként, mint kormányzóbiztos fogja folytatni tevékenységét." — Vö. a KECSKEMÉTI DOKUMENTUMOK 52. sz. adalékával is.

[4] Hasonlóan látta az újjáalakult Munkástanács hivatását a június 3-i tanácsülésen Vágó Béla hadtestparancsnok, belügyi népbiztoshelyettes is, aki a KMA fent idézett tudósítása szerint „nagyszabású beszédében mutatott rá a Munkástanács kötelességeire. Hangsúlyozta a munkástanács előtt álló feladatok nagy és súlyos tömegét és komoly intő szóval figyelmeztette a Tanács tagjait, hogy minden személyeskedéstől és személyi érdekek előretolásától tartózkodjanak, ne az indulat és bosszúvágy, de a megfontolt és alapos munka töltse be a Munkástanács üléseinek napirendjét."

8.

A burzsoázia

A burzsoázia osztályhelyzeténél fogva ellensége a proletariátusnak. A proletariátus elnyomatása a burzsoázia szabadsága. A burzsoázia a kizsákmányolóknak, a mások produktív munkájának eredményéből, ha munkával is, de a társadalomra nézve improduktív munkával tartja fenn életét. Addig tehát, míg a proletariátus munkája a társadalomnak termel, a burzsoá tevékenysége a kizsákmányolás minél intenzívebbé tételére és a kizsákmányolás eredményének a saját javára való felhasználására irányul.

A proletariátus osztályhelyzeténél fogva harcba kerül a burzsoáziával, de ez a harc nem személyek, hanem az ellen a társadalmi, illetőleg termelési rend ellen irányul, amely a szenvedésben egységes emberiséget harcban álló osztályokra bontja.

A társadalmi rend, a termelési formák szabják meg az osztályok kialakulását, az emberek gazdasági különválását.

Ez a tiszta és egyetlenül helyes szocialista megismerés kell, hogy irányítsa ma a proletariátust, mikor felülről vívja osztályharcát a burzsoáziával.[1] Az osztályharc a jelenlegi helyzetben csak közvetve harc a burzsoázia ellen, a proletariátus harca, felülről vívott osztályharca a tár-

sadalmi rend, a magántulajdonon alapuló termelési mód ellen irányul. Ennek az osztályharcnak útja természetesen kikerülhetetlenül beleütközik minduntalan a burzsoáziába, és természetes, hogy a proletariátus ilyen esetekben nem ismerhet kíméletet vagy szentimentalizmust; az eszme, az idea kell, hogy győzzön, az egységes emberiségnek kell kialakulnia, és a proletariátusra hárult a feladat, hogy ezt a célt megvívja, a harcot a harctalanságért megharcolja.

A munka, az út megtisztításának, a cél eléréséhez való munkának elvégzése nem szép és nem lelkesítő. Mert minden vérontás és minden erőszak visszataszító. De épp ebben van a nagyszerűsége a harcnak, a proletariátus harcának, hogy önmaga, kényelme és hajlama és aktuális erkölcsi irtózata ellenére, önmaga legyőzésével vívja végig. A harc, ez a harc se, mint semmi harc se, nem szép és nem lelkesítő. A proletárontudat a szolidáris ember öntudata és a cél történelmen felüli és páratlan fensége és erkölcsi nagyszerűsége az, ami hevít és erőt ad és igazolást a harcra.

Minden út rossz és irtózatos, ha még oly nagy célért törnek is rajta. De a rosszat és irtózatosat viselni és tenni, a rossz és irtózatos öntudatával — ez a hősiesség,[2] és ez az, ami példátlanná teheti a proletariátus mostani történelmi szereplését.

Magyar Alföld, 1919. június 7., 1. o.

[1] A felülről vívott osztályharcnak, illetve a proletár osztályharc *osztály*jellege és távlati *nembeli* céljai dialektikájának túl korai — már a Tanácsköztársaság első heteiben is megnyilvánult — és túl erőteljes hangsúlyozása Sinkó kecskeméti reálpolitikájának is egyik utópisztikus ellenpontja volt. (Vö.: EMBER A FORRADALOMBAN, Az utópia igézetében c. fejezet.)

[2] E tétel voltaképp a bűnvállaló forradalmári etika Lukács György-i értelmezésének sinkói parafrázisa.

9.

Proletár-egység

Még nem tudni, hogy mi lesz a Magyar Tanácsköztársaság proletariátusának határozata.[1] Egy azonban bizonyos: a magyarországi és minden országi proletariátus, osztályhelyzeténél fogva, akár tudatában volt, akár nem, a kommunista harcmodor és program alapján állott.

Március 21-én bizonyosodott be, hogy a magyarországi proletariátus igenis akarja a diktatúrát, mert ha nem akarta volna, nem helyezkedett volna egységesen a diktatúra álláspontjára csak azért, mert a szociáldemokrata és kommunista pártba tömörült proletariátus vezérei a diktatúra akaratában és megvalósításában találkoztak. Mi, akik a régi kommunista pártnak tagjai voltunk, mindig visszautasítottuk a vádakat, melyek a proletár-egység megbontásáért pörölyöztek bennünket — mi tudtuk, vallottuk, hirdettük, hogy a proletariátus szükségképpen forra-

dalmi, s mert forradalmi, szükségképpen követeli a diktatúrát. A mi igazunk győzött, de ebből csak egy a következtetés: a forradalmi akaratot most se ne akarja a volt kommunista párt a maga számára lefoglalni, ne legyen bizalmatlan és visszautasító azokkal az elvtársakkal, akik regebben még nem látták oly kikerülhetetlen szükségességnek a diktatúrát. Végleg el kell oszlatnia azt a badarságot, hogy a proletariátus két pártból áll. Ennek legjobb és legbiztosabb módja a programnak megfelelően, a III. Internacionálé óhaja szerint, lendületes demonstrációként: a Kommunisták Magyarországi Pártja nevet felvenni.[2]

Ez nem csak forma-kérdés. Mert a forma sohasem csak forma. A forma, a külső keret van legalább akkora hatással a belsőre, mint a tartalom a külsőre. A proletárközösségből, a világmegváltó akaratból nacionalista posványban bukdácsoló II. Internacionálé[3] és a magyarországi proletariátus között minden hidat fel kell égetni. Ők csak kenyérmorzsákat akarnak, s azt is csak a maguk külön országai proletariátusának; az ő nemzetköziségük nemzeti érdekek határánál megáll; az ő forradalmi akaratuk egy munkabértöbblet és egy falattal több lakás; az ő politikájuk egy tál lencséért — holmi szociális intézkedésért — eladni az első szülöttségi jogot a forradalomra, a szabadulásra, az életre. A III. Internacionálé félrelökte a tál lencsét, a III. Internacionálé nem ismer nemzeteket, fajokat, csak proletariátust, dolgozókat, a III. Internacionálé nem a pillanatnyi jobb életért küzd, de vállalja a bűnt, a szenvedést, a halált, mindent és még többet a felszabaduló proletariátus által felszabaduló emberért, hogy a földön se burzsoá, se proletár ne legyen úr, hogy senki ne uralkodjék, senki ne parancsoljon, csak az emberek, a gazdaságilag egyenlő emberek egymáshoz való szívbeli összetartozásérzése.

A diktatúrának, a III. Internacionálé programjának két része van: elvenni a burzsoáziától a kizsákmányolás eszközét — a gyárat, földet, házat —, hogy ezeket valamennyi dolgozó ember szolgálatába állítsa az egyes ember haszon-szempontja helyett. Ha ez megtörtént, jön a program második része. A burzsoázia ideológiáit, amelyek, minthogy a burzsoázia volt az uralkodó osztály, nem határolódtak el a burzsoáziára, hanem a proletariátust is megfertőzték, kiirtani és helyébe tenni a krisztusi, a kölcsönös segítésre való készség ideológiáját.[4]

A burzsoázia elnyomatásának célja tehát nem azoknak a személyeknek elnyomása, akik a burzsoázia uralkodó osztályát alkották,[5] hanem azoknak az ideológiáknak és hajlamoknak letörése, amelyek a burzsoázia uralmából szükségszerűen kifejlődtek. Ennek elérésére milyen módszer a legjobb: ez az, ami a párt elnevezésén kívül a másik problémája a kongresszusnak. Itt csak egy lehet az irányító szempont: minél hamarabb, minél gyorsabban feleslegessé tenni a diktatúrát, vagyis minél előbb megszüntetni az osztályokat, egységesíteni az embereket a testvériségben.[6] Bizonyos, hogy ezt addig keresztülvinni nem lehet, míg a proletárforradalom nem válik nemzetközivé s csak egyes országokra határolódik. De máris meg kell kezdeni a hozzávezető út megmunkálását,

kiépítését. Ennél a pontnál kell aztán homlokegyenest a Kunfiéval ellenkező álláspontot elfoglalni. Mert a burzsoázia megnyerésének, helyesebben az osztálykülönbségek eltüntetésének legnagyobb akadálya volna, ha bármilyen formában is meghagynánk a munkanélküli jövedelem lehetőségét. Igenis, minden tőkétől meg kell fosztani a burzsoáziát, meg kell teremteni minden kímélet nélkül az emberek közötti gazdasági egyenlőséget, de itt abban, amit azután kifejt Kunfi, és amiben vele Rudas és természetes Kun elvtárs is egyetért, abban sem szabad kíméletesnek vagy elnézőnek lenni. Le kell törni, ki kell irtani a sportszerűen vérengzőket, a bosszú éretlen politikáját hangoztatókat, akiknek minden ténykedése argumentummá válhat az ellenforradalom kezében.

A minden gazdasági hatalomtól, sőt előnytől is megfosztott burzsoáziával szemben a meggyőzés politikáját kell folytatni.[7] És itt könnyű és kínálkozó pont az, hogy az elmúlt termelési rend, ha a burzsoáziának előnyt és kizsákmányolási lehetőséget is biztosított a proletariátussal szemben, osztálykülönbségtől függetlenül bizonytalanná tette a benne élő emberek életét. Mert ahogy egy árufelhalmozás munkások százezreit tette munkanélkülivé, éppenúgy a termelési anarchia állandóan fenyegette a kereskedő, bankár és gyáros anyagi létbiztosságát. Ez az osztályválaszfalaknál erősebb egysége, közössége az elmúlt társadalomban élőknek megfelelő megvilágításban kiindulása lehet az emberek osztályok feletti egységesülésének. Ezt megragadva meg lehet bénítani az ágálókat, és el lehet hitetni, és meg lehet mutatni napnál világosabban, ragyogóbban, hogy a forradalmi proletariátus ajkán a harc a burzsoázia ellen ugyanazt jelenti, amit kétezer év előtt mondott egy csendes és nagyon szomorú ember, a legigazabb ember: Békesség a jóakaratú embereknek a földön.

Magyar Alföld, 1919. június 15., 1. o.

[1] Sinkónak e cikke a Tanácsok Országos Gyűlése érdemi munkájának megkezdése, vagyis 1919. június 16-a *előtt*, s a pártkongresszus *alatt* íródott; innen a várakozó álláspont.

[2] Sinkó itt egyértelműen a június 12—13-án megtartott pártkongresszuson Kun Béla által beterjesztett (s a Komintern előzetes üzenetével is összhangban levő), de végül is *elvetett* párt-elnevezést szorgalmazza, noha e cikk megjelenése, azaz június 15. előtt két nappal a kongresszus már elfogadta a kompromisszumos elnevezést: Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja... Ily módon Sinkó ezúttal is — és ismét nyilvánosan — voltaképp az SZDP-vel kötött kompromisszum *ellen*, s a következetesebb kommunista irányvétel *mellett* demonstrált, akárcsak annak idején, a két párt egyesülése után... (Vö.: EMBER A FORRADALOMBAN, 60—61. p.)

[3] Sinkó vonatkozó álláspontja beható megfogalmazást a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt írt, *A szociáldemokrácia kritikája* c. tanulmányában nyert (*Internationale*, 1919/1—2. sz.)

[4] Sinkó itt voltaképpen saját *Tervezetét* parafrazálja, melyet Lukács György népbiztoshelyettes megbízásából készített, a Közoktatási Népbiztosság felnőttek oktatására hivatott ún. Munkástovábbképzője világszemléleti osztályának programjaként: „A forradalom előtt jogosan követeltük minden intellektuális megnyilvánulásnak a forradalom szolgálatába való állítását. Ma is forradalomban vagyunk ugyan, a nemzetközi forradalom előtt, és tart az osztályharc Magyarországon is, ha felülről is vívja a proletariátus, de már elő kell készíteni az anyagot a gyű-

lölet frazeológiák helyett az objektív társadalomszemlélet és dematerializált gondolkodásra. A proletárdiktatúrának vannak olyan következményei és szimultán jelenségei, melyek ennek az átmenetül szükséges állapotnak a konzerválódásával fenyegetnek. A proletárforradalom felkavarta a tömegek legalacsonyabb és legantikulturálisabb indulatait is, és a proletárforradalmat megvédeni csak egy militarisztikus erőszakkal lehet. Már most: a munkástovábbképző ezen világszemléleti osztályának célját és legfőbb feladatát éppen abban látom, hogy lélekben előkészítse a munkásságot arra az időre, mikor a kommunista társadalom az emberi osztálymentes szolidaritás kultúráját éli és élvezi. A burzsoázia elleni gyűlöletet, túl a személyi indulatokon, társadalmilag tudatossá tenni, a gyűlöletet a történelmi materializmus higgadt és tárgyias determináció elméletének kell felváltani, és meg kell csinálni az utat a dialektikus fordulathoz. A burzsoázia iránti gyűlöletben egységesült proletariátusnak szolidaritásába át kell vezetni az egymásközti krisztusi koncepciójú testvériséget." — A kéziratos *Tervezet* közlését vö.: „*Mindenki ujakra készül*...", i. m. IV. köt. 748—749. p.

[5] Sinkó egész tanácsköztársasági publicisztikájában ellentétként van jelen a burzsoáziának *mint osztálynak* gazdasági stb. elnyomása, és a burzsoáknak mint *egyedi* osztályelemeknek represszív kezelése és szükség esetén való likvidálása.. Részben ennek az ellentétnek a feloldhatatlanságából is eredt reálpolitikusi tevékenységének utópisztikus árnyalódása (vö. a *Szerdai pártnap* 2. sz. jegyzetével.)

[6] A távlati cél máris-aktuális voltának hite — a cikk következő mondatának/ tételének realisztikus szemléleti árnyalása ellenére is — Sinkó 1919-es messianisztikus utópizmusának egyik jellegzetes megnyilvánulása. (Vö.: EMBER A FORRADALOMBAN, Az utópia igézetében c. fejezet.)

[7] Hogy a radikálisan véghezvitt gazdasági kisajátítás *után* a burzsoáziával szemben a meggyőzés politikáját kell folytatni, azt Sinkónak a burzsoá (s minden más) emberi *egyed* hatalmi likvidálásával szembeni etikus averziója, különösen pedig az itt említett „sportszerű vérengzés" elemi elutasítása mellett az a *reálpolitikusi* tapasztalás is igazolta, hogy az alföldi parasztársadalom osztályrétegeződése folytán a birtokos — különösen a kis- és középparaszti — rétegek megnyerése együttal a forradalmi hatalom fennmaradásának, illetve az ellenforradalmi zendülések megelőzésének az előfeltétele is.

10.

Az út

A proletárforradalom mai stádiumában a forradalmiságot fokozni, minél intenzívebbé, tudatosabbá tenni: ez a proletariátus feladata. De mi ez a forradalmiság? Minden forradalomnak három korszaka van.

Az egyik az előkészítés: ennek megfelelőjeként a felszabadulásra törekvő osztály lelkében a gyűlölet, harag, rombolás, bosszú érzése. A tömegeket nem tudja tudomány, hanem csak indulat forradalmasítani. És ezért van, hogy az előkészítő korszak mindig személyi és alacsony indulatokat vet felszínre.

A második fázis: a diadalmas forradalom korszaka, az a korszak, amikor a volt uralkodó osztály válik az elnyomott osztállyá, és a volt elnyomott osztály veszi át az egész erőszakszervezetet, az állam egész rettenetes erőszakszervezetét. A forradalom e második korszakában még fel-fellépnek, hangot követelnek ugyan ama lelki motívumok, amelyek felkeltése szükségszerű volt a forradalmasításhoz, sőt a diadalmas forradalom minden harcért, vérért, amit a diadalért való harcig adni kellett, megtorlást akar. Ez azonban nem céltudatos tényező a forradalmakban, ez csupán a felszabadult, de azelőtt elnyomott osztály lelki nívójának

spontán következménye. A történelem hideg perspektívájából oktalanság ez, mert minden forradalom célja a forradalom megszüntetése, minthogy minden létesülő célja, útja a saját létének megszüntetése.

Ennél a második fázisnál — amely a magyarországi proletárforradalom jelenlegi állapota is — óriási nevelőmunkára van szükség.[1] Egész nyíltan meg kell mondani, hogy ma már a változott körülményeknek megfelelően nevetséges némely olyan hang, amely a forradalom előtt szükséges és ható erejű volt. Félreérthetetlenül meg kell mondani, hogy a mi győzelmünk célja nem az elnyomatás, hanem a minden vonalon való felszabadulás lehetőségének megteremtése. Azonban ugyancsak meg kell mondani és *mindenkinek* félreérthetetlenül, hogy a proletárforradalom győzelmessé csak akkor válhat, ha mindenütt győzött már a proletariátus. A magyarországi proletárforradalom tehát még nem ért el egészen ehhez a bizonyos második fokhoz,[2] a győzelemhez, de máris megvan a lehetősége és a későbbi szent és a forradalmat egyedül igazolni képes célokért máris fel kell váltani a szenvedélyt a tudatos bűnvállalással, a bosszúérzést a világmegváltó akarattal.[3] Csak a belátás, a mindent átölelő szeretet állandóbb és tartósabb érzése tud fanatizálni áldozatkészségre, szenvedésre, kínbírásra, harcra. E tulajdonságok nélkül a proletariátus nem fogja tudni e szörnyű nagy harcát a lélekért végigharcolni a forradalom végső fokáig, a forradalmakból való szabadulásig, e tulajdonságok nélkül saját forradalmának, saját forradalmi céljának válik hóhérává.

E harmadik fok a kiegyenlítődés és egységesülés, a gazdaságiaktól megszabadult és gazdaságiaknak fölébe emelkedett ember. Ez a korszak már nem forradalomban keresi a szabadulást, mert megszabadult már a forradalmak szükségességétől; megszabadult, mert megszűntek az osztályok.

Az ember már nem a külső, gazdasági körülmények megváltozásában keresi élete üdvösségét, az ember a forradalom e fokán már forradalomellenes. Minden erő és minden akarat befelé, önmaga, a lélek felé fordul és így jut el az igazi megváltáshoz. Az egyforma adag kenyér, bármilyen nagy adag is, önmagában nem ér semmit, ha már megvan. Akkor kezdődik csak az igazi, az egyetlen szép és tiszta emberi szomjúság: az igazi megváltás, a lélek felszabadulásának, megtisztulásának szomjúhozása.[4]

Magyar Alföld, 1919. június 18., 1. o.

[1] E tétel nyilvánvaló visszatérés a Munkástovábbképző idézett tervezetének sinkói intencióihoz.

[2] A forradalmak itt véghezvitt korszakolása elvben helyes ugyan, de — a még nem *egészen* megváltozott magyarországi hatalmi viszonyok tudata ellenére is — nyilvánvaló utópizmussal is terhelt: a még-nem-aktuálist csaknem máris-aktuálisnak tételezi...

[3] A bűnvállaló forradalmári etika világforradalmi messianizmussal történő — túl korai! — szorgalmazása...

[4] Csaknem fél évszázad múltán, 1965-ben majd ugyanez a gondolat bukkan

fel az idős Sinkó egyik nyilvános előadásában: „Bármily tökéletesen is sikerül egy távoli vagy közelebbi jövőben a minden gazdasági kérdést megoldó szocializmus megvalósítása, a tragikus konfliktusok tovább is kísérni fogják az ember életét. Bármily paradoxonnak is látszik, mindaz az iszonyat, ami világszerte az embernek a maga gazdasági és politikai felszabadulásáért való harcát kíséri, ennek az áldozatos és rettenetes küzdelemnek győzelmes befejezése épp azt fogja lehetővé tenni, hogy az ember felszabadulva a megnyomorító gondoktól és kényszerektől, ráébredjen a maga individuális fájdalmaira és dilemmáira egy, az eddiginél magasabb szinten. Ha majd már megszűnt a harc szüksége a kenyérért, és ha már az ember nem lesz áru az áruk között, hanem a dolgok urává válik, akkor fog elkezdődni a problémáknak, ellentmondásoknak — és fájdalmaknak előtérbe kerülése, melyek hozzátartoznak az ember intellektuális és érzelmi életének gazdagságához." *(Szocializmus, kultúra és etika. — Új Symposion,* 1965/4. sz.)

Rezime

Publicista i besednik mađarske Komune

Povodom stogodišnjice rođenja Bele Kuna (1886—1939), osnivača KPM i vođe mađarske proleterske revolucije, autor ove prezentacije građe obelodanjuje članke i govore mladoga Ervina Šinka (1898—1967), istaknutog učesnika mađarske Komune i bliskog saradnika Bele Kuna koji su svojevremeno objavljivali u dnevnom listu *Magyar Alföld* u Kečkemetu, mestu u kojem je mladi Šinko za vreme Komune bio vojni zapovednik grada. Na taj način autor dopunjuje svoju prethodnu prezentaciju arhivske građe, vezane takođe za revolucionarnu delatnost mladoga Šinka u Kečkemetu (Up.: *Sinkó Ervin városparancsnok és kormányzótanácsi biztos kecskeméti dokumentumaiból.* In: *Hungarológiai Közlemények,* Novi Sad, 1983/55.

Resummee

Publizist und Redner der Ungarischen Kommüne

Angesicht des Jahrhunderts vom Geburt von Kun Bela (1886—1939) des Gründers der Ungarischen Kommunistischen Partei und Führers der Ungarischen Proletärischen Revolution, der Verfasser dieser Darstellung führt die Artikel und Reden des jungen Ervin Sinko, vor (1898—1967), des hervorragenden Teilnehmers der ungarischen Kommüne und engen Mitarbeiters von Kun Bela, die in der Kecskemeter Tageszeitung *„Magyar Alföld"* erschienen sind, wo der junge Sinko während der Kommüne der militärische Kommandant war. Auf diese Weise ergänzt der Verfasser seine vorherige Darstellung des Archivmaterials, das sich ebenso mit der revolutionären Tätigkeit des jungen Sinko in Kecskemet beschäftigt (z. B. aus dem *Kecskemeter Dokumenten des Stadtkommandantes und Regierungsratskommessars* in *Hungarológiai Közlemények)* Novi Sad 1983/55.

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Book review

GÖNCZ LAJOS

A KÉTNYELVŰSÉG PSZICHOLÓGIÁJA

Forum Könyvkiadó, 1985

A személyiség fejlődésének legtermészetesebb velejárója egy nyelv elsajátítása. Az ehhez szükséges — bármely nyelv elsajátítására alkalmas — fiziológiai apparátussal és idegrendszeri adottságokkal minden ép ember rendelkezik. Két nyelv egyidejű vagy az első nyelv mellett egy másik nyelv elsajátítása során ugyanakkor teljesen új helyzet áll elő. Olyan helyzet, amely eltér a személyiség fejlődésének szokásos menetétől, s amelynek bonyolult szociális és lélektani vonatkozásai maradéktalanul máig sem tisztázottak. Annak ellenére sem, hogy a nyelvtudásnak mindig fontos szerepe volt különböző népek érintkezésében, s hogy mindenkor számos ember élt, aki két (vagy több) nyelvet ismert és használt. Századunkban a nyelvtudás jelentősége talán még inkább megnőtt, ami egyúttal azt is jelenti, hogy még több embert érintenek és foglalkoztatnak a kétnyelvűséggel kapcsolatosan felmerülő problémák.

A tudomány kissé megkésve figyelt fel és kezdett foglalkozni valóságunknak ezzel a sajátos szegmentumával. Még az etnikailag és nyelvileg heterogén országokban is, ahol pedig elkerülhetetlenül felmerülnek a második nyelv tanulásából, és e nyelvek használatának gyakorlatából fakadó problémák, a kétnyelvűségről szóló, különböző tudományágakhoz tartozó irodalom meglehetősen hiányos. Annál nagyobb örömmel kell most üdvözölnünk Göncz Lajos kétnyelvűséggel kapcsolatos tanulmányainak, kutatásainak, különböző tribünökön, nyelvészeti és pszichológiai kongresszusokon tartott előadásainak kötetbe rendezését és magyar nyelven való kiadását.

A szerző mintegy tíz éve foglalkozik a kétnyelvűség kérdéseinek tanulmányozásával, s ezen belül a vajdasági magyar—szerbhorvát kétnyelvűség lélektani kutatásaival. Könyve tulajdonképpen kettős célt szolgál. Egyfelől a többnyelvűség jelenségkörével kapcsolatos kutatások történetének bemutatásával a laikus olvasók számára gazdag összegezését kínálja mindannak, amit a pszichológia eddig feltárt vagy fontosnak tart, másfelől viszont, épp a vajdasági magyar—szerbhorvát kétnyelvűség kutatásából, empirikus vizsgálataiból fakadóan a kétnyelvűséggel foglalkozó szakemberek számára, fontos forrásmunka. E kettős igénynek természetesen nem könnyű eleget tenni. És Göncz Lajos inkább a kétnyelvűség szakmai értékelését, s e sokrétű jelenség korrekt leírását helyezte előtérbe, míg a nyelvtanulással kapcsolatban felmerülő „min-

dennapi" kérdésekre, a saját problémáira, kételyeire választ kereső érdeklődő laikus olvasók igényeire kevésbé figyelt. Ebből kifolyólag, ha felütjük és belelapozunk a könyvbe, azt elsődlegesen szakmai jellegű kiadványnak véljük, ami csak kevesek számára éri meg az olvasás fáradalmait. Valójában a könyv egyes fejezetei (A kétnyelvűség definíciója és egyes aspektusainak mérése; A kétnyelvű egyének nyelvrendszerei közti kölcsönhatás; A kétnyelvűség pedagógiai-pszichológiai vonatkozásai; A kétnyelvűség szociálpszichológiai vonatkozásai; A kétnyelvűség fejlődéslélektani vonatkozásai, valamint a kötet befejező fejezetében közzétett, a vajdasági magyar—szerbhorvát kétnyelvűségi kutatások eddigi eredményeit összefoglaló tanulmány) izgalmasabbnál izgalmasabb kérdések sorát érintik, amelyek, ha más megközelítésből is, de érdeklődésre tarthatnak számot mindazok részéről, akik ismernek, használnak más nyelveket. De épp olyan tanulságos lehet a könyv azok számára is, akik valamiért nem boldogultak a második nyelv elsajátításával. Akik az iskolában vagy önszorgalomból tanultak ugyan más nyelveket, ám valamilyen rejtélyes okoknál fogva nem jutottak vele semmire.

A választ, hogy miért eredményesebbek egyesek a nyelvtanulás terén, s mások miért boldogulnak nehezebben, persze nem olvashatjuk ki közvetlenül a könyvből. Mint ahogyan más vonatkozásban sem enynyire „földhözragadtak" Göncz Lajos kérdésfeltevései és válaszai, ami — mint mondottuk — a kötet jellegéből, illetve a szerző konzekvensen vállalt szaktudományos alapállásából ered. Pedig a gyakorlatias észjárás — „Van-e nyelvtehetség? Ha igen, miben rejlik?" — közvetlenebb formában kérdez rá a lényegre, mint a szaktudományos elemzés. Arra az ismeretlenre, ami nélkül a másik, a második nyelvvel kapcsolatos szaktudományos elemzés is nehezebben követhető és érthető meg.

A nyelvtehetségek, ha a nyelvtanulásban elért sikereikről beszélnek, szerényen tagadják a nyelvtehetség létezését. A nyelvtanulás eredményességét kizárólag a tanulásra szánt idővel és az érdeklődéssel hozzák összefüggésbe. Tudományos szempontból, valamint a gyakorlati élet felől nézve, közelről sem ilyen egyszerű a képlet. Ha közelebbről szemügyre vesszük az idegen nyelvek tanulására való személyes alkalmasság kérdését, már az első lépéseknél kitűnik, hogy a személyiségtényezők egész sora játszik benne fontos szerepet, kezdve a szómemórián, a hangelemző és hangutánzó képességen, szintaktikai és szemantikai intelligencián át az érdeklődésig, motívumokig, és a nyelvtanulás más speciális összetevőiig. Még mélyebben utána ásva az összefüggéseknek rá kell jönnünk, hogy az idegen nyelvek tanulása a legszorosabb összefüggésben van a személyiségünk egészével: a személyiség intellektuális és affektív zónáival, a gondolkodásmóddal, az elsajátítandó nyelvet beszélő néppel kapcsolatos attitűddel, a szociális háttérrel, társadalmi környezettel stb. Az alapos tudományos okmányozás végül is eljuttatna bennünket annak a mindennapi banális igazságnak a belátásáig, hogy az emberek a nyelvtanulásra való alkalmasság tekintetében éppúgy különböznek egymástól, mint más téren.

E szerint nem szabad a nyelvtehetségek szerénységének felülnünk, hanem megfelelő kutatómunkával fel kell tárnunk, hogy a személyiségnek melyek azok az összetevői, amelyek az idegen nyelvek elsajátítása irányában kifejtett erőfeszítéseink ellenében eredménnyel kecseg-

tetnek. Ma még meglehetősen nagy a tanácstalanság e téren. A nyelvtehetség fogalmát — tudományos precizitással — meglehetősen körülményes meghatározni, s a nyelvtehetség létezését sem tudjuk egyértelmű módszerekkel kimutatni. De ez nemcsak a nyelvtanulással kapcsolatban van így, hanem érvényes minden más emberi képességünk, teljesítményünk megítélésére. Az eredményességet, a „beválást" más téren is nehéz „prognosztizálnunk", ami nem jelenti azt, hogy nincsenek is tehetségek.

A nyelvtanulás eredményességét befolyásoló szerzett és velünk született tulajdonságok vizsgálata, feltárása jószerével még várat magára. Göncz Lajos munkája jelentős törlesztés ebből a tudományos mulasztásból. *A kétnyelvűség pszichológiája* ugyanis fényt vet azokra a szociális és személyiségmotívumokra, amelyekre általában nem gondolunk az idegen nyelvek tanulásával kapcsolatban, de amelyek mégis jelentős mértékben befolyásolják az eredményességet.

A nyelvtanulásra való alkalmasság, mint elméleti és gyakorlati probléma mellett nem kevésbé fontos gondolatokat találunk a kétnyelvű egyének nyelvrendszerei között létrejövő kapcsolatokra vonatkozóan. E téren laikusokat és szakembereket legfőképpen az érdekli, hogyan, miként hat vissza a nyelvtanulás a kognitív folyamatokra. Befolyásolja-e a második nyelv tanulása az általános értelmi fejlettségi szintet? Értelmesebbé válunk-e, ha két vagy több nyelvet beszélünk, vagy ez intellektuális „kapacitásunk" valamiféle „megosztottságával" jár együtt, s az anyanyelven való kifejezési készség, gondolkodási mélység stb. rovására megy?

E kérdés szaktudományos vonatkozásait Göncz Lajos átfogóan tárgyalja, óva intve a kétnyelvűség hatásának kutatásában fellelhető akár pozitív, akár negatív előjelű leegyszerűsítésektől. Nem hiszi, hogy azáltal, ha két vagy több nyelv hatásának tesszük ki a gyereket, az a nagyobb követelmények miatt fokozott erőfeszítésre kényszerül, s szükségképpen magasabb kognitív szintet ér el. De nem ad hitelt annak az elgondolásnak sem, hogy az ember nyelvtanulási és kognitív „kapacitása" véges, s hogy ebből kifolyólag a kétnyelvű egyének nem egyenrangúak az egynyelvűekkel. Helyesen arra az álláspontra helyezkedik, hogy az egyén fejlődését egyszerre számtalan tényező befolyásolja, s a kétnyelvű környezetnek vagy a kétnyelvűséggel kapcsolatos elvárásoknak, szükségleteknek éppúgy lehetnek káros, mint hasznos effektusai. A tudomány megoldásra váró feladatai közé sorolja annak tisztázását, hogy milyen körülmények és feltételek mellett lehetnek az idegen nyelv elsajátításának negatív hatásai, s melyek azok a feltételek, amelyek a kétnyelvűségi helyzet esetleges előnyeit juttatják kifejezésre.

Addig is, amíg a tudomány választ ad ezekre a kérdésekre, a szerző egy fél mondat erejéig mintha előlegezné „hitvallását" nekünk. „Végső fokon — mondja — több nyelv ismerete mindig felmérhetetlen előnyöket biztosít." Mivel ebben a szerzői „hitvallásban" értékválasztás rejlik, a recenzens csak egy másik fél mondattal szeretné jelezni ezzel kapcsolatos észrevételét. A nyelvtudás közvetlen, praktikus hasznossága önmagában vett, nyilvánvaló érték. Ám a képességek, a szorgalom, az érdeklődés, s más személyi adottságok nyelvtudásban való „összegeződésére", kifejeződésére semmiképpen sem tekinthetünk úgy, mint ami egy-két ranghellyel fölötte állna más emberi adottságok, képességek, törekvések „összegeződésének",

más emberi tudásnak és teljesítménynek. Amelyek közül ki tudná megmondani, hogy végül is melyik lesz az, ami az életút során számunkra „felmérhetetlen előnyöket biztosít"? Körülményeink, adottságaink, szükségleteink hamar választút elé állítanak bennünket, törekvéseinket, erőkifejtéseinket illetően, amit követően bármilyen téren is jeleskedjünk, mind messzebb kerülünk vele emberi teljességigényünktől.

Hódi Sándor

NAGYAPÁTHY KUKAC PÉTER

Forum Könyvkiadó, 1985

Nagyapáthy Kukac Péter (1903—1944) naiv festőről, aki egyébként a topolyai művésztelep festészeti díjának névadója, hazánkban a naiv művészet országában eddig csak keveset hallottak. Életművét átfogóbban először Juhász Erzsébet és Csernik Attila mutatta be a nagyközönségnek. Nem könnyű feladatra vállalkoztak a lassan feledésbe merülő festő munkásságának felkutatásával. Képeit a falusi házak és padlások őrzik. Munkájuk eredményét a Forum Könyvkiadó képzőművészeti kismonográfia sorozatában tették közre.

Nagyapáthy Kukac Péter szegény családból származott, egy topolyai kocsis fiaként nőtt fel. A szűkszavú életrajzi adatok fonalán elindulva a monográfia összeállítói a kortársak visszaemlékezéseire támaszkodva vázolták ennek a különös egyéniségnek az életútját. Nagyapáthy tehetségére már gyermekkorában felfigyelt Kiss Lajos korabeli topolyai nagybirtokos, aki lehetővé tette számára, hogy a szabadkai Oláh Sándornál, vidékünk akkor legnépszerűbb festőjénél folytasson tanulmányokat. Nagyapáthyból azonban már fiatalkorában kiütközött a társadalmi normák elleni tiltakozás. Nem sokáig volt a mester keze alatt, mert egyszerűen nem akart tanulni, nem akart olyan lenni, mint a többiek. A kortársak szerint a teljes szabadságnak ezzel az ösztönös értelmezésével magyarázható, hogy az olaszországi tanulmányútra szánt pénzt elköltötte, mielőtt kilépett volna az országból. Különös és tragikus egyéniség volt, alkoholizmusra hajlamos, aki feleség és megértő barát nélkül élte le életét, saját kis közösségében. Falusi kocsmákban tartózkodott legtöbbet, ahol italért festett, mint Utrillo a montmartre-i vendéglőkben. A Topolya környéki falvakba, tanyákra is ellátogatott, ahol a gazdák meghívására festegetett. A képeiért élt, rövidre szabott életét az életösztön erejével határozta meg, s talán maga sem sejtette, hogy alkotásai túlélik.

A kiadvány ötven festmény reprodukcióját tartalmazza Csernik Attila és Bordás Győző válogatásában. Ezek az 1926—1944-ig festett képek jelentős betekintést engednek munkásságába, amely minden bizonnyal kiterjedtebb volt. Hagyatéka leginkább az őt egy jó évszázaddal megelőző amerikai vándorfestők munkásságára emlékeztet, akiket a fényképezőgép feltalálása szorított ki. Ezek az utazó mesterek — korunk naiv festőinek az elődei — lemezre festve jelenítették meg az Újvilág lakóit, életét. Nagyapáthy a bajsai tanyák vendégeként többnyire ételért és italért, vagy csekély pénzbeli ellenértékért festette meg a tanyákat, azok gazdasági udvarait, a mezőket, szőlőskerteket, a házigazdákat és családjukat. Akárcsak az őt megelőző XVII—XIX. századi amerikai primitívek, a megrendelők esztétikai igényeit elégítette ki képeivel, mintegy dokumentálva környezetét. De sajátos képzőművészeti látásmódjával, amelyre tisztaság és őszinte naivitás volt jellemző, ennél többet adott.

Amellett, hogy képei tükrözik a falusi nép ízlésvilágát, beletartoznak korunk naiv művészetének a fogalomkörébe is. Ez a dologi világ tárgyait, lényeit breugheli méretekben halmozó festő a naivak szemével nézte a világot. Legértékesebb alkotásairól tisztaság és érintetlenség sugárzik. Akárcsak a nai-

vak, ő is mindent megfestett, ami a szeme elé került. Egyetlen részletet sem hanyagolt el, mert számára a legkisebb dolognak is jelentősége volt. Szinte leltárt készített a gazdasági udvarokról. Megfestett minden tehenet, borjat, lovat, sertést, libát, baromfit, kocsit, épületet. Ha kellett, felsorakoztatta mellékjük a családtagokat is, akik képi jelentősége kiegyenlítődött az állatokéval, a tárgyakéval. A részletezést a falevéllel, fűvel, felhővel, madarakkal, sőt gólyarepülőkkel folytatta, amilyennek a gépet közelről látta. Akárcsak a hozzá hasonló festők, ő is azt festette, amit a dolgokról tudott. Nagyapáthynak ezekről a bajsai tájairól és tanyáiról valamiféle teljesség és telítettség sugárzik. Amikor magára marad, amikor üres udvart vagy utcát fest meg, nem tud ellenállni az üresség érzésének és az ismeretlen rejtelmeinek. Amikor viszont kocsmajeleneteket ábrázol, játékosság és vidámság uralkodik képein. Vajon mennyire lehetett ez egyedüli összetevője menekülési ösztönének? Nagyapáthy már első képein rendkívüli formaérzékről tett tanúságot, amire legjobb példa a Pajzer Rózsa családja című képe. Elfojtott színei többnyire a barna és a zöld kiegészítőiként váltakoznak. Mivel kizárólag a festésből élt, többnyire mindig olyan helyzetbe került, hogy a megrendelő ízlésvilágának megfelelő idillikus reprodukciókat kellett készítenie. Mivel tudatában volt, hogy ezek a fényképmásolatok hűtlenséget jelentenek önmagához, csak iniciáléval jelölte szerzőségét.

Nagyapáthy műve naiv művészetünk két háború közötti kezdeti időszakához tartozik. Generalić, Mraz és az elkötelezett földművesi időszakát élő Virijus kortársa volt, a korai Brašićtyal, az első kiállítását Belgrád utcáin megrendező szerémségi Beličtyel és Fejessel — akinek az első periódusából származó képei néhány kivétellel nyomtalanul eltűntek — egy időben alkotott. Nagyapáthy a naiv művészet megjelenéséről, amelyről már annak idején cikkeztek, mit sem tudott, akárcsak az irányzatához tartozó zágrábi, belgrádi, újvidéki és másutt megrendezett tárlatairól. Sohasem ötlött fel benne, hogy képeit kiállításon mutassa be. Egyébként a környezetének sem, amely számára Nagyapáthy nem sokat jelentett. A nagyszámú háború utáni publikációk egyike sem említi festőnket. Ezért is érdemel figyelmet a monográfia összeállítóinak erőfeszítése, akik kiterjedt múzeumi hálózatunk ellenére/mellett hoztak össze egy életművet, amely bizonyára feledésbe merült volna. A könyv anyaga megfelelő alapul szolgál a festő további tanulmányozásához. Naiv művészetünk világhódítását és kommercializálódásának az elcsendesedését követően járult hozzá a naiv művészetről kialakult kép teljessé tételéhez. Nagyapáthy sajátos dimenziókat feltáró képei pedig ennek az egésznek a részét képezik.

Milica Maširević

NŐK ÉS FÉRFIAK

H. Sas Judit: Nőies nők és férfias férfiak (A nőkkel és férfiakkal kapcsolatos társadalmi sztereotípiák élete, eredete és szocializációja), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984

Hogyan kell „nőiesen" viselkedni? És mi jellemzi a „férfias" fellépést? Valamennyiünk fejében határozott elképzelések vannak ezzel kapcsolatban, s többé-kevésbé hasonló tartalmú válaszokat adnánk ezekre a kérdésekre. Hiszen — mint H. Sas Judit írja — társadalmi környezetünk nagy nyomatékkal sulykolja belénk óvodás korunktól kezdve mindazokat a sztereotípiákat, amelyek elfogadott normának számítanak. Egy első osztályos tankönyv szerint — amelyet a szerző áttanulmányozott — a mama mos, vasal, tálal, Zoltán fia zárat javít, autót nézeget, nem sír és bátor ember lesz belőle. Az ábécével együtt a gyerekek magukba szívhatják a különböző nemekre kötelezőnek tar-

tott viselkedésnormákat is. S hogy milyen sikerrel, arra annak a H. Sas Judit által említett vizsgálatnak a tanulságai mutatnak rá, amelyet 14—24 éves fiatalokkal végeztek. Szinte valamennyien a konvencionális családsémákat vetítették bele képzeletbeli jövőjükbe, kevés kivételtől eltekintve a legteljesebb mértékben hagyományos módon terveztek el felnőtt életüket. Elgondolkodtató vizsgálati eredmények ezek, márcsak azért is, mert a valóság, a jelen némiképp túlhaladta ezeket a szerepeket.

H. Sas Judit Nőies nők és férfias férfiak c. könyvében a nőkre és férfiakra vonatkozó társadalmi sztereotípiák nyomába ered. Távol tartja magát az emancipációs mozgalmak szélsőséges felfogásaitól, és széles körű szociológiai felmérések eredményeit elemezve kutatja, mi lehet az oka annak, hogy a társadalmi viszonyokban lejátszódó változások ellenére is tovább él a hagyományos családmodell és a hagyományos munkamegosztás. A kérdés más könyvében is foglalkoztatja a szerzőt. Példaként utalhatunk az Életmód és család — Az emberi viszonyok alakulása a családban c. 1976-ban megjelent munkájára is, melyben konkrét felmérések alapján a családra ma jellemző emberi kapcsolatok szerkezetét és jellegét fogalmazza meg. H. Sas Judit könyveinek nagy érdeme a mértéktartó, elfogulatlan hangvétel, mely nagymértékben hozzájárul a vizsgálatokból levont következtetések hiteléhez. Hiszen a férfi—nő kérdésben olyan sok indulatfűtötte megnyilatkozás hangzott már el, olykor tudományos igénnyel is! Olvashattunk már színvonalas folyóiratban olyan hajmeresztő „tudományos" fejtegetést, mely szerint a nőket terheli a felelősség azért, hogy a modern társadalmakban a férfiak átlagéletkora pár évvel alacsonyabb, mint a nőké. Hasonló szélsőséges gondolattal találkozhatunk a francia Simone de Beauvoir — H. Sas Judit által idézett — interjújában is, aki azt ajánlja, hogy a nőknek „óvakodniuk kellene a házasság és az anyaság csapdájától". Ha végiggondoljuk az ismert írónő javaslatát, az valóban radikális felszámolását jelentené, bár — remélhetőleg — talán az emberiség kipusztulása nélkül is sikerül oldani a nemek közti feszültséget.

Mi lehet ennek a feszültségnek az oka? Hol látja, keresi H. Sas Judit a férfiakra és nőkre vonatkozó eltérő elvárások, társadalmi szerepek okait?

Mielőtt szociológiai felméréseiből levonná következtetéseit, érdekes áttekintést ad a különböző elméletekről, ideológiákról, melyek a személyiségjegyek nemek szerinti eltéréseinek okait próbálják feltárni. Megállapítja, hogy a nemek közti biológiai eltéréseket általában eltérő társadalmi státusként értelmezik, s valójában minden elmélet adottnak veszi a társadalomban kialakult „nemek szerint diszkriminitíván tipizált szerep- és viselkedésszerkezetet". Valamennyi elmélet, magyarázat közös konklúziója tehát: a nemi különbségek alapján társadalmi különbségeket feltételeznek, és a nőkre vonatkozóan hátrányos, sérelmes értékítéleteket alkotnak.

A különböző magyarázatoknál, többé-kevésbé meghaladott spekulációknál azonban lényegesebb annak a kérdésnek a boncolása, hogy a negyven éve lezajlott társadalmi változások milyen mértékben módosították a nemek viszonyát és ebből fakadóan a férfiak és nők megítélésének hagyományos felfogását. A nők foglalkoztatottságának növekedése, az iskolázottság emelkedése, a gyermekintézményhálózat bővülése, a háztartások gépesítésének javulása és a különböző népolitikai ha-

tározatok eredményeképp sikerült-e felszámolni a nők hátrányosan megkülönböztetett helyzetét, korlátozott művelődési, munkába állási, társadalmi előrejutási, érvényesülési lehetőségeit?

H. Sas Judit vizsgálatai egyértelműen arra utalnak, hogy a társadalmi tevékenységben a nemek közti lehetőségek jelenleg is eltérőek. Ez többek között kifejeződik abban, hogy a családokban a férjek sokkal nagyobb arányban rendelkeznek valamilyen szakképesítéssel, mint a feleségek. Különösen a falusi nők esetében magas a szakképzetlenek száma, s az ő esélyeik a legrosszabbak arra, hogy szakmai végzettséget szerezzenek. (Ráadásul a szakképesítés nem föltétlenül azonos az iskolázottsággal. A gimnáziumi érettségivel rendelkező lányok általában szakképzetlen munkaerőként helyezkednek el, míg gyakran ennél lényegesen alacsonyabb ismereteket igénylő tevékenység is szakképzettségnek, szakmának minősül.) A nők társadalmi mobilitása is sokkal kisebb, mint a férfiaké. Mindehhez hozzájárul az a körülmény is, hogy a szerző mintái alapján — melyet országos adatok is megerősítenek — a férfiak és nők keresete között azonos iskolai végzettség és foglalkozás esetén is számottevő különbség mutatkozik: a nők a férfiak jövedelmének alig több, mint 70%-át keresik, általában annyit, mint a náluk egy-két kategóriával alacsonyabb képesítésű férfiak! A szerző hangsúlyozza, hogy az *azonos munkát* végzők eltérő órabéréről (és nem a munkamegosztásból fakadó különbségekről) van szó. Így pl. a nők átlagos órabére a gépi- és kéziszedő szakmában a férfiak órabérének 69,5%-a (!), az esztergályos szakmában 79,8%-a, a mechanikai műszerésznél 79,6%. A személyi jövedelem nemek szerinti differenciálódása még a legmagasabb vezető és irányító munkakörökben is érzékelhető: a nők havi átlagkeresete vezérigazgatói és igazgatói munkakörök esetén a férfiak jövedelmének 86,6%-a, vezérigazgató-helyetteseknél 78,8%-a, és így tovább. Mivel pedig a bérezésből derül ki egyértelműen, hogy az elvégzett munka a társadalom szempontjából mennyire fontos és értékes, az azonos munkakört betöltő személyek jövedelmének *nemüktől függő* alakulása mintegy „hivatalosan", társadalmilag igazolja, igenli a nők alárendelt, hátrányos helyzetét. „Az országos adatok is mutatják, hogy a bérrendezésekkel sem sikerült ma még az azonos munkakörben dolgozó férfiak és nők fizetését egyenlővé tenni" — írja H. Sas Judit. Addig viszont, amíg ezt a nőkre vonatkozó sérelmes diszkriminációt fel nem számolják, hiába hangoztatják férfiak és nők megváltozott lehetőségeit, s hiába kérik számon a hagyományos előítéletek megváltozását. A szerző kutatásai nyomán egyértelművé vált, hogy a női munka eleve hátrányosabb megítélést kap, mint a férfi foglalkozások, a nők azonos foglalkozáson belül is az alacsonyabb szférákban tömörülnek, a vezetők, főleg a magasabb szintű vezetők között nagyon kevés a nők száma, és akár a szakképesítést, a foglalkozást, a mobilitást vagy a bérezést tekintjük, minden esetben bizonyítható a nők kedvezőtlenebb helyzete. Mindez pedig magával vonja a családon belüli hagyományos szerepeket, a nemekre vonatkozó történelmileg kialakult egyenlőtlen viszonyok, eltérő sztereotípiák továbbélését. A hagyományos magatartást a középrétegek képviselik legerősebben, míg a magas iskolázottságú privilegizált rétegekben a normák változása figyelhető meg. Ez a legmagasabb iskolai végzettségű réteg rendelkezik azzal az anyagi és kulturális feltételrendszerrel, mely lehetővé teszi a normák módosulását.

Az emberi emancipáció ugyanis „anyagi feltételeken nyugszik, a felvilágosítás, a nevelés, a közlés fontos, de nem elégséges tényezője a változás lehetőségeinek" — összegezi egyik legfontosabb gondolatát a könyv írója.

H. Sas Judit objektív tényekkel és sokoldalúan elemzett adatokkal alátámasztott tárgyszerű előadásmódja akkor válik türelmetlenné, amikor az első osztályos olvasókönyvek szövegeit vizsgálva meg kell állapítania, hogy azok bizony egy meghaladott állapotot közvetítenek a gyerekeknek. Ezek a tankönyvek egy természetellenesen zárt, fakó, s ugyanakkor idilli világot ábrázolnak: a felnőttek kizárólag munkájuknak élnek, tökéletesek, elégedettek. Statisztikai adatokkal támasztja alá, hogy ebben a szövegkörnyezetben leginkább férfi vagy fiú szereplők mozognak, s a nők csakis háztartási tevékenységgel foglalkoznak. Így hát az ilyen tankönyveken iskolázott fiataloknál csöppet sem meglepő, ha jövőjüket is a hagyományos szerepséma szerint képzelik el: családon belüli konvencionális munkamegosztással, alacsonyabb női társadalmi-közéleti aktivitással, a nők számára alacsonyabb pozícióval. Kivételt az értelmiségi családok gyermekei képeztek, az ő elképzeléseikből homogén családmodell bontakozott ki.

„Optimistábbnak kell lennünk, mint azok a gyerekek, akik ezeket a dolgozatokat írták" — vélekedik a szerző, akinek összegezéseivel, széles körű vizsgálataiból levont korrekt megfigyeléseivel, következtetéseivel elégedettek lehetünk, bár túl sok optimizmusra az általa jelzett, makacsul továbbélő sérelmes megkülönböztetések (pl. a bérezés nemek szerinti differenciálódása) miatt nincs túl sok ok. Ugyanakkor mégis marad hiányérzetünk a könyv elolvasása után. Bármennyire kimerítően tárgyalja is a legkülönbözőbb nemi szerepeket, szót sem ejt a szexuális viselkedés hagyományos és változó beidegződéseiről, a konvencionális nemi magatartás módosulásáról, a nemek egymás iránt támasztott újabb igényeiről és elvárásairól, s az ebből következő nemek közötti újkeletű feszültségekről. Pedig a szexuális magatartást meghatározó normák változásának vizsgálata legalább annyi releváns ismeretet továbbít a nemek közötti „erőviszonyokról", mint pl. annak elemzése, hogy a családon belül kinek a feladata a vacsorakészítés. A diákokról szólva ugyan a szerző megemlíti, hogy az iskolai környezet, melyben a dolgozatok készültek, nem volt alkalmas a kérdés ilyen vonatkozásainak előtérbe hozására. A felnőtt személyekkel készített felmérések sem tartalmazzák azonban ezeket a mutatókat. Így hát a „férfias férfiak" és a „nőies nők" mintha kissé „férfiatlanok" és „nőietlenek" lennének: a könyv lapjain kizárólag a nemük alapján kialakult társadalmi szerepkörükben jelennek meg, nemükből következő szexuális magatartásuk társadalmi sztereotípiáinak „életére, eredetére és szocializációjára" nem derül fény.

Hódi Éva

A VÁLTOZÓ GÖRÖGORSZÁG

A Les Temps Modernes 473. száma (1985 december)

Így kell foglalkozni külpolitikai témákkal. Erre nyújt példát a Sartre alapította Les Temps Modernes francia folyóirat egy-egy országnak szentelt száma. A folyóirat szerkesztősége ugyanis évekkel ezelőtt való-

ságos aranybányára bukkant, amikor ezt a gyakorlatot bevezette. Kezdetben a minden fennálló ultrabalos kritikájának legmegfelelőbb formája volt ez — ugyanis a témákat és a szerzőket egyaránt úgy válogatták, hogy ez a mindent ízekre bontó kritika érvényesülhessen. Gyorsan beigazolódott azonban, hogy ez a megoldás más szempontból és az ultrabalos kritikától függetlenül is hálás lehet a szerkesztőség számára. Egy-egy ország feldolgozása ugyanis izgalmas téma a folyóirat számára, mert az egész gazdasági-szociológiai-politikai stb. fegyvertár felvonultatható anélkül, hogy csupán absztrakt fejtegetéssé válna. Másrészt ez a megoldás lehetővé teszi olyan sokoldalú és reprezentatív intellektuális erő felvonultatását, amilyenre különben nehezen találnának módot. Végül az sem lebecsülendő, hogy ez a módszer kiváló alkalmat és lehetőséget ad a jó szerkesztés és a szerkesztőség tekintélyének prezentálására. Mert okvetlenül a szerkesztőség tekintélyét mutatja, hogy kiket tud cikkírásra megnyerni — az pedig a szerkesztés minőségének fokmérője, mennyire tudják elérni, hogy a sok cikkből egységes kép álljon össze.

Mindezeket a szempontokat figyelembe véve a Görögországnak szentelt 1985. decemberi szám a legsikeresebbek közé tartozik. Már azért is, mert a sokszor öncélú kritika helyett egy elmélyültebb és intellektuálisan izgalmas, átfogó képet ad a mai Görögországról. Központi témája, hogy a PASOK 1981. évi, majd megismételt választási győzelme nem egyszerűen egy politikai párt sikere a szavazótábor megnyerésében, hanem kifejezi az ország társadalmi és gazdasági életének mélyrenyúló átalakulását. A cikkek kérdésként vetik fel, hogy a PASOK-nak lesz-e ereje győzelmét a változások meggyorsításának, a problémák megoldásának és ezzel a tényleges fordulatnak a szolgálatába állítani, míg az, amit a PASOK sikerének társadalmi-gazdasági és politikai hátteréről elmondanak, a társadalmi elemzés egy-egy ragyogó gyöngyszemét adja.

1.

A számban legtöbbet boncolgatott kérdés, hogy a PASOK sikerének gazdasági alapja van. Ennek két vonatkozását elemzik a cikkírók. Az egyik, hogy a gazdasági fejlődés új társadalmi helyzetet teremtett, a másik pedig, hogy a gazdasági problémák a régi ellen fordultak, nemcsak a katonatisztek uralmát ásták alá, hanem a régi vezető réteget is elsorvasztották. A gyors fejlődés önmagában is megváltoztatta az ország képét, hiszen 1955—1974 között Görögország — Japán és Spanyolország után — a világon a harmadik helyen állott a nemzeti jövedelem növelésének ütemét tekintve. És közben ez a fejlődés egészen sajátos körülmények között zajlott le. Elég csak megemlítenünk, hogy Görögország Európa egyetlen olyan országa, ahol az aktív lakosság zöme nincs munkaviszonyban, hanem önálló foglalkozást folytat, amit kiegészítenek a másutt is érezhető folyamatok — a mezőgazdasági lakosság számának 50 százalékos csökkenése, a nagyarányú külföldi munkavállalás stb. Ugyancsak itt kell szóvá tenni, hogy Görögországban a két legnagyobb város, Athén és Szaloniki lakossága stagnált, sőt visszaesett, míg a közepes nagyságú városok lakossága állandóan növekedett, aminek következtében egy új középosztály alakul ki.

A fejlődés ilyen sajátosságai mellett jelentkeztek a gazdasági válság következményei azzal, hogy a gazdasági problémák a régi rendszer és a régi felfogások ellen fordultak. A tisztek tehetetlenségével szembeni

elégedetlenség érlelte meg a katonai diktatúra megbuktatását, majd a gazdasági nehézségek további elharapózása — a Görögországban mindig alacsony munkabérek elégedetlenséget szülő hangulatával párosulva — olyan forradalmi légkört teremtett, amely aztán megadhatta a lendületet a további balratolódáshoz. Ebben az irányban hatottak azonban bizonyos más tényezők is, például az addig passzivitásra és a család szűk keretei közé kényszerített nők megmozdulása, elsősorban azzal, hogy a nők aránya az aktív lakosságban az 1971. évi 27 százalékról 1983-ra 34 százalékra emelkedett. Ez is beleépült a nők öntudatra ébredésébe, az addigi alárendelt szerep elleni mozgalom kialakulásába, többek között abba is, hogy az EGE, a Görög Nőszövetség a PASOK egyik legaktívabb összetevőjévé vált és lényeges szerepet játszott diadalra juttatásában. A gazdasági fejlődés hatására megváltozott társadalmi helyzet meg a társadalmat megmozgató problémák együtt hozták meg a PASOK győzelmét, amely a szerzők szerint minőségileg új helyzet kialakulását jelzi.

2.

A győzelemhez azonban hozzájárult annak a politikai helyzetnek és mozgalomnak a kialakulása is, amely a politikai alapot megadta a gazdasági válsággal megteremtett társadalmi helyzet kihasználására. Ezzel kapcsolatban van a cikkíróknak egy érdekes tétele, mely szerint a PASOK jellegénél és egyéb jellegzetességeinél fogva közelebb áll a latin-amerikai mozgalmakhoz, mint a nyugat-európai szociáldemokrata vagy szocialista pártokhoz.

A győzelem elemzett előzményei között ott van a tényleges tömegmozgalom kialakulása, annak kimutatásával, hogy a PASOK tagjainak és parlamenti képviselőinek csak 15 százaléka került ki a diktatúra előtti haladó pártok tagjai közül, viszont a tagok, sőt a vezető testületek tagjainak hatalmas többsége semmilyen politikai szervezetnek nem volt tagja a diktatúra előtti időszakban. Mindezt kiegészíti, hogy a PASOK mozgalmának kibontakozása azt is jelenti, hogy megváltozik a politikusok társadalmi hovatartozása, a párt vezetőségében ugyanis a hagyományosan görög politikusokat adó orvosok és ügyvédek helyett többségben vannak a mérnökök, a tanárok, sőt éppen a tisztviselők vagy a munkások. A mozgalom ilyen kialakulása hozta meg fokozatosan a párt előretörését, mégpedig olyan arányban, hogy a diktatúra utáni első választásokon, 1974-ben a párt még csak a szavazatok 13,58 százalékát kapta és 12 parlamenti mandátumhoz jutott, hogy 1977-ben már 25,32 százalékkal 93 mandátumhoz jusson és 1981 októberében 172 mandátum elnyerésével abszolút parlamenti többséget szerezzen, amit a kissé előrébb hozott parlamenti választásokon néhány parlamenti hely elvesztésével megőrizzen.

A győzelem ilyen elemzése után vázolják fel a szerzők, hogy milyen változásokat hozott a PASOK diadala az ország bel- és külpolitikájában. A belpolitikában szólnak a korszerűsítés olyan mélyrenyúló változtatásairól, mint a választópolgárok korhatárának 18 évre való leszállítása, a polgári házasság legalizálása, a nők teljes egyenjogúságának elismerése, a decentralizálás és a községek szerepének növelése, a közoktatás reformja és demokratizálása, a dolgozók irányításba való bevonásának bizonyos formái, a nagy nemzeti megbékélés létrehozása stb. A külpolitikában pedig ott van a fellépés a kétpólusú világ ellen, nemcsak abban a formában, hogy igyekeznek önálló politikát folytatni az USA-val

és a NATO-val szemben, hanem szorosabbra fűzik a kapcsolatokat a szocialista országokkal és a fejlődő országokkal is.

3.

A PASOK győzelme után a legizgatóbb kérdés, hogy sikerül-e, sikerülhet-e ezt a választási győzelmet mélyebb átalakulássá tenni, a hatalom gyakorlásában bekövetkezett változás átnő-e, átnőhet-e mélyreható társadalmi változássá? Erre a kérdésre keresve a választ a görög társadalom fogyatékosságaira és gyengeségeire hívják fel a figyelmet. Ezzel kapcsolatban hivatkoznak a sajátos gazdaságra, amelybe beleépül az ország két legfontosabb devizaforrása, az idegenforgalom és a külföldi vendégmunkások utalványai, de beleépül a technológiai lemaradás is, amely abban mutatkozik meg, hogy a technológia legfejlettebb iparágai jórészt a külföldi tőkére és külföldi szabadalmakra épülnek, ugyanakkor a gépgyártás az ország összipari termelésének mindössze 2,7 százalékát adja és mindössze 6300 dolgozót foglalkoztat.

A helyzettel szembeni kételyeket szülik azonban a görög gazdaság sajátos tünetei is, amelynek olyan jeleiről szólnak a szerzők, mint a hagyományos iparágak gyengesége, a belső integráció megbomlása, aminek következtében a behozatal közvetít még a nyersanyagtermelő és feldolgozó ágazatok között is, továbbá a vállalatok eladósodása, az ipari beruházások csökkenése, a multinacionális társaságok befolyásának növekedése, a nagy fizetési mérleghiány stb. Külön foglalkoznak egy sajátos jelenséggel, amely több más országban is érezteti hatását, tudniillik azzal, hogy az ország gazdasági életében az ipar mindinkább háttérbe szorul, és növekszik az úgynevezett szektor befolyása.

A válságtünetek és a nehézségek elemzését kiegészíti annak boncolgatása, hogyan küszködik a PASOK a mostanában jelentkező általános dilemmával, tudniillik azzal, hogy miként lehet megmenteni a megváltozott körülmények között a jóléti államot és annak vívmányait, hogyan lehet következetes önmagához egy párt, amely e vívmányok erősítésének jelszavával győzött egy olyan korszakban, amikor minden az állam gazdasági szerepének és befolyásának visszaszorítását sürgeti és követeli. Ilyen elemzésekre épül a szerzők két lényeges következtetése. Az egyik az, hogy egyáltalán nem biztos, hogy a PASOK vállalkozását siker koronázza. Ahogy az egyik szerző írja: „Görögországban ugyan elvitathatatlanul megnyilvánul a korszerűsítés akarata és lehetősége, de semmi bizonyossága nincs annak, hogy ezt a folyamatot siker is koronázza." A másik következtetés pedig az, hogy ez a vállalkozás csak akkor járhat sikerrel, ha „létrejön a hatalom új politikai tömbje, amely a társadalmi és politikai erők lehető legszélesebb szövetségén alapszik, amely képes lesz megteremteni egy új politikai helyzetet, elsősorban pedig megnyitni a demokratikus szocializmus távlatát. Ha ez nem sikerül, a lappangó válság nyíltan kirobban és a hatalom ismét szembe találja magát indokoltsága nehéz keresésével, sőt esetleg ennek az indokoltságnak az elvesztésével."

*

A központi témát számos formában variáló cikkeket végül néhány ragyogó irodalmi esszé egészíti ki, köztük a magyar értelmiség által úgy megfogalmazott kérdésnek, hogy „mit ér az ember, ha magyar?" görög változatával: lehet-e az ember értelmiségi a mai Görögországban?

BÁLINT István

MUNKATÁRSAINK

Lektor: Tumbász Erzsébet
A szerbhorvát nyelvű szövegeket Garai László *fordította magyarra.*
Német nyelvű összefoglalók: Szenes György
Fotók: Augustin Juriga
Korrektorok: Kecskés Mária és Burányi Mária

SZÁMUNK SZERZŐI

dr. Rehák László,	a társadalomtudományok doktora, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára, a Létünk fő- és felelős szerkesztője
dr. Hódi Sándor,	a pszichológia doktora, az adai Egészségház és a Potisje Szerszámgépgyár pszichológusa
dr. Hódi Éva	bölcsészdoktor, Ada
Antun Rudinski,	az építészettudományok magisztere, az Észak-Bácska Műemlékvédő Intézet szakmunkatársa, Szabadka
Urbán János	író, Szabadka
dr. Máriási József	nyugalmazott orvosezredes, Újvidék
dr. Kun Szabó László	nyugdíjas, Szabadka
M. Lovászy Magda,	Budapest
dr. Nemes G. Zsuzsa,	az irodalomtudományok kandidátusa, Budapest
dr. Petrányi Ilona,	az irodalomtudományok doktora, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Budapest
Malušev Cvetko,	Zágráb, a Magyar Képesújság nyugalmazott főszerkesztője
dr. Bosnyák István,	az irodalomtudományok doktora, a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének igazgatója, Újvidék
Milica Maširević	művészettörténész, Belgrád
Bálint István	külpolitikus, a Magyar Szó külpolitikai rovatának állandó munkatársa, az SZVT fordító szolgálatának vezetője, Újvidék
Augustin Juriga	az Észak-Bácska Műemlékvédő Intézet munkatársa, Szabadka

létünk

— társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. — Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. — Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet, 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1. — Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 1/2., Tel.: 024/26-819. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Megjelenik kéthavonta. — Előfizethető a 65700-603-6142-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a LÉTÜNK nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 250 dinár, egyes szám ára 50, kettős szám ára 80 dinár, külföldre egy évre 500 dinár; — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.